VÁDIRAT

IRTA:

Endrey Jenő

ŐSZINTE VALLOMÁSOK

MÁSODIK KÖTET

VÁDIRAT

IRTA:

ENDREY JENŐ



ŐSZINTE VALLOMÁSOK

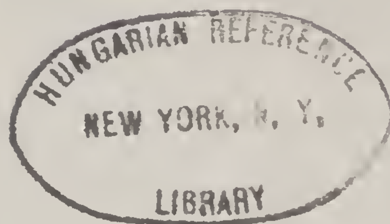
AZ AMERIKAI MAGYARSÁG ÉLETÉRŐL



Kiadja az Amerikai Érdekes Ujság Kulturvállalat, New York

Nyomatott Brankovich János könyvnyomdájában, 251 E. 82nd Street, New York, U. S. A.

MŰVÉSZET a hitvallásom
Mindennapi imádságom
Számüzetés lett a sorsom
Szent keresztem vérzőn hordom
Uj-világnak Golgotáján





ENDREY ZSUZSIKA ÉS GYÖRGY

Előszó

a második kötethez

MAJD egy egész esztendeje, hogy utnak bocsájtottam őszinte vallomásaimnak első kötetét. Rögös uton vezetett ennek az esztendőnek az utja, mely telve volt buval és bánattal, örömtelen viaskodással. Utamon a reménység hajnala világitott. Szükségem volt erre a csöppnyi fényre, mert de sok sötétséggel találkoztam.

Az igazság áttörő ereje azonban segitett. Ahová könyvem elkerült, utat döngetett az őserdőben, utat, amelyen büszkén járhatok, utat, amelyen barátomınná vált a megtévesztett közvélemény. Könyvemnek mindent lehengerelő sikere olyan hatalmas volt, hogy az első kiadás minden példánya elfogyott és kénytelen vagyok uj kiadással kielégiteni az olvasókat.

A "Vádirat" anyagi sikere mellett az erkölcsi elismerésből is bősegesen kijutott. Levelek százait hozta a pósta, amelyekben a folytatást sürgették. A második kötet első kiadása már a megjelenés előtt előzetes megrendelés formájában elfogyott. Aki tisztában van az amerikai-magyar könyvpiac technikai nehézségeivel, az értékelni tudja ezt a sikert.

Lehetetlen volna részletezni ennek a sikernek érdekesebb mozzanatait. Csupán egyetlen levelet közlök, amely fedi a többi száz meg száz levélnek, elismerésnek tartalmát. Ezt a levelet Albert B. Mark new yorki ügyvéd irta az oceán közepéről:

Oceán közepe, kedd
április 4, 1933.

KEDVES ENDREY,

az olasz gőzösök legszebbikének, a Rex-nek verandáján ülök e pillanatben és most, hogy két perccel ezelőtt éppen befejeztem könyved elolvasását, ellenállhatatlan impulzust érzek, hogy Veled innen a tenger közepéről elbeszélgessek.

Jenő barátom elővettem a könyvedet egy pár órával ezelőtt abban a hitben, hogy éppen csak belenézek, keresztüllapozom azt jobb időtöltés hiányában és boldogan vallom be Neked, hogy az első betütől az utolsóig elbüvölve és lebilincselve faltam könyved minden sorát. Közben elfeledkeztem én mindenről, elfelejtettem, hogy csak ég és viz van körülöttem, magaddal ragadtál egészen, ismét Veled voltam a szatmári színházban a "Faun", a "Csárdáskirálynő", stb. káprázatosan szép, a legfiatalosabb hangulatokat kiváltó, gyönyörü emlékek világában, ismét ugy éreztem, hogy teljesen szivem mellett vagy tündöklő nagyságodban, mint amilyennek láttalak, láttunk Téged mi fiatalok, boldogok. —

Jenő fiam büszke vagyok rád, büszke vagyok arra, hogy én Téged már akkor felismertelek és szivembe zártalak, amikor olyan nagyon fiatal és bohó voltál, mint én. Büszke vagyok rád, hogy felismertem a nagy szivedet, a nagy előretörő akarásodat, a géniuszodat. Mert akár hiszed, akár nem, ez a legőszintébb véleményem rólad és ezt mind csak azért mondom meg Neked, mert most az egyik sziv érzi, hogy meg kell szólalnia és beszélnie kell a másik szivhez. Nagynak tartalak Téged éppen azért, mert hibáid is vannak gyönyörü qualitásaid mellett és csak azért vagy és lehetsz ilyen nagy emberi qualitás, mert hibáid is vannak. A rád sárt vető, Téged folytonosan elgáncsolni akaró emberek sohasem fogják megérteni tudni, hogy a Te esetleges fogyatékosságaid csak még jobban kiemelik az előretörő géniuszodat.

Fel tehát a fejjel, Te gyönyörüen beszélsz, cselekszel és most meggyőződtem, hogy gyönyörüen irsz is. Ilyen tehetség, ilyen géniusz Téged elveszni nem fog engedni, gyürközz neki ujból és ujból és érezd magad oly sokkal boldogabbnak, mint az emberek megannyi ezre. Sziv és tehetség csak a kiváltságosaknak adatik. Neked van, becsüld meg.

Gyerünk tehát a második kötettel és ha rajtad kivül csak talán én volnék egyedül, akiből egyéniséged és könyved ezeket a megbecsüléseket kiváltotta volna, akkor is megérte.

Szervusz

DR. MÁRK BÉLA

Az amerikai magyar könyvpiac természete diktálta, ezt a majd egy esztendei távolságot az első és a második kötet megjelenése közt. Sajnos, itt az idealizmus helyébe a pontos számadatok lépnek és nekem józan fejjel kellett legyürnöm a mindennapi olthatatlan vágyamat, hogy befejezzem megkezdett munkámat. Félembernek éreztem magam és most, hogy az olvasó kezébe adhatom a második és egyben utolsó kötetét őszinte vallomásaimnak, ugy érzem, hogy ujjászülettem. Uj energiák, uj vágyak, uj embiciók éltetnek. Leomlott egy kinai kőfal körülöttem, melyet sajátmagam szigoru karaktere emelt köröm. Felszabadultam egy láthatatlan béklyó fojtogató ölelése alól.

Meggyóntam!

Utnak bocsájtom tehát könyvemet és sajátmagamat. Mindkettőt azzal a reménnyel, azzal a bizakodással, hogy dereng a láthatár.

Uj remény csillaga támad fel előttem
Hagyva bus sötétet, kétséget mögöttem
Reménynek csillaga világit lelkembe
Szebb jövőnek képe szökik a szivembe

Vadidegen földnek szomoru járása
Idegen madárdal gyenge cipogása
Vágyó énekemnek messze kurjongása
Hősköltemények tarka zsibongása

Tölti be agyamat fáradt vihogással
Széditve fejemet jótékony csalással
De felkél a csillag, csillogó csillanás
Számüzetésemben biztató villanás

Jer ide csillagom, hadd vegyelek szemre
Csillogó galambom jer a tenyerembe
Nézzél a szemembe boldog ragyogással
Jer hát az ölembe, ne törődj most mással

Te jelented nékem a holdat, a napot
Te jelented nékem az összes csillagot
Te jelented nékem a jövőt, a jobbat
Mire régen várok szebbet, boldogabbat

Ne menj el, ne hagyj el, ne csalj meg most mással
Ne kinozd lelkemet örök sóvárgással
Ne vegyed el tőlem ezt az üdvösséget
Az utolsó édes boldog reménységet

Hogy eljutok végre Kánaán földjére
S beteljesedik az igéret végre
Vége szakad végül a nagy pusztaságon
Negyven évig tartó örök vándorlásom

ENDREY JENŐ.

Aranykor

AZOK, akik őszinte vallomásaimnak első kötetét olvasták, emlékezni fognak arra, hogy az igazgatásom alatt álló "Chicagoi Népszinház" aranykoráról beszélve igyekeztem párhuzamosan hü tükrét mutatni azoknak a különböző oldalról fel-felbukkanó intrikáknak, amelyeknek kivédése jelentékeny időt és energiát követelt. Igaz, a siker hatalmas ereje ideig-óráig minden ilyen irányu kisérletet csirájában elnémitott. Én azonban soha nem szédültem el a siker és népszerüség atmoszférájában akárcsak egy percre is. Tisztán láttam, hogy jaj nekem, ezerszer is jaj lenne, ha nem becsületesen teljesiteném hivatásomat, amelyet én szent müvészi hitemmel küldetésnek vettem. Én még azt a levegőt szivtam magamba Magyarországon, ahol azt tanitották, hogy a szinmüvészet hivatás és a szinész kulturharcos. Én a szinházigazgatót mindig, mint egy ilyen kulturhadsereg vezérét tanultam tisztelni. Minket még arra tanitottak, hogy a szinpad egy szentély, ha rálépsz, mint a templomban vedd le a kalapod. Előttem a Krecsányiak a Janovicsok tiszteletreméltó példája lebegett vezérfonálként, akik a nemzet végvárain szinigazgatóskodtak, álltak minden vihart, mint a magyar kultura oszlopai, vezetve a legnagyobb magyar szinházakat, szegényen és hősiesen elbukva. Dr. Janovics még ma is Kolozsváron kolduskodik magyar szinházat játszva, verekedve a magyar szóért, szegény Krecsányi pedig éhezve ment nyugdijba. Én azonnal láttam, hogy az amerikai magyarság szegény kicsiny Magyarországunknak egyik végvára. Tüzet fogtam és olthatatlan lánggal égett a vágyam, ambicióm, müvészi rajongásom, magamra venni ezt a szép, nemes feladatot: állandó magyar szinház Amerikában. Elragadott a hév ... mentem ... robogtam ... alig birtam

követni fantáziámat... álmodoztam és bizony ebben az álmodozásban hibákat is követtem el . . . közöttük egy nagyot. Elfelejtettem egy rideg, de nagyon fontos szót ebben az éjjel-nappali lázas munkámban. Egy nagyon fontos szót:

Business!

Ennek a fejezetnek azt a cimet adtam, hogy: aranykor. Én, aki itt ebben az irdatlan kőrengetegben sziklából vizet fakasztottam, a magyar szinészet általam teremtett aranykorában elfelejtkeztem magáról az aranyról. Más kellett akker nekem. Valóraváltani egy tiszta szép ideális álmot, amit tarsolyomban babusgattam. Nekem szent álom volt. Akkor nem az arany izgatott.

Mit tudtam én azt, hogy a nem hajszolt arany helyett sarat fröcsköl majd tágranyilt ábrázatomba az igen tisztelt közvélemény. Mit tudtam én azt, hogy tán mégis csalni és lopni kellett volna, hogy tiszteljenek érte. Mit tudtam én, hogy errefelé egy szegény szinházigazgatónak nem sok becsülete van... és ha tudtam volna, másképp cselekedtem volna??

Nem!!!

Amit tettem, legjobb meggyőződésemmel, tiszta szándékkal cselekedtem. Semmitsem bántam meg. Tán ezért van most erőm, hogy tiszta erkölcsi alapon állva megirhatom ezt a könyvet és a közvélemény igazságos birálatát követeljem.

A "Vádirat" első kötete után sokan azt mondták, hogy hol benne a vád... és kik ellen?

Ennek a könyvnek célja nem személyes támadás. Ez a vádirat nem kicsinyes torzsalkodások számára kéri a figyelmet. Teljesen elegendő, ha történelmi sorrendben elmondom az eseményeket. Égbekiáltó vádirat lesz ez magától a puszta tényektől is. Természetes, hogy egyes személyek nem kerülhetik el, hogy nevüket meg ne emlitsem, de őszinte vallomásaimnak cime tulajdonképpen az ellen a közvélemény ellen irányul, amely egy jószándéku, becsületes munka fölött egy könnyelmü gesztussal itélt és amelytől most azt kérem, hogy hallgasson meg engem, hallgassa meg bizonyitékaimat és... és...

És...?

Mit is akarhatok én az igen tisztelt közvéleménytől?

Mit?

Hogy adja vissza veszendőbemenő hitemet? Ambiciómat? Energiámat?

Megvan ez mind! Bennem van! Csendesen alszik ugyan, de megvan! Ezeknek a vallomásoknak megirása inkább belső lelkiszükséglet nálam, hogy jobban érezzem magam, hogy könnyebb legyek egy nyomasztó teherrel, amely megülte a gondolataimat, a lelkemet, a napi munkámat.

Most, hogy ez is megvan, mintha egészségesebb, frissebb levegőt éreznék, mintha felszabadulnék, ujra jókedvem van és ujra belecseng a fülembe a nagy halleluja, Stadler barátom csengő zsolozsmája:

"Előre, mindig csak előre".

*

A siker egymagában is ellenségeket, irigyeket termel. Itt Amerikában azonban, ahol minden érdek a maga egyéni utját követi, a legjobb szándék is lépten-nyomon beleütközik a szomszéd egyéni érdekeibe. A magamfajta szinigazgatónak nem csupán az összeszedett "szinészekkel" kell diplomatikusnak lennie, hanem magával a közönséggel is. Sőt!

Emögött a "sőt" mögött higyjék el rengeteg rejlik. Az amerikai magyar közönségre tényleg ráillik az ezerfejü cézár jelző. Az első nehézség már magában a hirdetés technikai módjában van. A magyar üzletekben elhelyezett plakátok, nyomtatványok, röpcédulák lennének hivatva hirdetni egy-egy magyar előadást. Itt kezdődik mindjárt a pártoskodás. Megtörtént már az is, hogy az egyik üzletember egy előadáson csak hátul kapott helyet, mire legközelebb nem engedte meg üzletében a plakátok elhelyezését.

EGYLETEK... MÜKEDVELŐK

A hirdetés másik módja az egyletek ülésein való agitálás. Csodálatosan azonban ez ütközik a legnagyobb nehézségekbe. Igaz, ennek is megvan a maga oka. Gombamódra elburjánzottak itt az egyletek mükedvelői előadásai, báljai mulatságai, házi estéi, disznótoros vacsorái. Az amerikai magyar társadalom az egyleteiben éli ki magát. Ha egy-egy szinházi előadás időpontja beleütközik egy egylet érdekszférájába, azon-

nal megvan a torzsalkodás, az ellenagitáció, amely valóságos szinészgyülöletté fajul. Itt inkább évekig nem megy el a magyar a szinházba, semminthogy egy egyleti gyülésről elmaradjon. S ha legalább az egyletek egymást megértenék. Sajnos közöttük még nagyobb a torzsalkodás. Egyik egyleti tag dehogyis jelenne meg egy másik egylet mükedvelő előadásán. Gyakran előfordul, hogy két sőt három egylet egy és ugyanazon a napon rendezi előadását, bálját. Volt esetünk arra is, hogy például egy városban játszott a szintársulat és a helybei mükedvelők arra a napra csináltak próbát egy készülő előadásukból, hogy a szereplő mükedvelők és családjai ne jelenhessenek meg a szinházi előadáson. Vannak olyan mükedvelők is, akik valósággal lenézik, gyülölik a szinészt, jobbnak tartván magukat a hivatásosoknál.

Itt pedig a személyi agitációnak igen nagy foganatja van. Az előrevaló jegyeladás képezi egy-egy előadás sikerét. Ha nincs bizonyos százaléka a jegyeknek előre eladva, ott még a kiadások bevétele sincs biztositva. A magyar közéletet inkább a torzsalkodás, mint a konstruktiv munka jellemzi. Magyar átok üli meg itt idegenben a magyar lelkeket. Nincs itt állandó barát, nincs itt egy akarat. Szomszéd itt a szomszédját még tán nevéről sem ismeri. Minden egylet egy-egy külön sziget a szigeten, mindegyiknek más az akarata, eszköze, sőt magában ugyanazon egyletben is kötekednek, marakodnak... egymást ugyan vérbe-fagyva... hanem a jusst mégsem hagyva...

Századoknak csunya átka
Magyaroknak széthuzása
Idegen földön is fogja
Erejét megdarabolja

Jaj be kár, hogy olyan hetykén
Idegen föld bus szigetjén
Egymásra csak fittyet vetnek
Marakodnak kötekednek

Tagozatra feloszolnak
Egyletbe csoportosulnak

S ha egy egylet ezt akarja
A másik már megzavarja

Ha az egyik elnök lészen
A másik ráüt merészen
Nincs soha egy akaratjuk
Nem tisztelik még az apjuk

A gyermek is más apjához
Szülő itt már nem határoz
A második nemzedéknek
Vágyai más utra térnek

Ha az egyik ujság igy ir
A másik már másképen sir
Akkor a harmadik jajgat
S a negyedik örül annak

Az egyik pap szónoklatban
Kihirdeti hogy legottan
Átkozott lesz ha ugy tenne
Hogy magyar szinházba menne

Szószékről a pap nem restel
Businesst csinálni kereszttel
És jaj a hivők részére
Ha mennének ellenére

Itt ha egy vásárol mástól
Boldogit a pártfogástól
Ha magyar szinházba menne
Mi más? csak pártolás lenne

Igy a magyar nagy bujában
Éldegél Amerikában
Rossz szomzsédság török átok
S ők nem igen jóbarátok

Századoknak csunya átka
Magyaroknak széthuzása
Idegen földön is fogja
Erejét megdarabolja

Jaj be kár hogy olyan hetykén
Idegen föld bus szigetjén
Egymásra csak fittyet vetnek
Marakodnak kötekednek.

*

Amint mondom azonban a mi sikerünk olyan elementáris erejü volt, hogy már-már ugy nézett ki, hogy végig az országon sikerült egységes frontot teremteni. Ez az egységes kulturfront olyan tömeget képviselt, hogy komoly alapját képezhette még az én fantasztikus terveimnek is. Elvégre az én terveim csak egy állandó magyar szinház erejéig voltak fantasztikusnak nevezhetők, melyről már komoly, régi amerikásmagyarok is ugy kezdtek beszélni, mint egy egészen valószinü lehetőségről. Sőt maguk az ujságok is, köztük a legkomolyabb napilapok vezércikkekben tárgyaltak róla.

INTRIKÁK

A sikerrel párhuzamosan az intrika ezerfejü hydrája rákezdett titkos, földalatti munkájára. Az első nagysikerü szezónunk végén Tarnóczy Árpád, az "Akroni Hirlap" szerkesztőtulajdonosának meghivására levittem társulatomat a "Buffaloi Nemzetgyülésre", ahol az "Elnémult harangok" szezónzáró előadása majdnem elnémitották a magyar szinház harangjait is örökre. A buffaloi nemzetgyülésen való vendégjátékunk ugyanis óriási veszteséggel végződött. Az odasereglett magyarság el volt foglalva a bankettezésekkel, nem értek rá szinházba menni. A Tarnóczy által beigért "szubvenció" elmaradt, mert maga a nemzetgyülés is egy nagy pénzügyi fiaskó volt. Ugy jártak, mint én a részvényeseimmel. Igértek, de nem fizettek. Lélekemelő volt az a jelenet, mikor a magyarság tömege egyenként felvonulva, önkéntes felajánlással megszavazott 12,000 dollárt, ami azután soha be nem folyt.

BUFFALOI NEMZETGYÜLÉS

Ezen a nevezetes Buffaloi Nemzetgyülésen a magyarok megválasztották a kormányzótanácsot, amely hivatva volt az amerikai magyarságnak összérdekeit képviselni, ügyeit intézni, szóval az erőket tömöriteni. Maga az idea gyönyörü

volt, sajnos a keresztülvitelnél az egész ügy lealacsonyodott a clevelandi "Szabadság" és a new yorki "Amerikai Magyar Népszava" élet-halálharcáig. Komoly játék volt ez. Ezzel csak azok voltak tisztában, akik ismerték a kulisszák mögötti intrikák ezerszálu szövevényeit.

Maga a kormányzótanács egy impotens bizottság volt, amely abban élte ki magát, hogy egyetlen határozatot hozott, azt is — ellenem.

Talán akik még akkor nem láttak tisztán, most már velem együtt láthatják, hogy a buffaloi nemzetgyülés hosszu hónapokon át tartó agitálással, Amerika összes magyar ujságjain való harangozással azért hivta egybe az ország minden részéből odavándorló magyarokat, azért alakult meg, hogy egy nyilatkozatot adjon ki ellenem és azután végleg meg is szünjön. Mert hiába! Ez volt az egyetlen konstruktiv cselekedete, amellyel mindjárt meg is adta a halálos döfést az állandó magyar szinház ügyének.

De ime itt a nyilatkozat:

NYILATKOZAT

Jelentések érkeztek be az AMOSZ-hoz arról, hogy Endrey Jenő szinigazgató anélkül, hogy a nyilvánosság számára bármiféle magyarázatot adna, szinházi részvényeket árusit. Az AMOSZ rendezés alá vette Buffaloban a szinügyeket is, az előkészületeket végző bizottságban Endrey szinigazgató is benne volt. A közönség méltán hihetné ilyen körülmények között, hogy az emlitett részvényeladásokról az AMOSZ is tud s talán az AMOSZ erkölcsi pecsétjével is elláttuk ezt a vállalkozást. Nyilvánossá kivánja tenni tehát a kormányzótanács, hogy Endrey Jenő semmiféle bejelentést nem tett erről az AMOSZ-nak, az AMOSZ a részvényeladások körülményeit nem ismeri, Endrey szinigazgatónak ilyen tevékenysége az AMOSZ-ban felkarolt szinügyeken kivül történik s igy azért — a magyarsággal szemben — semmiféle felelősséget nem vállalhat.

Helyesnek tartaná az AMOSZ, ha erről — a sajtóegységek utján — az egész amerikai magyarság értesülne.

AZ AMOSZ KORMÁNYZÓTANÁCSA.

A fenti nyilatkozat helyrehozhatatlan kárt okozott ugy erkölcsileg, mint anyagilag. Az egész *Fáy-Fischer Andor* egyéni aknamunkája volt, aki akkoriban a Himmler-féle "*Bányászlap*"-nál dolgozott munkatársi minőségben. Egyébiránt Himmler Márton unokaöccse volt.

Az AMOSZ ezen nyilatkozatára kénytelen voltam válaszolni. A választ az ország minden lapja leközölte, kivéve a "*Szabadság*" és a "*Bányászlap*". Majd mindegyik lap "headlinet" csinált az ügyből. Ez a válasz udvarias volt és határozott.

Endrey

ÉS AZ AMERIKAI MAGYAROK ORSZÁGOS SZÖVETSÉGE

A Chicagoi Népszinház Részvénytársaság igazgatójától kaptuk a következő sorokat, melyet minden változtatás nélkül, szószerint közlünk:

Igen Tisztelt Kormányzótanács!

Fájdalmas megdöbbenéssel olvastam a Kormányzótanács nyilatkozatát, amely az én amugy is ezer nehézséggel küzdő és a magyar kultura zászlaját lobogtató szinházi vállalkozásomra oly sulyos erkölcsi csapást mér, melyet elviselni igen nehéz lesz.

A legnagyobb sulyt helyezem arra, hogy az én tisztességes célu erőfeszitéseim az AMOSZ előtt az igazságnak megfelelő helyes megvilágitásba kerüljenek és épen ezért készséggel ajánlom fel, hogy eddigi munkám minden aktájába beletekinteni méltóztassék, mert szilárd a meggyőződésem, hogy ezen betekintés után feltétlenül meg fogom nyerni az Önök támogatását, melyre igazán nagy szükségem volna.

Addig is azonban, amig az AMOSZ igen tisztelt Kormányzótanácsa módot nyujt nekem ara, hogy az amerikai magyar szinészet anyagi megalapozása érdekében végzett verejtékes munkám minden részletét megismertessem, nagyon kérem ne görditsenek az én, kulturcélok felé törekvő, erőfeszitéseim utjába olyan akadályokat, amelyek soha jóvá nem tehető, halálos sebet ejthetnek az amerikai magyar szinészet amugy is mostoha sorsban tengődő

ügyén, amelynek pedig az AMOSZ nem ártani, hanem használni akar.

A "Chicagoi Népszinház Részvénytársaság" közel másfél év előtt alakult meg, tehát már csak azért is elképzelhetetlen, hogy én a részvények elhelyezése alkalmával valaha is azon látszatot akartam volna kelteni, hogy — az AMOSZ erkölcsi támogatása mögöttem áll. Sajnos, semmi jogom sem volt ahhoz, hogy később, az AMOSZ megalakulása után, ezen testület támogatására hivatkozhassam, de boldognak és szerencsésnek érezném magam, ha ezt a jövőben megtehetném, amire némi jogcim talán az lehetne, hogy az én társulatom nagyon nehéz körülmények között, becsületes müvészi eredményeket produkált.

Arra kérem tehát az igen tisztelt Kormányzótanácsot, hogy a müvészi és anyagi ügyeim megvizsgálása után méltóztassék engem rehabilitálni és további küzdelmeimben morálisan támogató nyilatkozatot közzétenni, vagy ha ugy találnák, hogy az én kezeimben nem jó helyen van az amerikai szinészet sorsa, akkor tessék átvenni tőlem a dolgok vezetését, amely esetben én közkatonasorban is a legnagyobb készséggel állok az amerikai magyarság rendelkezésére. A müvészi törekvéseiben és exisztenciájában egyaránt sulyosan megsebzett ember nehezen elnyomható keserüségével várom az igen tisztelt Kormányzótanács döntését és intézkedését.

Kiváló tisztelettel

ENDREY JENŐ
a Chicagoi Népszinház R.-t.
igazgatója.

Erre a nyilatkozatra soha semmi választ nem kaptam. Helyette jött azonban a Bányászlapban Fáy-Fischer Andor aláirásával a támadások sorozata, amelyben mocskolt, piszkolt, sőt nem átallotta még a becsületemben is gázolni.

Miért?

Jaj de nehéz kérdés ez a miért?... és talán százszor is jaj de nehezebb erre felelni. Talán maga Fáy-Fischer Andor se tudná megmondani. Illetve tudni tudná, csak szégyenlené hangosan bevallani, hogy neki magának is titkos szinigazgatói ambiciói voltak — — — és én utjában voltam.

Nem sokáig tartott, mig észre kellett vennem, hogy bizony utjába vagyok én itt az én kis magyar szinházammal többeknek is. A chicagoi kommunista párt karmai messze elértek és napilapjuk az "Uj-Előre" rendszeres, professzionátus gangsztereknek is dicséretére válható stratégiával olyan hadjáratot kezdett ellenem, amelyben a második halálos sebet kapta ez a szegény kicsiny féreg, ez a csenevész, emberré fejlődni sosem tudó magyar szinház Amerikában.

———[ ]———

Müvészi terveim

AHOGY VISSZAGONDOLOK küzdelmeim izgalmas éveire, igy a történelmi távlatból egyenesen hajmeresztőnek látom azt a minden tekintetben kiméletlen hajszát, amelyet az *"Uj-Előre"* cimü kommunista ujság vezetett ellenem. Rengeteg időt, energiát és pénzt kellett elpocsékolnom, hogy elnémitsam ezt a felelőtlen társaságot, mely halált kiabált rám. Eleinte szó nélkül próbáltam türni, mig végül is megelégeltem és az állami ügyész elé vittem az ellenem tervezett összeesküvés bizonyitékait és a grand-jury vád alá helyezte az Uj-Előre cimü ujságot. Győztem! Ebben a győzelemben azonban magam is elvéreztem. Szomoru győzelem volt ez, ahol a győzelmi tornál már nem volt kinek az egészségére üriteni üres kupáinkat.

Ahogy nyilvánosságra került első nagyszabásu tervem, a következő cikk jelent meg az "Uj-Előre"-ben:

ENDREY 50,000 DOLLÁRT AKAR KIVÁGNI AZ AMERIKAI MAGYAR MUNKÁSOK ZSEBÉBŐL

ÖTVENEZER MUNKÁS ÖTVENEZER DOLLÁRJÁN AKAR IGY ÁLLANDÓ MUNKÁSBUTITÓ SZINHÁZAT TEREMTENI, MAGÁNAK PEDIG GONDTALAN ÉLETET.

Egy dolláros, ravaszul kieszelt részvényjegyekkel akarja ebbe az agyafurt csalásba beugrasztani a munkásokat.

Az amerikai magyar munkásság szinte már nem is ér rá lélegzeni az ő becsapására irányuló rengeteg szélhámosságtól. Alig zajlik le a negyvenezer dolláros szobor botrány, még meg sem kezdték az ujabb népcsalást és fosztogatási kisérletet a "nemzetgyüléssel" és "világszövetséggel", Himler alig kötötte meg a bányacsalás után az ujabb

farmcsalási szerződését és Tarnóczy Árpád is hirdeti nagyban a "paradicsomot" a floridai mocsarakban és már itt van egy másik kisérlet. Még pedig ez sem marad mö götte az előbbieknek. Sem méreteiben, sem agyafurtságában.

Endrey Jenő vándor szinigazgató eszelte ki a következő tervet:

Ki fog vágni ő is az amerikai magyar munkások zsebéből nem kevesebb mint 50,000 dollárt. Hogy semmi félreértés ne legyen, betüvel is kiirjuk: ötvenezer dollárt. Ez még a szobor és Amerikai Magyar Népszava negyvenezer dollárjánál is több. Ennél többet már csak Himler, meg a Szabadság szándékozik kivágni a "nemzetgyüléssel".

És hogyan akarja ezt Endrey végrehajtani? Mindenütt ugy, hogy megtanácskozza az ügyet az ilyen népcsalásokban rendkivül jártas Amerikai Magyar Népszavával és mindjárt ki is hirdeti ugyanott. E szerint a kieszelt terv szerint kiadna Endrey 50,000 darab részvényt. Potom egy dollárért veheti mindenki, mondja nagylelküen. Minél olcsóbbnak látszik a csalás, annál többen beugranak majd. A fő, hogy együtt legyen az ötvenezer dollár.

Az agyafurtság ott kezdődik, mikor azt mondja: hogy az ember tulajdonképpen még több pénzt is kap vissza, mint amit odaadott. Mert: aki beugrik egy részvényre, az egyszer ingyen mehet a szinházba. Különösen például egy new yorki ember, amikor Endrey Chicagoban játszik. Ez volna a dollár egyik fele, amit a beugratott "visszakap". A másik felét Endrey vágná ugyan zsebre, sőt amikor Chicagoban játszik és a szerencsétlen beugratott New Yorkban akar szinházba menni, akkor a másik fele is Endrey zsebében marad. És itt van éppen az agyafurtság ezzel a "visszakapási" csalással, mint maga mondja hirdetésében:

Ez az üzlet: 50,000 dollár és 50,000 látogató! És amint ugyancsak ez a hirdetés mondja: "Endrey Jenő munkájában azonnal lehet valami tervszerüséget látni!" S miután a legjobb "pszichológiai pillanat itt van" hát neki is vágott.

Mi az az egy dollár, spekulálta ki magában Endrey? Azt mindenki csak ugy oda fogja dobni az Endrey zsebébe. Különösen, ha azt a fönti

agyafurt számitást is hozzáteszi: a részvényjegyző mindjárt vissza is kaphatja a dollár felét, ha elmegy Endrey szinházába. Ha pedig a megfogott nem megy el, akkor mindkét fele ott felejtődik az Endrey zsebében. Lám, Endreytől tanulhat még az Amerikai Magyar Népszava meg Csernáék is: ilyen kicsi, d' szapora csalással kell bedönteni ezt a mai gyanakvó világot és azokat a buta munkásokat. Számtani bukfenceke' azok nem tudnak vetni azzal, hogy: egyet adok, felet kapok, kivonva másfél, hozzáadva három, megszorozva és elosztva, összesen 50,000 dollár az Endrey zsebében. És 50,000 dollárral kevesebb 50,000 amerikai magyar munkás zsebében.

Igaz, ilyen szélhámos bukfencet a munkások nem igen tudnak hányni, de egy másfajta müveletet tudnak a lábukkal végezni.

És mire kellene Endreynek az 50,000 dollár? Jól élne belőle természetesen. De ő ezt ugy mondja, hogy: "A magyar kulturára". Állandó szinház megteremtésére. Ahol az amerikai magyar munkásokat burzsoá ideológiával tölthetik meg továbbra is. S ennek a méregnek az árát igy akarja Endrey megfizettetni magukkal a munkásokkal, a munkások 50,000 dollárjával. S ha a munkások ezt a szellemi mérgezési központot megteremtenék, akkor az egyszerre átalakulna egyben Horthyék propaganda központjává is, ahonnan Endrey esetleg másik 50,000 dollárt kapna.

Nem: a munkások sem 50 ezer dollárt nem adnak, sem ellenforradalmi propaganda központot nem teremtenek sajátmaguk ellen, a saját pénzükön. Ha lenne ilyen célra 50,000 dollárjuk, azon megteremtenék nem a burzsoák, hanem a munkások állandó szinházát és munkáskultura központját.

*

Az amerikai magyarság legnagyobb része munkásságból állt, természetes hát, hogy a hetenként kétszer-háromszor megjelenő cikkek megmérgezték a levegőt. Nagyszabásu tervem keresztülvitelében azonban semmisem gátolhatott már meg. Ha egyszer hozzáfogtam, mentem előre. Nem volt az a nehézség, nem lehetett olyan akadály, mely elrémitett volna. Talán fanatikus hitem adta azt a megmagyarázhatatlan

erőt, amellyel mégis megcsináltam, amit akartam. Azt kell hinnem, hogy a hév, a láz, az alkotnivágyás vitt előre, segitett lehetelen munkámban, mert ahogy most, mikor ezeket a sorokat papirosra rovom és ujra átélem gondolatban ezeket a napokat, látom, hogy mindebbe csak törhetetlen hittel, vak fanatizmussal, elhivatottsággal lehet belefogni.

48 TAGU TÁRSULAT

A második szezón következett. A szezónt megelőző nyarat a financiális alap megteremtésével töltöttem. A chicagoi részvényesek közgyülése az alaptőke felemelését határozta el. Nekem tehát ezt a határozatot végre kellett hajtani. A buffaloi "*Elnémult harangok*" előadásának deficitjét alig birtam rendbehozni. Az uj részvényekből befolyó pénzt tehát előbb az első szezón kiadásainak fedezésére kellett forditanom. Az csak logikus volt, hogy a társulat minden tagjának fizetését az utolsó centig ki kellett fizetnem. Szükségem volt az üzleti bizalomra, nehogy a tagok maguk vigyék szét a financiális bajok rossz hirét. Az első szezón veszteségeit tehát részben sikerült ujjabb részvényeladásokkal fedeznem, részint átvinni a következő szinházi idényre.

Következtek az ujjabb előirányzott befektetések, a jövő szezon előkészitésének költségei. Az alaptőkeemelés ellenében egy nagyobb, egy tökéletesebb szintársulat szervezését igértem. Az eddigi 28 tagu társulat helyébe egy negyvennyolc tagu társulatot állitottam, amelyhez a szükséges erőket Magyarországról hozattam. Kilenc szinészt szerződtettem az Országos Szinészegyesület hivatalos ügynöksége révén. Hajójegyet és ötszáz dollár előleget küldtem részükre. Az ujjabb részvényeladás azonban ujjabb meglepetéseket hozott részemre is. Rákellett jönnöm, hogy a new york és környéki magyarság is éppen olyan fajsulyu, mint a chicagoi. Aláirták a részvényeket, csekély részben megfizették, *nagyobb részben sohasem fizettek.* Az aláirt 15.000 dollár részvényből *még a fele sem folyt be,* az is lassan, részletekben. Az uj szezon kezdete pedig rohamosan közeledett. Budapestről az Országos Szinészegyesület sürgönyileg kért, hogy határozzak, mert a jobb szinészek már a nyár folyamán kötik szerződé-

seiket az uj szezónra és ha nem sietek, ugy csak gyengébb erők között válogathatok. Zsákuccába kerültem. A részvényjegyzések kollektálása nem állt arányban az elém tornyosuló kiadásokkal. Az uj autobusz, amelyet szerződés szerint át kellett vennem 3300 dollár készpénzlefizetést igényelt, hajójegyek, előlegek a szinészeknek, a szinházak lefoglalása végig az országon, nyomtatványok, hirdetések az orzság összes lapjaiban, irodahelyiség New Yorkban.

Pénz kellett, vagy megáll minden. A részvényesek nehezen fizettek. Közrejátszott az AMOSZ megjelent nyilatkozata. Kezdtek félni, hogy svindler, szélhámos vagyok. Az "Uj-Előre" cikkei is sok szóbeszédre adtak alkalmat.

Kölcsön után szaladgáltam. Itt is, ott is váltóra vettem pénzt, hogy elkezdhessem a szezónt. Spitzer Ferenc "*Atlantic Exchange*" irodája egy szóra átutalványozta az összes hajójegyeket. Váltóimat az első megnyitó előadásomon igértem mind beváltani.

MIT SUSOG A FEHÉR AKÁC

Ha én az én első előadásomon kiálltam volna a függöny elé és ahelyett, hogy mosolygós arccal dicsértem volna az amerikai magyarságot, inkább őszintén feltártam volna a helyzetet, talán jobb lett volna. De nem tartottam ildomosnak a rajongó közönséget molesztálni belső ügyes-bajos dolgainkkal. Elvégre a közönség szórakozni jött a szinházba. Szenzációt várt és kapott. Nagyszabásu perfekt előadást, mely odaillett a kolozsvári Nemzeti Szinház, vagy a budai szinház szinpadára. A 48 tagu társulat élére förendezőnek Király Ernőt szerződtettem, aki akkor a következő nyilt levelet hozta nyilvánosságra valamennyi ujságban:

KIRÁLY ERNŐ BEJELENTÉSE

NÉHÁNY ŐSZINTE SZÓ . . .

Ha valaki nekem utolsó itt-tartózkodásom alatt, másfél évvel ezelőtt, azt mondta volna, hogy egy év mulva itt Amerikában egy 46 tagu állandó magyar szintársulat magyar nyelven fogja hirdetni a magyar szinművészetet, a magyar kultu-

rát, rezignáltan azt válaszoltam volna neki: ábránd ez, amelynek megvalósulásában nem hiszek.

Tiz amerikai magyar turné van mögöttem. Tizszer jártam végig az utat New Yorktól Chicagóig, 2—3-szor St. Louisig és vissza, ezzel az ábránddal, ezzel a lelkemből lelkedzett gyönyörü vággyal a szivemben. Mint ezeknek a turnéknak aktiv résztvevője és müvészi vezetője dolgoztam vas-akarattal, a magyar szinjátszás iránt érzett törhetetlen lelkesedéssel. Kollégáim és én produkáltunk annyit, amennyit az amerikai magyar szinjátszás szerény eszközei lehetővé tettek. Ezeken a turnékon elismeréssel, babérral, nagy müvészi sikerekkel nagy erkölcsi eredményekkel telt meg a tarsolyunk; de azért mégis minden egyes turnénak a végén egy szomoru, keserü csalódással gazdagabban tértünk vissza. Állandó magyar társulat, állandó magyar szinház, ez a vágy élt bennünk, ezt áhitottuk, ezért küzdöttünk és valahányszor ugy nézett ki, hogy ez a vágy, ez az ábránd már testet ölt, hogy-hogy nem, mindig támadt egy leküzdhetetlen, áthidalhatatlan akadály, amelyen a mi fáradságot nem ismerő akarásunk hajótörést szenvedett..

Huszonöt éve vagyok szinész, játszottam minden magyar városban, Budapesten, Bécsben, Berlinben. Voltak nagy sikereim, sokat láttam, tapasztaltam, tanultam. Én mindig azzal a szándékkal jöttem Amerikába, hogy itt maradok, hogy tapasztalataimat, tudásomat és mindazt a jót és szépet, ami 25 évi szinészkedésem alatt bennem leszürődött, az amerikai állandó magyar szinjátszásnak szenteljem. Eddig nem volt mód rá, mert az állandó amerikai magyar szinjátszás labilis hajóját az egyesek részéről sokszor mesterségesen felkavart hullámok pozdorjává törték, elnyelték.

Most, hogy ujra itt vagyok, örömmel és büszkeséggel tapasztalom, hogy akadt egy ember, aki a lehetetlent lehetővé tette. És ez az ember ENDREY JENŐ kollegám. Müvészi presztizsem teljes tudatában ki kell jelentenem, hogy: le a kalapot előtte! Hogy ez az ember mennyit küzdött, mennyit verejtékezett, mennyit furt, faragott, kilincselt, kért, veszekedett, dolgozott, nem aludt, nem pihent, amig azoknak az eszközöknek a birtokába jutott, amelyeknek segitségével az

állandó amerikai magyar szintársulat eszméjét megvalósithatta, csak az tudja felfogni és értékelni, aki ismeri azoknak a testet és lelket ölő természetes és mesterséges akadályoknak a sulyát, melyek eddig ennek a megvalósulását megbénitották.

Meg fogom csinálni, mondta Endrey Jenő hat évvel ezelőtt. Ha törik-szakad, ha belebetegedek is, meg fogom mutatni, hogy az állandó magyar szinjátszásnak Amerikában igenis van létjogosultsága. Tiszteletet parancsoló, gerinces egyéniség. S amikor egy héttel ezelőtt megtisztelt azzal az ajánlattal, hogy legyek a társulatának szinésze, főrendezője, müvészi vezetője, örömmel nyujtottam neki kezet és munkatársául szegődtem. Van Endrey Jenőnek már két, általam igen nagyra becsült munkatársa: Horváth Lajos és Sipos Jenő. Én melléjük állok. Ezentul együtt dolgozunk, egymást segitjük. Munkánkban az az egyetlen cél vezérel bennünket, hogy müvészi nivóban olyat produkáljunk, amilyet itt még soha senki nem látott. Ezeket akartam bejelenteni ebben a néhány egyszerü sorban. A mélyen tisztelt közönséget csak arra kérem, hogy méltányolja és értékelje az előadásainkat ugy, ahogy azt meg fogjuk érdemelni.

KIRÁLY ERNŐ.

Vajjon hogyan mertem én akkor arra gondolni, hogy később Király Ernő lesz az, aki akkorákat rug belém, hogy még ma is belesajdul az én önzetlen, minden érdeknélküli müvészi hitvallásom. Mert itt azután, ezen a helyen, ahol semmit el nem titkolok, ahol mindent őszintén meggyónok, itt meg kell vallanom azt is, hogy én Király Ernőt tisztán sajnálatból, a multja iránt való tiszteletből szerződtettem — nagyobb fizetéssel, mint amennyit én kaptam a részvénytársaságtól.

KIRÁLY ERNŐ ÉS KOSÁRY EMMY

Sokan szememre vetették a későbbi évek folyamán, hogy szentimentális alapon vezettem a szinházat, hogy nem voltam eléggé rideg üzletember. Igazuk is volt. Nagy hibám volt ez nekem. Vádolom is érte önmagamat. Tudja Isten miért, de mindig, mindenkivel jót akartam tenni. Szerettem a szinészt, olyan igazgató akartam lenni, aki dicsérni, jutalmazni is tud, nemcsak kötelességtudást követelni. Az volt a

meggyőződésem, hogy az elismerés lelkesitőleg hat a szinész munkájára. Szigoru is voltam, katonai pontosságot, fegyelmet követeltem. Megkivántam a munka lelkiismeretes elvégzését. A másik oldalon azonban tulzásba mentem. Rohonczy Mihálynak egy alkalommal sikere után 200 dolláros előleget engedtem el. Rohonczy később a konkurrens társulathoz szegődött (dacára annak, hogy én hozattam ki Amerikába) és a legnagyobb hajszát inditotta ellenem, amelynek részleteire később kitérek. Sárossy Mihályt egyszer rosszkedvünek láttam, meg is kérdeztem:

— Mi a baj?

— Igazgató ur, nagy bajom van.

— No, csak ki vele, mi az?

— Feleségemnek gyermeke született odahaza — mondta Sárossy — és nem tudok pénzt küldeni.

Meghatott a dolog. Igaz, anyagi zavarokkal küzködtem már, de ha egy szinészemnek fájt valami, az nekem is fájt. Az ő gondjuk az enyém is volt.

— Nem kell busulni, fiam. Valahogy majd kiszoritok neked 100 dollárt és hazaküldöd.

Ez akkoriban volt, amikor én már az én gyermekeimért az intézetben nem birtam fizetni az élelmet és a lakást. Állandó utazgatásunk alatt gyönyörüen fejlődő kis Zsuzsikánk és a kis gentleman George Manteno, Illinoisban az "Our Lady's Academy"-ben voltak bennlakók, ahol szülői aggodalommal, de a legjobb helyen nevelkedtek.

1930 április 29-iki keltezéssel Sister St. Dominic, az intézet Superiorja a következő levelet irta:

Mr. Eugene Endrey
New York City

Dear Sir:

........*You have not paid anything in the last six months. I have the United States Adjustment Company collecting my accounts but I did not turn yours in as I understand you are an honest man and you will pay every cent you owe.*

Now, let me tell you that you have two wonderful children. I'll admit that the children had a very good training!

when they came to our institution but we can truly say that we continued this good training and are happy to share in this credit. Permit me to tell you Mr. Endrey a little incident which, I am sure, will please you. In March I was obliged to go to Beaverville where one of our institutions is located. I had no sister to accompany me, so I asked the sisters to please give me one of the girls to come with me. Sister Ursella chose Suzanna to accompany me to Beaverville. Every one thought she was a little lady. She captivated the whole school with her music talents and her rational conversation. George is just as nice and well bred as his sister. Isn't this consoling for parents to have such fine children?......

Very truly yours,

Sister St. Dominic Superior.

Ezt a levelet inkább csak annak bizonyitására iktattam ide, hogy részben igazoljam magam gyermekeink intézetben való neveltetéseért. Rendkivüli gyermekek ezek, akiknek lelkivilágára Endreyné asszony jobban őrködött, mint a szemefényére. Hogy bocsájthattam volna a gyötrő, folytonos utazás, éjjel-nappali munka végeláthatatlan utjára, ha gyermekei nincsenek megnyugtató helyen?

Hát az én gyermekeimnek nem jutott, de Sárossy Mihály ujszülött gyermekének igen. Neki adtam száz dollárt és Isten látja lelkemet, belátom a hibámat. Nem azért, mert röviddel azután, hogy Sárossy alakitott szintársulatot és nekem nem adott kenyeret, (meg is bukott rövid négy hét alatt), hanem inkább azért, mert Sárossy elvált otthonhagyott feleségétől, itt ujra nősült, majd uj feleségétől is elvált és ujra hazakerülvén, végigbecsmérelte, végigpocsékolta nevemet jártában-keltében. Nem érdemelte meg, amit tettem vele.

Jaj, de mennyit tudnék ilyen s ehhez hasonlókat mesélni. Nyáron, mikor Amerikában a magyar szinészek kávé-korszaka virágzik, éhező szinészeknek husz dollárokat adtam. Huszszoros rugás volt a kamat. Várady Márton egy ilyen husz dolláros segitségért később letépte az üzletekben kitett plakátjainkat. De ha csak ezt tette volna....

No de, menjünk sorjába.

Amint már emlitettem, 48 tagu társulatom tetejébe Király Ernőt szerződtettem főrendezőnek.

Miért?

Király Ernő az amerikai magyaroknak nem kellett. Elvesztett hangja okozta bukását. Első amerikai vendégjátéka anyagi siker volt ugyan, de erkölcsileg csufos kudarc. Nem is jöhetett volna ki többé, ha nem hozza magával Kosáry Emmyt is. Az első Király-Kosáry turné botránnyal végződött. Berger kézimunkagyáros, a turné vállalkozója, beperelte Királyt és Kosáryt, majd kiegyezéssel végétszakitották a vendégszereplésnek. Második amerikai vendégjátékuk vállalkozója Homoky pékmester volt; ez is pereskedéssel végződött. Homoky egyszerüen kénytelen volt Kosáry Emmy fizetését mélyen leszállitani, mert a turné pénzügyi szempontból óriási bukás volt. Ekkor Kosáry és Király ötödmagukkal elmentek a west virginiai bányatelepekre játszani, ahonnan azonban szökve kellett menekülniök a közönség haragja miatt. A félrevezetett bányászok becsapva érezték magukat, hogy olyan keveşen játszottak és azt kiabálták, hog ez nem az a Király Ernő, aki a gramophon-lemezeken énekel.

Ezek után negyedszer jött Amerikába Király, amikor én szerződtettem. Senki nem foghatja reám tehát, hogy én üzletet láttam benne.

Egyáltalában nem!

Egyszerüen megsajnáltam. Tudtam, hogy Magyarországról szárnyaszegetten jött el. Az utóbbi időben már otthon sem igen kapott szerződést. Én magam sziniiskolába jártam, amikor Király Ernő fénykorát élte a Király szinházban. Előttem lebegett ennek az embernek fájdalmas tragédiája. Fájt nekem a müvészi letörése. Bántott, hogy elvesztett hangja miatt most félrelökik és mellőzik. Dacos konoksággal barátjává szegődtem és elhatároztam, hogy én egy uj Király-kultuszt csinálok. Ujra nagy embert akartam csinálni belőle.... ha nem a hangjával, hát játékával, rendezésével az állandó amerikai magyar szinház oszlopos szervévé akartam tenni tekintélyes állásban, tekintélyes jövedelemmel és folyton harangozni, hirdetni, kiabálni.... A bukott hős mellé álltam szivvel-lélekkel és mi lett a köszönet?....

Király Ernő igen röviddel később végignyilatkozott az összes amerikai-magyar lapokban, sőt a budapesti Szinházi Életben és más pesti ujságokban is, hogy Endrey a gazember a szélhámos.... a....

No de, hadd menjek szép sorjába.

Az ujonnan megszervezett társulat ekkor a következő tagokból állt: *Pádly Margit, Szabó Gizi, Sándor Anna, Balázs Mária, Ürményi Mártha, Tomory Adrienne, Gyöngyössy Mitzi, Jávor Antalné, Sárossy Mihály, Jávor Antal, Kristóff Ferenc, Nyárai Károly, Révész Béla, Horváth Lajos, Varga Simi, Váradi Márton, Körmendy Árpád, Szántó Gyula;* segédszinészek: *Elekes Gizi, Jáger Elvira, Komlóssy Lilly, Zombory Juci, Fekete Gizi, Radóczi Margit, Sugár Irén, Hevessi Margit, Füredi József, Simon József, Török János, Varga Pál;* zenekar: *Mártonfalvy György, Nagy László, Bardócz Endre, Sebestyén Rudolf, Sterl Gyula, Jack Wallace, Sam Bass* és *Ernest Long;* adminisztráció: *Sipos Jenő, Frey Lajos, Herczeg Ernő, Miss Engländer, E. J. Gordon* gazdasági főnök, *Szarvas Irén;* soffőrök: *Ramon Nieves, ifj. Vargó Mihály.*

Endrey Jenő igazgató, *Horváth Lajos* igazgató-helyettes, *Király Ernő* főrendező.

Ekkor állt elő Király Ernő azzal a kéréssel, hogy szerződtessem Kosáry Emmyt, aki hajlandó a saját költségén kijönni Amerikába.

Olyan nagyszabásu müvészi terveim voltak, hogy hajlandó voltam minden anyagi áldozatra. Nagyraértékeltem a közönséget. Száz százalékos magyar előadásokról álmodoztam, drámai és operett-ensemble-t akartam, hogy bármely darab előadására képesek legyünk.

Azóta de hányszor kellett hallanom uton-utfélen, hogy Kosáry Emmy szerződtetése okozta bukásomat.

Hát nem! Nem ez volt a közvetlen ok. Ez csak nagyban hozzájárult. Rettentő kár volt, hogy az amerikai magyarság, kivéve az első két new yorki előadást, mindenütt tüntetőleg távolmaradt a Kosáry-előadásoktól. Volt olyan város, ahol 40 dollárt vettünk be Kosáry-Királlyal. Olyan város, ahol nélkülük 1200 és 1500 dolláros bevételeink voltak.

Ahogy szántom a sorokat, elragad az emlékek, az események fájdalmas sorozata. Rendbe kell szednem gondolataimat szép sorjába kell mennem.

El kell mondanom mindent, ugy ahogy az történt! Főleg magamért, mert magamat is odaállitottam a vádlottak padjára és most nincs pardon. Meg kell enyhülnie végre az én kálvária-járásomnak is őszinte vallomásaimon keresztül.

Jöjjön hát a dráma, dalban elbeszélve.

A börtön árnyékában

Ez a cim talán ugy hangzik, mint egy rémregény cime. szinte magam is megijedek tőle. Pedig igaz! Azok, akik a fejüket csóválják, hogy a nagyobb hatás kedvéért ilyen hangzatos kitételeket hassználok — nyugodjanak meg: nincs bennem semmiféle hajlam semmiféle tulzásra. Egyáltalán nincs. Sajnos, a cim megfelel az igazságnak. Magam is csak akkor jöttem rá helyzetem komolyságára, mikor már tul voltam a veszélyen. A legnagyobb bajban is egy biztos érzés volt a vezérlőcsillagom: a tiszta becsületesség öntudata. Soha nem féltem, egy pillanatra meg nem ijedtem, még akkor sem, amikor 15—20 esztendei börtönbüntetés incselkedett velem.

De hát hogyan is jutottam én a börtön árnyékába?

Az 1929—30-as szinházi szezón igen mozgalmasnak igérkezett. Az előző szezón sikerei, az a szinházi láz, amely nyomában termett, meghozta a konkurrenciát is.

ROHONCZY MIHÁLY

Az elmult szezónban a fess Rohonczy Mihály nagy sikereket aratott. Tudja Isten, de szinte matematikai szabállyá formálta ki magát, (sok eset volt ehhez hasonló), hogy az ilyen siker természetszerüleg elbizakodottá tette a friss amerikai "green horn"-t, aki sok mindennel nem volt, de nem is lehetett tisztában. Rohonczy sehogyse tudta megérteni, hogy a Chicagoi Népszinház sikere egy évekre visszanyuló, terv. szerü, fáradságos munkának volt az eredménye. Minden sikert magának tulajdonitott. Ehhez nagyban hozzájárultak azok az intrikus felvilágositások, amelyeknek célja volt benne szitani az elégedetlenséget. Ezek az információk elhitették vele, hogy én őt tulajdonképpen kihasználom, kiuzsorázom és hogy az európai vendégszereplők száz és kétszáz dolláros fellépti dija-

kat kaptak esténként és hogy nélküle képtelenek lennénk szinházat játszani. Közös szerencsétlenségre Rohonczy beleszeretett egy Chorba Anna nevü kórista-lányba, akinek viszont primadonna ambiciói voltak és akinek hibás magyar beszédje miatt lehetetlen volt nagyobb szerepeket adni. Ebben az időben Rohonczynak már heti 50 dollár fizetése, szabad lakása és szabad utiköltsége volt. (Meg kell jegyeznem, hogy ez többszöröse volt az ő magyarországi fizetésének és hogy otthon ő csak másodrangu szintársulatoknál játszott, kisebb vidéki városokban.)

Rohonczy Mihály tehát bosszut esküdött s dacára annak, hogy az én költségemen jött ki Amerikába, elszerződött egy konkurrens társulathoz, amely az ő személyi népszerüségének kiaknázására alakult. Miután az én szerződésemre, az én aláirásomra jött ki, minden jogom meg lett volna Rohonczy árulását meggátolni, hazaküldetni, de a szigoru, rideg üzletember helyébe ismét a fölényes gesztusu ember lépett és dacára annak, hogy az ő népszerüsége nekem került sokszáz dollárba rengeteg reklámba, ügyeskedő, szisztematikus adminisztrációba, ugy gondolkodtam, hogy egy tisztességes konkurrencia nem árthat, csak használhat. Sőt! Mintha ugy éreztem volna, hogy felfokozza, növeli ambiciómat. Igy legalább mindkét társulat igyekezni fog minél jobb, nivósabb előadásokat produkálni, a közönséget meghóditani. Régi üzleti szabály, hogy a tisztességes konkurrencia csak élénkiti, fejleszti, fokozza a kereskedelmet, forgalmat, melynek végeredményében maga a közönség látja a hasznát.

De csak a tisztességes konkurrencia!

ÖSSZEESKÜVÉS

A szezóneleji szervezkedés, tervezgetés korai napjaiban egy alkalommal egy társaságban találtam egy Vajda Vivian nevü volt kóristalányomat Rohonczyékkal, Tóth Istvánnal, a konkurrens társulat vezetőjével, Kondor Mariskával, Biró Verával és azokkal a szinészekkel, akik az ugynevezett "ellentábor"-hoz tartoztak. Két csoportra oszlottak akkor az amerikai-magyar szinészek. Az Endrey-társulat elleni gyülölet Rohonczy köré csoportositotta azokat a szinészeket, akik nem

voltak hajlandók a Chicagoi Népszinház zászlaja alá szegődni. Pedig mindenkinek kivétel nélkül nyitva állt az ut. A Szinész Union egyik ülésén kijelentettem, hogy minden egyes amerikai-magyar szinész kenyeret kaphat, akinek szerződésre van szüksége, jelentkezzék. Őszintén kinyilatkoztattam, hogy tervem egyik sarkalatos pontja az, hogy ne legyen többé éhező magyar szinész itt, Amerikában. Magának Tóth Istvánnak felajánlottam az erőszakos konkurrencia, az erők szétválasztása, széthuzása helyett az egyesülést. Nyilt szivvel, komoly meggyőződéssel közös munkát akartam — és állandó kalácsot Thália szolgáinak, egységes magyar szinházat.

Nem rajtam mult, hogy nem lehetett. A felajánlott békejobb helyett belekényszeritettek egy olyan háboruba, amelyet később maga a sajtó a "magyar szinjátszás szabadságharcá"-nak aposztrofált.

Szóval, hogy visszatérjek arra a bizonyos napra, amikor ezt a társaságot az Abbázia kávéházban együtt találtam, tervszerü megmozdulását kellett látnom egy olyan aknamunkának, amely rövid néhány nappal később hatalmas robajjal fel is pukkant. Vajda Vivian ugyanis társulatomtól el lett küldve a szezón befejezése előtt. A feltünő szépségü leány hiuságának hizelgett a személyemmel összekapcsolt szini-direktori titulus, amely már nem egy kóristalánynál szült ambiciózus terveket. Magam ezen a téren tulkönnyed eleganciával voltam előzékenyebb a kelleténél s ez olyan helyzetett teremtett, hogy Vajda Viviannek el kellett hagynia a társulatot.

Nem kellett sokáig várnom, mig az első lépés megtörtént. Idézést kaptam a biróságra, ahová gyanutlanul, ügyvéd nélkül mentem el. — Minek az ügyvéd? — gondoltam magamban. Tudtommal semmi olyasmi nem történt Vajda Vivian és személyem között, amiért törvény előtt felelnem kellett volna. Az egészet tehát apró kis kellemetlenségnek minősitettem és fogalmam sem volt arról a komoly veszedelemről, amely rám várt, mely orvul ott leselkedett a nyomomban. Valahogy naiv vakságomban még mindig nem éreztem a nyakamba vetett hurkot, amely szabályszerüen szorult lassan, de biztosan nyakam körül s amelynek vége egy összeesküvő banda kegyetlen, mindenre elszánt kezeiben volt.

LETARTÓZTATÁSBAN

Mint később az események során kiderült, az államügyész (district attorney) előtt felvett jegyzőkönyv tanusága szerint Vajda Vivian csupán vak eszköz volt egy összeesküvésben, amelynek célja volt engem lehetetlenné tenni, félretenni az utból.

Kiknek is voltam én az utjában? A Chicagoi Népszinház hatalmasan fejlődő vállalata kiknek sértette üzleti érdekeit? Ha oknyomozó sorrendben akarok maradni, akkor előbb el kell mondanom a törvényszéken történt eseményeket. Vagy ha egészen részletes és egészen őszinte akarok lenni az események elmondásában, egy pár napra jobban vissza kell mennem. Elvégre, minél őszintébb vagyok, minél inkább félrehuzom a függönyt az olvasó előtt, hogy beláthasson a kuliszszák mögé, ahol a kártyakeverők vig falatokban osztozkodtak rajtam, annál biztosabb, hogy a közvélemény, amely a tényel nem ismerése folytán könnyelmüen, felületesen itélt fölöttem, ezek után tudni fogja, hogy milyen vértanuságon kellett keresztülgázolnom — magam sem tudom, miért!

A törvényszékre való idézés már a kezeim között volt, mikor egy szép napon Vajda Vivian sógora, Leon de Mesones, egy olasz broker, találkára kért. Elmentem! Vele volt felesége, Elsa de Mesones is, Vajda Vivian nővére. Legnagyobb meglepetésemre azzal álltak elő, hogy hajlandó vagyok-e 10,000 dollárt fizetni a Vajda Vivian becsületén esett sérelemért?

Az első pillanatban tréfának vettem az egészet, de csakhamar rájöttem, hogy ezeknek az embereknek az east sidei Abbazia kávéházban telebeszélték a fejüket, hogy nekem milyen nagy vagyonom van. Az ő információjuk szerint én akkor már több, mint 100,000 dollár vagyon fölött rendelkeztem. Logikus volt tehát, hogy én egy esetleges botrány elkerülése érdekében szivesen áldozok fel 10,000 dollárt, mert ha nem....

— Ha nem fizet, — fenyegetett Leon de Mesones — tönkretesszük.

Vajda Vivian és nővére akkoriban szoros barátságban voltak Biró Verával, aki az előző évben társulatom tagja volt és a következő szezónra nem kapott tőlem uj szerződést.

Zavartcsináló, nyughatatlan, pletykálkodó természete miatt nem láttam biztositottnak a társulat békés müködését, ezért nem kapott meghivást uj szerződés aláirására. Ugyancsak el kellett utasitanom Kassay Rózsit, aki szerződésért keresett fel irodámban, mert ő viszont szezón közepén hagyta ott a társulatot. Példákat kellett statuálnom a szinészek előtt, hogy arra össztökéljem őket, hogy becsüljék meg a magyar szinjátszás kenyerét.

Biró Vera tehát az ellentáborhoz szegődött, ahová azután Vajda Vivian általa keverődött és igy igazán könnyü volt kitalálnom, hogy hol székelhettek a hiteles informátorok, akik vagyoni helyzetemről tendenciózus beállitással tulzott képet festve, beugratták Mesoneséket egy olyan kalandba, amely nekik sem használt, nekem is ártott.

— Ha nem fizet, — ismételte meg Leon de Mesones — tönkretesszük. Lecsukatjuk.

Én hallgattam.

— Önnek vannak házai, ahogy hallottuk — folytatta az olasz. — Hol?

Lassan dühbe jöttem. Azért megtartottam nyugodt fölényemet és gunyos modorban feleltem:

— Hol? Sok helyen! Chicagoban van tizenkét házam, Clevelandban van hat telkem, Buffaloban is vannak fekvőségeim, New Yorkban is. Van rengeteg értékpapirom és készpénzem.

— Melyik bankban?

— Azt találja ki, — vágtam oda nevetve.

— Fizet?

— Miért?

— Ön erőszakot követett el a kiskoru sógornőm ellen, — vágta a szemembe Leon de Mesones.

Hátha soha, de akkor ugy éreztem, hogy Attilla ostora szeretnék lenni és végigvágni ezen az emberen. Nyilt étteremben voltunk, a Broadway és 42-ik ucca sarkán. Mit tehettem? Nevettem!

Igaz, volt a nevetésemben egy nagy adag keserüség. Nem mintha erre az emberre haragudtam volna. Nem! Ámbár megéreztem rögtön, hogy kemény, mindenre kész ellenféllel

állok szembe, de tudja Isten, valahogy az igazság érzete hallatlan erőt és bizodalmat kölcsönzött. A keserüség inkább azért volt, mert ott láttam én ennek hátamögött a sötétben bujkáló ellenségeket, akiknek hátbatámadása megrontotta a szájam izét.

Meg kell hagynom, pompás felkészültséggel indult meg a hajsza. Először is, akárhogy próbáltam Vajda Viviannal érintkezésbe jutni, lehetetlen volt, őrizet alatt tartották, nehogy beszélhessek vele. Őszintén szólva, nem is igen álltam volna vele szóba, inkább csak a szeme közé szerettem volna nézni. Igy ezt csak a tárgyalásra halasztottam, ahová — és ezt tessék nekem elhinni — ügyvéd nélkül mentem.

Nem tartozom az ártatlan kis hamupipőke természetek közé, nem akarom senkivel azt elhitetni, mintha én a szentéletüek ájtatos szinében szándékoznék látszani. Nem! De ki kell jelentenem, hogy efajta szereplésem magamnak is ujszerünek tetszett. Soha még senki ilyen váddal nem illethetett. A női nemnek mindig nagy tisztelője, hódolója voltam, vagyok és leszek mulandó életem legvégső határáig. Nem játszom bujócskát ennél a kérdésnél sem őszinte vallomásaimban. A földet az Uristen kalapjának tartom, mint ahogy a nóta mondja és a nőt bokrétának, amely ezt a pörge kis kalapot diszesiti. Ki nem szereti a virágot, a viruló pompás bokrétát? Nem is ember az, aki azt erőszakkal letépi. Ha mellemre tüzik ezt a viruló diszt, táncba perdülök vele én........ csárdásra, de azt is csak ugy, ha szivesen riszálja, mint ahogy a magyar muzsika diktálja:

Ejnye rózsám,
Tanulja meg végre kelmed
Ékes szóval
Kell ám kérni a szerelmet,
Ugy vihet csak
Kend magával,
Nótával, meg szép virágga',
Nem pedig a sodrófával.
Ha jó a kedvem, kurjantok egyet,
Ne huzódj mán odább
Hajnaltól estig, nekem a tetszik,

Riszáld az angyalát
Ide-oda, ide-oda a derekad járjon,
Csak ugy leszel az én édes rózsaszálom
Ne nézz se jobbra, ne nézz se balra,
Riszáld az angyalát.

* *

A támadás tervszerü felkészültségét mi sem jellemi jobban, mint a törvényszéken lejátszódó esemény. A biró első kérdése az volt, hogy hol történt az eset. Vajda Vivian ügyvédje a Hotel Hemitage-t nevezte meg, amely a Times Square környékén feküdt, a Seventh Avenuen és amely társulatomnak new yorki székhelye volt. A biró erre megállapitotta, hogy akkor az ügy nem az ő körzetéhez tartozik és igy ő nem tárgyalhatja. A következő pillanatban villámgyorsan hozzámugrik Vajda Vivian, megérinti a karomat és hangosan kiabálva (látszott rajta, hogy be lett tanitva) azt mondja:

— Saját felelősségemre követelem ennek az embernek a letartóztatását.

Meg kell vallanom, még mindig nem tudtam, mi történik körülöttem. Az amerikai törvényekben nem lévén jártasságom, nem sejtettem, hogy ilyen trükköket is lehet csinálni. Még mielőtt magamhoz térhettem volna, már odalépett hozzám egy sheriff és felmutatott egy warrant-ot (letartóztatási parancs) és felszólitott, hogy kövessem.

Valami halálos nyugalom érzete vett rajtam erőt. Mosolyogtam. Pillanatig sem kételkedtem abban, hogy ebből az egész ügyből krisztálytisztán kerülhetek csak ki. Pedig az igazi szinjáték csak ezután következett. Ahogy a sheriff kilépett velem az uccára, az összes amerikai boulevard lapok photo-reporterei már vártak. Kattogtak a gépek és az esti ujságok "headline"-okban és "front page"-eken közölték a hirt. Szóval megindult a botrány, amely valójában csak huszonnégy óráig tartott és szétpukkant az egész bomba, mint a szappanbuborék, de utána sokáig, nagyon sokáig verdestek, csapdostak hullámai tarajos mérgükben csipve, rugva, mérges csápjaikat öltögetve. A közvélemény a tömegpszichológia könnyelmüen itélt és hiába volt a hivatalos rehabilitálás, ki bir ezer és százezer agyat, gondolatot egy vágányra terelni?

Keserü mártiromságomban felemelt fővel kellett türnöm az igazság érzetével és látnom, hogy évek türelmes, lelkiismeretes munkáját mint rendíti meg egy váratlan fuvallata az intrikus szellőnek.

GONOSZTEVŐK KÖZÖTT. UJJLENYOMATOK

A sheriff átkisért a rendőrségre, ahol ujjlenyomatokat vettek fel rólam, mint akármilyen gonosztevőről. Kemény, minden energiámra szükséges harcomban ekkor jött először és utoljára könny a szemembe. Ezek a könnyek azután megacélozták energiámat, amelyre fokozottabb mértékben szükségem is volt. Mert ez csupán csak előjátéka volt az "amerikai magyar szinészet szabadságharcá"-nak, amely harcban velem állt, vagy velem bukott a magyar szinház kérdése.

Jegyzőkönyvet vettek fel és vallatni kezdtek. A detektiv, aki kérdéseket intézett hozzám, kitünő emberismerő volt. Belenézett a szemembe és valahogyan megérezte, hogy nem igaz a vád. Ezer dollár óvadék mellett szabadlábra helyeztek a tárgyalásig, amely másnapra volt kitüzve a Jefferson Market Court-on. Szerényi Simon hirlapiró, aki akkor az Amerikai Magyar Népszava riportere volt, szaladgált az óvadék (bail) előkeritése érdekében. Délután három óráig volt a határidő az óvadék letevésére. Ha addig nincs, akkor az éjszakát börtönben kell töltenem. Addig érthetetlen előzékenységből megengedték, hogy a detektivszobában várhassak.

Három óra előtt öt perccel hozzám lép egy detektiv:

— Sajnálom, de kénytelen vagyok lezárni téged.

Ahogy kilépünk az ajtón, lelkendezve robog be Szerényi Simon. Ki ne ismerné Simi barátunk robogó alakját, erőteljes aktivitását, sokszor nagyon hasznos (gyakran egyáltalán nem logikus) lelkesedését, amely immár az amerikai magyar közéletnek egyik elmaradhatatlan tipusává vált.

Én soha ennek a kedves, bohém Szerényi Siminek nem fogom elfelejteni azt, hogy ezekben a nehéz órákban segitett nekem. Nem ez volt az utolsó ilyenforma gesztusa, néha elém rakott egy-két gyufaszálat, hogy nehezebbé tegye az amugy is eléggé nehéz, rögös utamat, de soha olyan rosszat nem tehetett, hogy azon keresztül meg ne lássam benne az emberi mo-

tivumot, amely addig hajszolta, amig ezen a nevezetes napon három óra előtt egy perccel berobogott az ezer dolláros óvadékkal, amely már hivatalosan, biróilag is ellenjegyezve volt.

A következő félórában már ügyvédnél voltam, kit a másnapi tárgyalásra magammal akartam vinni. Az ügyvéd felvilágositott, hogy az ügy még ugysem lesz rendes tárgyalás alá véve, a biró csupán kitüz egy tárgyalási napot. Neki magának éppen Washingtonba kellett utazni, maga helyett adjutánsát küldi el a tárgyalásra, akinek semmi szerepe nincs, csak kérni az uj tárgyalás napját.

Igy is volt. Az ügy a Jefferson Market Court egyik őszhaju, szigoru birája elé került. Gottlieb biró felolvasta a vádat és megkérdi a feleket:

— Ready?

— Yes — szólt az ellenfél ügyvédje.

— No — szólt az enyém.

— Akkor kitüzöm a tárgyalás napját — mondta Gottlieb biró. Mielőtt azonban meghatározom a napot, bele akarok nézni ebbe az ügybe. Hol a vádló? Kérem a tanuszékbe.

Ezzel Vajda Vivian vallatása megkezdődött.

Gottlieb biró keresztkérdései zavarba hozták a betanitott leányt.

— Meséld el, hogy történt az eset — volt az első kérdés.

— Én a Hotel Hermitageban laktam — szólt Vajda Vivian válasza — és egy éjjel ugy három óra tájban megszólalt szobámban a telefon. A hotel clerk jelentette, hogy Endrey igazgató van lent és beszélni szeretne velem. Én először megütköztem azon, hogy ilyen időben akar Endrey ur velem beszélni és mondtam is, hogy nagyon sajnálom, jőjjön másnap, nappal, de Endrey ur erősködött, hogy nagyon fontos üzleti ügyről van szó. Ezután feljött. Ahogy kinyitom az ajtót, Endrey ur abban a pillanatban rám ugrott, én a heves támadástól elájultam és nem tudtam mi történik. Mire magamhoz tértem, már késő volt.

— Utána kiabáltál? — volt a biró következő kérdése.

— Nem mertem, — folytatta Vajda Vivian — mert Endrey ur megfenyegetett, hogy megöl, ha valakinek szólni merek.

— Azután elment Mr. Endrey? — kérdezte a biró.

— Igen!

— Hát amikor elment, miért nem jelentetted azonnal a hotel clerknek, hogy mi történt?

— Nem mertem! Nem tudtam, hogy mit csináljak!

— Mikor történt ez az eset?

— Február 28-án.

— Miért vártál a feljelentéssel mostanáig? Most augusztus van. Hat hónappal később jut eszedbe a törvény segitségét kérni?

Vajda Vivian nem válaszol.

— Ezután az eset után jött hozzád még Endrey? — volt az ujabb kérdés.

— Igen.

— Többször?

— Igen.

— Mikor elköltöztél a hotelből, hová mentél lakni?

— A 78-ik utcába. Egy privát lakásba.

— Oda is elment Endrey?

— Igen.

— Case dismissed — (az ügyet kidobom a biróságról) — kiabálta Gottlieb biró és az aktákat dühösen elhajitotta maga elől. — Milyen merészségük van ma már ezeknek a nőknek ilyen ügyekkel idejönni.

Ezzel tulajdonképpen az egész be is lett volna már fejezve, amibe az ellenfél ügyvédje nem igen akart belenyugodni. Erre azután igazán nem számitottak.

— Nekem itt vannak a tanuim — szól az ügyvéd, — akik bizonyitják, hogy azon az éjszakán hallották a dulakodást a szobában. Egy ember, aki aznap Vajda Vivian szobája mellett lakott. Továbbá itt van a leány nővére, aki szintén tanuskodni akar és maga Endrey ur is elismerte jegyzőkönyvi vallomásában, hogy igenis megtörtént ez az éjszakai támadás Kérem a tanuk kihallgatását.

Gottlieb birón látszott, hogy keresztüllát az egész ügyön. Fehérhaju, érett ember volt ez a biró, nem egy eset volt már a háta mögött. Hires volt szigoruságáról és igazságosságáról. Azért irom, hogy volt, mert szegény azóta már meghalt.

Valahogy Isten ujját látom abban, hogy hozzákerült ügyem, akinek szemét nem lehetett megcsalni. Apró, szurós szemei vel belemászott a tanuszékben ülő belsejébe, nehéz lehetett az igazságnak előle menekülnie.

— Rendben van, — válaszolt Gottlieb biró az ügyvéd felszólalására — minden alkalmat megadok, hogy meggyőzz engem. Küldd ide fel a tanuidat.

Elsa de Mesones felült a tanuszékbe.

— Milyen összeköttetésben vagy Vajda Viviennel?

— Nővére vagyok.

— Ismered Endreyt?

— Igen.

— Tudtál a dologról?

— Igen. Hugom jött hozzám sirva panaszkodni.

— Mikor?

— Néhány nappal azután, hogy megtörtént.

— Téged is megfenyegetett Endrey, hogy megöl, ha szólsz valakinek?

— Nem.

— Akkor miért nem tettél te feljelentést? Miért vártál te is februártól augusztusig?

— Nincs válasz!

— Out! — kiabál Gottlieb biró. — Van még tanud? — fordul az ügyvédhez.

— Igen! Itt van a detektiv, aki felvette a jegyzőkönyvet.

A következő tanu a detektiv volt.

— Te vetted fel a jegyzőkönyvet Endrey vallomásáról?

— Igen.

— Ebben a jegyzőkönyvben elismerte Endrey, hogy a támadást elkövette?

— Nem, — volt a detektiv meglepő válasza.

— Menjetek el innen — szólt Gottlieb biró az ügyvédre és ne molesztáljátok a törvényszéket, mert azután nektek gyülik meg a bajotok.

És ezzel elkergette az egész társaságot.

* *

Ebben a jelenetben három dolgot sikerült megfigyelnem. Az egyik az volt, hogy egy egészen szabályszerüen felállitott

csapdával készültek a tárgyalásra. Még a tanujuk is megvolt, aki aznap éjjel Vajda Vivian szobája mellett lakott és hallotta a dulakodást. Tessék kérem jól megérteni. Itt nem az a fontos, hogy az illető tényleg ott lakott-e, vagy tényleg hallott-e valami dulakodást. Egyáltalában nem! Itt csupán az volt a fontos, hogy volt egy tanu, aki ezt hajlandó lett volna eskü alatt vallani és ha van egy biró, aki hidegen, szabályszerüen lefolytatja a tárgyalást és nem sok időt veszteget a kérdésekkel, hát senki nem ment ki egy tizenöt-husz esztendei börtönből. Annál inkább, mert hiszen maga a közhangulat se igen volt még tisztában azzal, hogy tényleg elkövettem-e én a rámfogott vádat, vagy sem.

Ugyanugy láttam valamit a detektiv körül, akit az ellentábor ügyvédje a biztos tanui között tartogatott és aki abban a pillanatban, amikor rákerült a sor — az igazságot vallotta. Éreztem, hogy a másik oldal számitása valahol nem sikerült, mert a detektiv vallomásában keserü csalódás érte őket. Még ma sem tudom, hogy mint volt, hogy volt, de éreztem, hogy ezek elmentek volna a jegyzőkönyv hamisitásáig is. Semmi sem lepett volna meg, elvégre már olyan esetekről is hallottunk, mikor ötven, huszonöt és tiz dollárokért gyilkoltak is és egy-két hamis tanuvallomás, vagy jegyzőkönyvhamisitásért sem számitottak többet.

Mindez csak azt mutatta, hogy ebben az ügyben meglehetős körültekintéssel jártak el, csupán egyre nem számitottak, hogy a biró még a rendes tárgyalás előtt bele akar tekinteni az ügybe és hogy az igazság átütő ereje erősebb lesz minden ravasz fondorlatnál.

A harmadik dolog, amit nevetve, de határozott elégtétellel állapitottam meg, az volt, hogy az egész ügyben még arra sem került a sor, hogy a biró megkérdezhette volna, hogy ki is az az Endrey Jenő. Nem is ismert. Ott álltam ugyan, de a biró nem is tudta, hogy én vagyok a vádlott. Szóval felmentettek anélkül, hogy még csak védekeznem is kellett volna. Ez eléggé világosan bizonyitja azt, hogy a vád önmagában hordta alaptalanságát, elég volt csupán megpiszkálni a hazugságvárat, hogy összedőljön, mint a kártyavár.

A játék, amelybe Vajda Viviant beugratták, veszélyes volt. Az amerikai törvények szerint elfogatási parancs (warrant) kiadható magánszemélyek felelősségére is, ha az illető megesküszik arra, hogy amivel vádolja a másikat, — igaz. Ha azután a tárgyaláson nem tudja a vádját bizonyitani és az ügy felmentéssel végződik, akkor a sértett fél, aki ellen a warrant-ot kiadták, lecsukathatja az illetőt. Ezért az ilyen elfogatási parancs kivétele magánfelelősségre meglehetős veszélyes.

Én tehát most abban a helyzetben voltam, hogy Vajda Vivient börtönbe tehettem. Azt hiszem, helyemben mindenki más ezt tette volna, én azonban azokat kerestem, akik a dolog hátterében álltak és akik ezt a szerencsétlen teremtést ily kockázatos kalandba beugratták. Szóval a valódi bünösökre fájt a fogam.

Felkerestem tehát a leghiresebb ügyvédek egyikét, Benjamin Greenspan-t, aki azóta New York egyik leghiresebb birája lett. Előadtam neki az ügyet, mire Greenspan igy szólt hozzám:

— Mit akarsz? Fogassam el a leányt és tetessem börtönbe? Jogodban van megtenni!

— Nem! Nem a leányt akarom börtönbe tenni, hanem azokat, akik ennek a hajszának a háta mögött állanak.

Rámnézett Greenspan és csak ennyit szólt:

— Gentleman vagy.

Ettől a pillanattól Greenspan jóbarátom lett. Meglátta bennem az embert. Én is benne. Azóta ez az ember a további idők folyamán sok jót tett nekem, amiről még lesz alkalmam beszélni.

Greenspan ügyvéd azonnal az államügyész elé terjesztette az ügyet, aki meginditotta a nyomozást. Ebben a nyomozásban azután hirtelen váratlan segitséget kaptam magában Vajda Vivian személyében, aki egy napon felhivott telefonon és arra kért, hogy fontos mondanivalója lévén, találkozzam vele.

Azt mondanom sem kell, hogy most már minden lépésemben óvatos voltam. Dehogyis beszéltem volna vele tanu nél-

kül. Viszont, ha azt akartam, hogy megtudjak valamit, ugy kellett intéznem az egészet, hogy Vajda Vivian ne tudjon arról, hogy vannak, akik hallgatják a beszélgetésünket. Az irodámban dolgozott Gordon Ernő, aki a szinház gazdasági főnöke volt. Intelligens, jómegjelenésü, nagy képzettségü munkaerő volt. Őt vittem magammal. Megbeszélésünk szerint a mellettünk levő asztalnál foglalt helyet a vendéglőben, ahol a beszélgetés megtörtént. Vajda Vivian nagyon óvatos volt és sehogysem akart rátérni a mondanivalójára. A vendéglő lassacskán kiürült és végtére is feltünt neki a szomszéd asztalnál ülő Gordon, aki ujságot olvasott és félfüllel kihallgatta beszélgetésünket.

Vajda Vivian nem beszélt.

Rákövetkező nap éjszaka egy órakor hivnak az Abbazia kávéház telefonjához. Vajda Vivian volt. Ujból kért, hogy nagyon fontos mondanivalója van, azonnal találkozni szeretne velem.

Gyanus volt. Éjszaka és egyedül. Most már igazán nem tudtam, hogy ő fél-e tőlem, vagy nekem kell félni — tőlük! Mit tudtam én, mire készülnek ismét? Annyi bizonyos, hogy nem sok jót téteieztem fel és különösen olasz sógorát tartottam bosszura képesnek, amiért rengeteg költsége mellett sem sikerült a tárgyalást eredményre vinnie. Hátha nem nyugodnak bele és most más eszközökhöz folyamodnak?!

Óvatos voltam.

Találkát adtam a Times Square és 41-ik ucca sarkára. Azonnal közöltem aggodalmaimat Lukács Mártonnal, a Szinész Union akkori elnökével, aki vállalkozott, hogy velem jön. Ezt azonban ő sem tartotta elégségesnek. Az Abbazia kávéház, amely azóta éppen ezért meg is szünt, jellegzetes tanyája volt akkoriban már az éjjeli alakoknak, kártyásoknak, lóversenyzőknek, gangstereknek. Egy pár markos legényt mindig lehetett ott találni. (Ez a kávéház, amely évtizedekig a magyarság centrumaként szerepelt, éppen egy gangster-háboru áldozata lett. Egy géppuska lövöldözés után a rendőrség végleg bezárta a helyiséget, amely azóta mint ártatlan "beer garden" szerepel csak, német kézben).

Lukács Márton és én tehát beültünk egy taxibe és lesiet-

tünk a tálálka szinhelyére. A többieknek kiadta az utasitást, hogy messziről figyeljenek és csak akkor kerüljenek elő, ha valami rendellenességet tapasztalnak.

Vajda Vivian szintén taxivel jött, amikor azonban meglátta, hogy nem egyedül vagyok, hanem Lukács Mártonnal, ki sem szállt, hanem továbbhajtatott. Látszott rajta, hogy tartózkodó. Félt!

Vártunk, hogy mi fog történni. Nem kellet soká várni, ujból megjelent a taxi s hosszas alkudozás után végre kiszállt belőle. Nehezen barátkozott meg a gondolattal, hogy elmondja azt, amit mondani akart. Semmiesetre se volt hajlandó más előtt beszélni.

Lukács meg nem volt hajlandó eltávozni. Hiába próbáltuk meggyőzni, megnyugtatni, hogy minden félelem nélkül beszélhet.

Nem beszélt!

Azért mondom el mindezeket ilyen aprólékos részletességgel, hogy lehetőleg érzékeltetni tudjam azt a lelkiállapotot, amelyben én ezekben a napokban lehettem. Égtem a vágytól megtudni a támadóim kilétét. A kulcs egyesegyedül Vajda Vivian kezében volt. Meg kellett tudnom. Ha most ez egyszer gyenge vagyok, csak ujra bátorságra kapnak az orvtámadók és a jövőben lehetetlenné akartam tenni minden támadást.

Mindent elkövettem tehát, hogy megtudjam, amit akarok. Vajda Vivian azonban nagyon lassan, nagyon óvatosan, napok mulva beszélt csak.

Amit mondott, rémregénynek is beillő szomoru valóság volt. Megborzongtam magam is belé. Leleplezte az egész összeesküvést. Megnevezte a személyeket. Őt magát szigoru őrizet és ellenőrzés alatt tartották a tárgyalás napjáig, azóta is folyton lesik, mit csinál. Ezért olyan óvatos. Figyelik és terrorizálják. Még most is követelik, hogy folytassa ellenem a harcot. Arra kér, hogy saját sógora ellen védjem meg, aki a szabad mozgási szabadságában gátolja.

— Kik a felbujtók? — kérdeztem. — Neveket akarok tudni.

Egyszerre, mint a mélységes sötétből egy váratlan villámcsapás, rávilágit a reflektor a kommunisták "Uj Előre" cimü napilapjára, amely nagyszabásu szervezkedésemmel parallel ontotta magából a támadó cikkek sorozatát. Lassan rá kellett jönnöm, hogy az én szinházi vállalatom érzékenyen érintette a kommunista párt mükedvelő előadásait, amelyekből nekik tekintélyes jövedelmük volt.

Emellett bizonyitott az a förmedvény is, amelyet megnyitó előadásom előtt osztogattak uton-utfélen, a yorkvillei kávéházakban, éttermekben, mulatságokon és amely igy nézett ki:

Mit susog a fehér akác? Ezt:

Kérelem az amerikai magyarsághoz!

Egész Amerika magyarságához fordulok kérelmemmel és mindazokhoz, akik hisznek becsületben, szeretetben és igazságban.

Endrey Jenő, tulajdonosa és vezetője a Magyar Népszinháznak, (násnéven Chicago Magyar Operetta Co.) aki jelenleg a 156 W. 44th St. alatt lakik, tönkretett és megbecstelenitette életemet. Saját bevallása szerint több, mint husz ártatlan leányt és számtalan családot tett tönkre az ő szivtelen cselekedete miatt.

A Hungarian Theatre Co., másnéven Chicago Hungarian Operetta Co., valójában nem más, mint a Chicagoi Népszinház, Endrey Jenő vezetése alatt van, aki jelenleg részvényeket árusit munkások között, kisebb városokban. A pénz ellenében adott nyugtára az 1205 N. La Salle, Chicago, Ill.-i cimet adja, ahol természetesen őt sohasem találják meg.

Kihasználta a müvészetet arra, hogy becstelen eszközökkel kielégitse önző vágyait és ezzel magának anyagi hasznot is hozzon.

A Magyar Népszinházat Endrey alapitotta. Vezetője a szinháznak és számos jóhiszemü, bár öntudatlan ember részese annak az egyesületnek. Hamis és meg nem engedett eszközökkel veszik el pénzüket oly egyénektől, akik minden reményüket a jövőbe helyezték.

Az igazság nevében őszintén fordulok mindazokhoz, akik részesei annak az egyesületnek, akik bárminemü befektetéseket eszközöltek, részvényeket vásároltak vagy pénzt adományoztak, forduljanak a National Better Business Bureau, 383 Madison Ave., New York, N. Y., vagy a Better Business Bureauhoz, 280 Broadway, New York, N. Y., ahol teljesen dijtalanul intézik el ügyeiket és ezzel segitséget is nyujtanak ahhoz, hogy ezeket a parazitákat elpusztitsák, akik élősködnek ártatlan és rosszat nem sejtő embereken, mint Ön is.

Jelenleg az egész dolog a biróság vizsgálata alatt áll és a bünösök a törvény elé lesznek állitva.

Kérelemmel fordulok minden igazságot szerető és öntudatos müvészhez — akik a müvészetet mint ideált szeretik és nemcsak saját érdekeikért — hogy nyujtsanak segitséget tisztitó munkámban.

Nem-e segitene Ön is? — Az ügy megéri az Ön segitségét.

Remélem, hogy minden magyar testvérem segitséget fog nyujtani ezen munkámban.

VAJDA VIVIENNE.

MAGYAR MUNKÁSOK! SZÜLŐK!

Ezek az urak akarnak kulturát terjeszteni Magyar Amerikában!

Ezekből áll az AMOSZ háborura uszitó társaság!!

Ragályos butitást terjesztenek ezek!

Az ő "kulturájuk" a munkásság testi és lelki lerombolását jelenti.

Munkástársak és munkásanyák!

Ne engedjétek magatokat és gyermekeiteket az AMOSZ legények karmaiba!

Tiszta proletár kulturát támogassatok Endrey és társai hazug fehér Horthista lélek mérgével szemben!

Épitsétek Kultur Otthonaitokat! Támogassátok a Horthy Ellenes Ligát!

Maradjatok tüntetőleg távol minden AMOSZ mérgezési akciótól — Endrey és társai fehér Horthystáitól! Le a magyar és nemzetközi fascizmussal! Le az AMOSSZAL!

ÉLJEN AZ AMERIKAI MAGYAR MUNKÁSOK EGYSÉGE!

Testvéri üdvözlettel,

A Kommunista Párt Ellenőrző Bizottsága.

Természetesen Vajda Vivian aláirása tudta nélkül oda lett hamisitva, ő maga is csak akkor szerzett erről tudomást, amikor egyet eléje tettem.

— Hajlandó-e mindezeket az államügyész előtt is elmondani? — kérdeztem Vajdát, akinek vallomását csak ez esetben vehettem komolyan.

— Igen.

Azonnal értesitettem ügyvédemet, aki először kihallgatta a lányt, majd átvitte az államügyész elé, ahol Vajda Vivian szóról szóra jegyzőkönyvbe mondta az egészet. Vallomásában az Uj Előre emberein kivül vádolta Biró Verát, Rohonczy Mihályt és kijelentette, hogy Tóth István, Vincze Mihály, Kassay Rózsi információi nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a sógora és nővére elhatározták, hogy meginditják a hajszát.

A district attorney választást engedett, hogy kiket óhajtok vád alá helyeztetni. Vajda Vivian feltétele az volt, mielőtt a vallomását hajlandó volt megtenni, hogy nővérének és sógorának, akik félre lettek vezetve, szabad utat engedek. A többi szinészeket nem vettem komoly ellenfeleknek, de meg nem is tartottam volna helyes diplomáciának a szinészek háboruskodását kimélyiteni. Gondoltam, azt majd elintézzük inkább a szabadversennyel. Sokkal komolyabb céljaim voltak, minthogy ezen a téren szerezzek magamnak elégtételt. Ellenben az Uj Előre társaságot el kellett némitanom, mert ezek mindenre elszánt fickók voltak. Hogy példának okáért egyebet ne emlitsek, addig, amig Vajda Viviant sikerült a district attorney elé vinni vallomásának megtételére, két idézés alkalmával lakásán reggel kilenc órakor megjelent négy ismeretlen alak, akik nem engedték délután négy óráig kimozdulni. Utoljára megfenyegették, hogy ha eljár a szája, elteszik láb

alól. Végül is ügyvédemmel való tanácskozás után ugy sikerült Vajda Viviant a harmadszori idézés napján elvinnünk, hogy távoltartottuk lakásáról és elköltöztettük ismeretlen helyre. Azontul a district attorney napokon át detektiv-őrizetet rendelt melléje.

Lehetetlen igy, mikor ezeket a sorokat irom és ujra elvonul emlékemben ezeknek a napoknak, heteknek minden eseménye, hogy át ne érezzem ujra és ujra azokat a lázas izgalmakat, amelyeket akkor csodás hősiességgel birtam. Sőt! Párhuzamosan mindezzel, az amerikai magyar szinészetnek aranykorát készitettem elő. Olyan munkát produkáltam, amire nem hiszem, hogy előttem valaki képes volt, vagy utánam képes lesz.

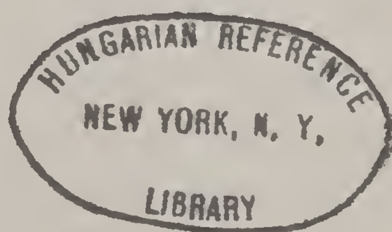
Azonban őszintén meg kell vallanom, hogy akármiyen hősiesen álltam is a harcot, bizonyos mértékben ez a hajsza hozzájárult a későbbi bukáshoz. A nagy nyilvánosság részvényvásárló kedve megtorpant, akik jegyeztek részvényt, részben ennek a hatása alatt — nem fizették be a jegyzett összeget. Azért mondom, hogy mindez csak részben járult a bukáshoz, mert későbbi irásom során rátérek majd annak igazi, főokára.

Ezeknek az eseményeknek a hatása alatt az ország sajtója részben jó, részben rosszindulatu módon tárgyalta személyemet. Fonyó Aladár, aki akkor még a "Szabadság" főszerkesztője volt, az ujság első odalán feltünő rajzban hozta Vajda Vivian fejképét és kirivó "head line"-nal tendenciózus beállitásban irta meg a dolgot. Jellemző, hogy ez a rosszinduatu erköcsbiráskodó cikk a birósági tárgyalás után jelent meg, tehát akkor, amikor már nyilvánvaló volt, hogy az egész csak koholmány volt. Az is jellemző, hogy ugyanez a Fonyó Aladár, aki ezt az ügyet a szigoru erkölcsbiró szemüvegén keresztül tárgyalta, később két gyermekét és feleségét otthagyta és özvegy Cserna Endrénével Californiába utazott, ahol különböző ellenőrizhetetlen szóbeszédek szerint Chernáné az őrültek házába csukatta Fonyót.

No de produkált ez a furcs, groteszk amerikai magyar közélet egyéb ilyenfajta humoros tréfákat is, amelyekre itt-ott alkalmam lesz kitérni és amelyeket a világ minden kincsé-

ért sem hagynék el, jellemzéséül annak, hogy milyen feladat vár itt arra, aki, mint jómagam is, arra vállalkozik, hogy épitsen, alkosson, teremtsen, produkáljon és akinek ebben a munkájában dolga akad annyi mindenféle néppel, akarással, érdekkel, ellenérdekkel, ambicióval, intrikával, segitővel, gáncsoskodóval, tehetségessel, tehetségtelennel, tudással és áltudással, tisztességessel és gazemberrel, egyszóval magyar Amerikával.

Hálás vagyok én ennek a magyar Amerikának. Hálás vagyok, hogy rideg üzletemberré nevelt, hogy átgyurt, meggyurt szenvedéseimen keresztül és kigyógyitott ideális ábrándjaimból. Acélos szivü emberré váltam! Megedződtem!



Részvénytársrság tőke nélkül

A JÓINDULATU sajtó viszont teljes egészében elégtételt adott a méltatlan meghurcoltatásért. Érdemesnek tartom ezek közül egy párat ideiktatni, jellemzéséül annak, hogy milyen komoly élet-halálharc volt ez a kis intermezzó. A hatalmas területü Egyesült Államok meglehetős feladatot nyujtottak publicisztikai szempontból. Külön emberem volt a sajtó propagandára, mert hiszen amig Californiában az egyik ujság cikksorozatban gyalázott, addig Chicagoban az egyik ujság hőst csinált belőlem, a másik meg gazembert. A new yorki Az Ember, Göndör Ferenc komolyabb sullyal biró hetilapja igy irt:

Vajda Vivian leleplezi az Endrey ellen összeesküvő bandát

GRAND JURY ELÉ KERÜLNEK A MAFFIA TAGJAI

Heteken keresztül botránykoztatta meg az amerikai magyar közvéleményt az az undoritó hajsza, amelyet jól ismert sötét körökből irányitottak Endrey Jenő, a Chicagoi Népszinház igazgatójának személye ellen. Egy szerencsétlen fiatal leányt használt fel ez a minden jószándék tönkretételére irányuló maffia arra, hogy a nehéz körülmények között dolgozó és igen szép eredményeket produkáló szinházi vállalkozás vezetője ellen olyan természetü vádakat konstruáljon, amelyek alkalmasak lehetnek a közönség hangulatának befolyására és arra, hogy az erkölcsi felháborodás szent nevében sujtsanak le Endrey Jenő "bünös" fejére. Hetekig szótlanul türtük azt a vérlázitóan izléstelen trükköt, hogy a bolseviki szennylap vörös zászlóvá magasztositja Vajda Vivian kisasszony bugyogóját és ez alatt a szent ereklye alatt sorakoztassa föl "forra-

dalmi rohamra" az amerikai magyar proletáriátust. Bizonyos, hogy a világ kommunista mozgalmaiban egészen példátlanul áll az az eset, hogy egy bolseviki pártlap egy fiatal szinésznő intim ruhadarabját avassa fel piros lobogóvá s ezalatt a harci szerszám alatt próbálja megdönteni a kapitalista társadalmat. Mert valóban az történt New Yorkban, hogy heteken keresztül magyar és angol nyelvü ujságcikkek és forradalmi hangu röpiratok regéltek arról, hogy milyen vadállati módon követett el Endrey Jenő erőszakos merényletet Vajda Vivian ellen és még néhány tucat ifju leányzó ellen és ezek a világforradalmi frázisoktól puffogó kiáltványok nagyszabásu akcióra szólitották föl Amerika magyarságát. Az Uj Előre firkászai a legkomolyabb képpel és az őket annyira jellemző lelkiismeretlenséggel Vajda Vivian nevében ismételten kihirdették azt, hogy Amerika egész magyarságának sorakoznia kell Vajda kisasszony táborában és igy, egyesült erővel kell megdönteni a "liliomtipró szörnyeteget": Endrey Jenőt.

Nem akartuk észrevenni ezt az utálatos játékot. Amikor azonban a följelentés megtételébe beugratott Vajda Vivian alaptalan vádját a biróság visszautasitotta és a bolseviki szellemü nemi kiáltványok továbbra is megjelentek és állandóan botránkoztatták a jobbizlésü embereket, lelepleztük Az Ember hasábjain ezt az egész visszataszitó komédiát és cikkünknek meglett az a hatása, hogy az Endrey ellen szőtt romantikus rablótörténet belefulladt a közderültségbe. Most azután ujabb és az amerikai magyar viszonyokat jellemző szenzációs fordulatot vett ez az egész botrányos ügy. Egyrészt az történt, hogy Endrey Jenő az ügyészségen följelentést tett azok ellen, akik ezt a lelkiismeretlen hadjáratot rendezték az ő személyének és vállalatának tönkretételére. Az ügyészség vállalta a vád képviseletét és folyó szeptember hó 25-én a Grand Jury előtt lesz a hivatalos vádemelés az Uj Előre ellen és az ügyben — a följelentés szerint erősen érdekelt — Biró Vera szinésznő ellen. Az ügyészség öszeskövés és kriminal libel cimen inditotta meg az eljárást a maffia tagjai ellen s ezenkivül Endrey ötvenezer dolláros kártéritési pört is inditott az Uj Előre ellen. A legérdekesebb a dologban, hogy maga Vajda Vivian leplezi le most azokat, akik őt egyrészt beugratták az Endrey

elleni alaptalan feljelentésbe, másrészt őt és nevét használták arra, hogy rendszeres hadjáratot folytassanak a chicagoi Népszinház igazgatója ellen és hogy karmaik között tarthassák a szerencsétlen fiatal leányt, olyan rémregénybe illő terrorisztikus eszközökkel gyötörték meg, melynek hallatára fölforr az emberben a vér. Vajda Vivian szenzációs leleplezéseket tett az összeesküvő banda tagjairól Endrey Jenő ügyvédjének, Greenspan és Simon, 305 Broadway alatt levő irodájában, ahol közjegyzőileg hitelesitett vallomásban tárta föl ennek az ügynek hátborzongató részleteit. Ezenkivül vallomást tett Vajda Vivian az államügyészségen is és szeptember 25-én a Grand Jury előtt fogja leleplezni a maffia egész garázdálkodását.

A szerencsétlen leány, aki minden részvétet megérdemel, megjelent Az Ember szerkesztőségében és a saját aláirásával megerősitett vallomásában szinte hihetetlen dolgokat mondott el arról, hogy őt milyen életveszélyes fenyegetésekkel tartja hatalmában a bolseviki maffia, amelytől ő minden áron szabadulni akar. Alább elmondjuk ennek az ügynek közérdekü részleteit.

VALLOMÁS AZ ÜGYVÉD ELŐTT

Vajda Vivian Greenspan and Simon 305 Broadway alatti ügyvédi irodájában a következő közjegyzőileg hitelesitett angolnyelvü vallomást tette:

State of New York — County of New York, SS
VIVIAN VAJDA being duly sworn deposes and says

That I have appeared voluntarily at the office of Greenspan and Simon, attorneys at Law, at No. 305 Broadway, Borough of Manhattan, City of New York, and have made the following statement in affidavit form:

That at the time I made a complaint against Mr. Endrey upon which he was arrested, I desired at first to withdraw the said charges but was compelled to continue with the said charges against Mr. Endrey by the newspaper published and known as and by the name of Uj Előre, a Hungaian newspaper, published in the City of

New York, and was likewise coerced to continue said charges against Mr. Endrey by Vera Biró, who resides at No. 159 Second Ave., New York City. After said case was disposed of in the Magistrate's Court, I was satisfied with the decision and intended to have all matters dropped.

However, from the 29th day of July, 1929, to date hereof, and almost every day of the week, this aforementioned lady together with representatives of the newspaper aforementioned, came to my home separately and threatened me with bodily harm unless I continued in making defamatory statements and charges against Mr. Endrey, accusing him of being a faker, selling worthless stock in his corporation and attacking me and other women, and the said representatives of the newspaper and this woman insisted that such accusations be published in the said aforementioned newspaper and circulars under by authorization and instructions.

I herewith state that I never at any time authorized or instructed the articles that appeared in the aforementioned newspaper and circulars to be written or published or circulated.

That I never consented to any such articles and I was never consulted about same.

I now state and have so stated heretofore, that all such charges as herein mentioned are false and untrue. That such articles published in the aforementined newspaper and circulars distributed, was an act on the part of said newspaper and know that same was done only for the purpose of ruining Mr. Endrey in his business and profession. That there is a competitive Opera Company with which the aforementioned newspaper and woman is allied and have conspired to print such articles only for the purpose of ruining Mr. Endrey.

I have appeared heretofore at the office Assistant District Attorney, Mr. Lehman, and have stated at that time that I never consented or was consulted about the

publication of the articles in the aforementioned newspaper.

That at the present time I am in fear of my life as I have been threatened by the representatives of the newspaper that I must make charges as herein contained against Mr. Endrey and to back up the statements published in the aforementioned newspaper and circulars.

This affidavit is made by me voluntarily and have been read over by me and has been made only in the interest of Justice and fair play.

(Signed) Vivian Vajda

Sworn to before me this 22nd day of August, 1929.
Herman Montag, Notary Public
Term expires March 30th, 1931.

A MAFFIA KARMAI KÖZÖTT

Az Ember szerkesztőségében megjelenvén, Vajda Vivian a következőket mondotta el nekünk:

— Én Endrey Jenőre valóban haragudtam és különösen azért tettem ellene feljelentést, mert egyes színészek azt mondották, hogy a becsületemről Endrey Jenő sértő módon nyilatkozott és azt a valótlanságot állitotta volna, hogy engem erkölcstelen viselkedésemért bocsátottak el a Chicagoi Népszinház kötelékéből. Ez hazugság és engem mód fölött fölháboritott és addig beszéltek nekem a fülembe, amig feljelentettem Endreyt. Én azonban már a tárgyaláson megbántam a dolgot és amikor a biró kidobta a pört, elhatároztam, hogy nem folytatom tovább az ügyet és el akartam felejteni az egész esetet. Nekem semmi részem nincs abban, amit az Uj Előrében irtak és különösen azokban a különböző röpiratokban, amit a nevemben adtak ki. Még a dolog kezdetén az Uj Előre emberei, akik engem fölkerestek, aláirattak velem valamit, de nekem fogalmam sincs róla, hogy mit. Mikor a tárgyalásnak vége volt, állandóan tovább zaklattak és jártak a nyakamra Biró Verával együtt és azt mondták, hogy az ügyet nem szabad abbahagynom, folytatni kell s Endreyt

tönkre kell tenni. Amikor azt mondtam, hogy én már nem akarok a dologgal foglalkozni, fenyegetőzni kezdtek és megmondották, hogy rossz vége lesz a dolognak és nagyon megjárom, ha nem csinálom tovább az ügyet. Nem volt és ma sincs egyetlen percnyi nyugalmam sem. A 211 East 14th Street alati lakásomat állandóan elárasztották villogó nézésü, fenyegetőző emberek, akik nyilatkozatokat akartak velem ujra aláiratni, de én azt megtagadtam. A fenyegetőzések egyetlen percre sem szüntek meg. Kérem én soha életemben nem politizáltam, én ahhoz nem értek és kétségbeesve láttam, hogy a nevemben röpiratokat adnak ki folyton és postán küldözgetik és a kávéházakban osztogatják és nem törődnek vele, hogy én halálosan szégyenlem magam s oda ráncigálják a világ elé az én ügyemet, amelyről én már régen hallani sem akartam.

— Hasztalan kértem, könyörögtem, állandóan a nyakamra jártak és például augusztus 20-án, amikor az Endrey által — az Uj Előre ellen tett feljelentés ügyében a biróság előtt kellett volna megjelennem, ahova én idézést kaptam, már korán reggel nyolc óra tájban az Uj Előre emberei és Biró Vera eljöttek 211 E. 14th St. alatti lakásomra, betódultak a szobámba, leültek a székekre és az ágyam szélére és egyszerüen megakadályoztak abban, hogy elmenjek a biróságra. Azt mondották, hogy ne merjek elmenni, mert bajom lesz. Én tiltakoztam és megmutattam a summonset és mondtam, hogy nekem okvetlen oda kell menni, mert megbüntetnek, ha idézésre nem jelenek meg. Ők azonban fenyegetőztek s amikor el akartam menni, a saját szobámban erőszakosan visszatartottak, ott ültek nálam délután négy óráig és nem engedtek a birói kihallgatásra. Valósággal fogságban tartottak a lakásomon és amikor végre négy óra tájban eltávoztak, megfenyegettek, hogy ne merjek másnap se a biróságra menni és igen is tönkre kell tenni Endreyt és vállalatát. Én a nevüket nem tudom ezeknek az embereknek, de ugyanezek jártak nálam az Uj Előrétől és megismerem őket bármikor, ha elém vezetik. Hetek óta nem tudok aludni és állandó rettegésben élek. Minden módon igye-

keznek engem megfélemliteni. A napokban a Broadwayn mentem és egyszerre egy gyerek lép oda hozzám és a kezembe nyom egy szelet papirt, melyre az volt irva, hogy okvetlenül tovább kell vinnem Endrey ellen az ügyet, mert különben a legnagyobb bajba kerülök. Reszketve olvastam végig a fenyegetőző cédulát és a gyerek elfutott a szemem elől. Másnap a Fifth Avenuen egy robosztus termetü, marcona külsejü férfi szegődik mellém és igy szól:

— Akarod, hogy eltegyem lábalól Endreyt? Mennyit vagy hajlandó fizetni?

— Én — folytatja Vajda Vivian, — rettenetesen megijedtem s azt mondtam, hogy én nem akarom, nekem hagyjon békét, de ő tovább magyarázta, hogy igen is elteszi láb alól és nem kerül olyan sokba. Valósággal futva kellett menekülnöm és képzelheti, hogy egész éjjel nem hunytam le a szememet. És nem szünik meg ez a hajsza, állandóan a nyomomban vannak, mindig követnek ezek a gyanus külsejü emberek, ugy hogy én egyszerüen megszöktem a lakásomból és minden éjszaka más szállodában alszom, hogy ne tudjanak megtalálni. Ha pénzem volna, elutazném innen valahová Délamerikába, minél messzibbre, mert itt állandóan halálfélelem gyötör, mindig attól remegek, hogy berántanak valami autóba, elvisznak valahová és meggyilkolnak. Mert valósággal az életemre törnek. Az idegeim nem birják már tovább, az egész életem fel van zaklatva és fel van dulva és csak azt szeretném, ha megvédenének már egyszer engem ezek ellen az elviselhetetlen fenyegetőzések és molesztálások ellen. Ez a kétségbeesett lelkiállapot hajtott arra, hogy elmenjek Endrey ügyvédjéhez és jegyzőkönyvbe mondtam neki mindent és védelmet kértem. Az ügyvéd elvitt az ügyészséghez és ott is mindent megvallottam. Huszonötödikén a Grand Jury előtt fognak kihallgatni és ott is őszintén feltárom a helyzetet. De New Yorkban már egy percig sincs biztonságban az életem és egyetlen vágyam, hogy valahogy elmenekülhessek innen.

* *

A kétségbeesésnek remegő hangján mondja el Vajda Vivian ezeket a szinte hihetetlen dolgokat, amely valósággal azt a látszatot keltik, hogy a szerencsétlen, jobb sorsra méltó, szép fiatal leány ma már az üldözési mánia izgalmai között gyötrődik. Valóságos indián történet ez és jellemző a new yorki magyar bolsevikikre, hogy ők ilyen eszközökkel harcolnak ugynevezett "eszményi" céljaikért. Ez a "világforradalmi propaganda" azonban gyalázatos kudarcba fullad. Szeptember 25-én a Grand Jury előtt mindenesetre ki fog derülni, hogy vajjon a szegény, megzaklatott és meghajszolt, minden izében remegő Vajda Vivian bugyogója alkalmas-e arra, hogy vörös zászlóvá magasztositsák ezek a piszkos kezü martalócok.

Roboz Hugó, a "Bridgeporti Magyar Ujság" főszerkesztője igy irt:

Nem igaz egyetlen szó sem

azokból a vádakból, amikkel a megrontásomra esküdtek össze ellenségeim, — mondja Endrey Jenő

abból a feljelentésből, a mit rosszakaratu beugratásra Endrey ellen tettem — mondja Vajda Vivian

Beszélgetés a botrányos mende-mondák főszereplőivel

New Yorkban, az irodájában beszélgettünk Endrey Jenővel. Az arcán ott a régi, jólismert mosoly, a szeme nézéséből az a huncut jókedv hunyorog az ember felé, ami a szinpadról annyiszor nevettette meg a közönséget, de mintha a szája szögletébe valami keserü ránc gyüröđött volna.... A szavaiból is kiérződik a fájó aláhuzottság, ugy beszél, mint az az ember, akinek muszáj jókedvünek lenni, pedig hát a szivét éles körmökkel karmolták végig.... Azt, hogy tultragikusan venné a dolgot, a körötte felporzott botrányt, egy pillanatra sem árulja el, jó komédiás, akit a rutinja akkor sem hagy cserben, amikor az élete legkeservesebb csatáját vivja.... De hogy a lelke mélyén a sok kegyetlen izgalomba belesürüsödött a vére, hogy a

magányos perceiben összevágja a fogait és megbántottságában dühödt kinnal gyüri ökölbe a kezét, — abból, akár akarja, akár nem, mégse csinál titkot egy-két elejtett szava.

— Mondja Endrey, — szegeztük minden bevezetés nélkül mellének a kérdést — mi igaz az egész históriából?

— Egy szó sem igaz, — volt a válasz.

Megpróbáltuk, hátha egy kis ravaszkodással többre megyünk:

— Nézze, férfiak vagyunk, akik sok mindent megértünk.... Mindennapos dolog manapság egy kis szerelmi kisiklás, nem maga lenne az első ember, aki a tilosba tévedt...... Mondja, tényleg nem történt semmi maga és Vajda Vivian között?

Endrey összehuzza jobb szemét és a szeme szögletéből kissé szurósasn néz felénk, amint mondja:

— Semmi sem történt. Nem igaz a dologból egy szó sem....

Nagyont szippantok a cigarettámból, a mellemre szivom a füstöt. Furcsa. Nehéz megérteni ezt az ügyet. Épp meg akarok ujra szólalni, gondolom, valami ravasz kérdéssel megpróbálok majd másfelőlről nekimenni Endreynek, mikor az iróasztalán hirtelen megnyom egy gombot, a másik szobából behallatszik a csengő berregése, benéz az ajtón a titkár.

— Tessék beküldeni Vajda kisasszonyt, — szól a titkárnak Endrey s azután rám mosolyog. Hátraveti magát a székében, végigsimogatja a veres haját s a szavaiban most már valami vitriolos él van, ahogy mondja:

— Próbálja Vajda kisasszonyt vallatni, vele talán többre megy....

Erre a fordulatra nem voltam elkészülve és kissé meghökkenve fogadom Vajda Viviant, amint szalmasárgás szőkeségében, szemmellátható elfogultsággal megjelenik a szobában.

Jóképü, csinos fiatal leány. Ha magyar is az apja, magyar az anyja, ez a leány már amerikai leány. Kissé akadozva beszél, erős yankees-akcentussal buggyan ki a

szájából a szó. De egy percre sem téved el a keresztkérdések sikátoraiban, határozottan, keményen mondja:

— Beleugrattak a dologba. Visszaéltek a jóhiszemüségemmel. Azzal nyaggattak mindig, hogy Endrey csunyákat beszél rólam. Szünet nélkül hozták a pletykákat, Endrey ezt mondta rólam, Endrey azt mondta rólam.... Már azt se tudtam, hogy mit csináljak. Szörnyen fel voltam háborodva. Féltettem a jóhiremet, a leánybecsületemet. Mikor azután azzal jöttek, hogy Endrey a szinészunioból is ki akar záratni, kétségbeesetten kérdeztem, Istenem, hát mit csináljak? A fülembe sugták a jótanácsot: álljon bosszut Endreyn, tegye tönkre, jelentse fel, csukassa be.... De hát hogy? — kérdeztem. — Mondja ezt, mondja azt, — sugdosták, — mondja, hogy erőszakot követett el magán, a biró majd ellátja az Endrey baját, maga meg pénzt fog kapni, százakat, ezreket.... — Addig folyt ez az ugratás, sugdosás, mig ostoba fejjel kötélnek álltam s aláirtam a feljelentést, amelyből......

Nagyot lélegzik most Vajda Vivian, lehajtja a fejét s halkan, nagyon szégyenlősen suttogja:

— ....amelyből egy szó sem volt igaz.

— Nézze Miss Vajda, — mondtam kissé kényszeredetten, hisz elvégre nekem semmi közöm nincs a dologhoz, mi a csudát vájkáljak hát más emberek szennyesében, de azért mégis megkérdem:

— Nézze Miss Vajda, itt van a kezemben egy röpcédula, ezrével osztogatták mindenfelé a magyarok közt, a röpcédulán a maga neve van rajta, maga irta ezt a röpcédulát és ebben a röpcédulában maga azt mondja, hogy Endrey rátört önre, megbecstelenitette önt és még azzal is eldicsekedett önnek, hogy ne busuljon, nem ön volt az első, husz lány keresheti rajta a szüzességét. Nem találja hát furcsának, hogy előbb kiad egy röpcédulát, most meg azt mondja, hogy egy szó sem igaz az egész dologból ...

Vérvörös raccal csattan fel Vajda Vivian:

— Kérem, azt a röpcédulát én nem irtam alá. Az én nevemet egyszerüen ráhamisitották. Sőt tovább megyek, még meg is fenyegettek, hogy — meg fognak ölni, ha

visszavonom a feljelentést Endrey ellen. Én már azt sem tudtam, hogy mit csinálok, ugy megijesztettek, ugy meg voltam rémülve, hogy bántam is én, akármi történik....

S pityergősre lankad a kemény, husos szája széle. Szinte szipog, ahogy folytatja:

— Nem igaz egy szó sem a dologból ... Nyaggattak, mig elvesztettem a fejemet.... És ostobán nem csak azt hittem el, amit Endreyről hazudtak, de odaadtam a nevemet is a csunya, piszkos, hazug hajszához...... Nagyon sajnálom.

Feláll a székéről, szinte bocsánatkérően néz Endreyre, azután kimegy a szobából. Én is készülődöm, menni akarok, diszgusztál az egész dolog. De megszólal Endrey. Most nem mosolyog, lemosódott az arcáról a komédiás jókedve. Mintha belülről valami nagy felindultság rázná, szinte pattog a szava, amint mondja:

— Tönkre akartak tenni, el akartak tenni az utból. Össze akarták zuzni a vállalkozásomat. Miért, mi a bünöm? Az, hogy becsületes, értékes előadásokkal ujra felébresztettem a magyarság érdeklődését a szinház iránt? Az a bünöm, hogy ha vért izzadtam is, de mégis divattá tettem a szinházbajárást és zsufolt házaink voltak ott is, ahol azelőtt két tucat magyar se járt a szinházba. Azért akartak agyonütni, mert hiszek az amerikai magyarok nobilitásában, müvészetszeretetében és azt vallom, hogy a pártfogását, az érdeklődését nagyszerü darabbal, kifogástalan előadással és kiváló társulattal kell meghálálni. És....

....Most ujra a régi Endrey beszél, mosolyog, valami csufolódó huncutsggal mondja:

— ....és tessék elhinni, ha meg is próbáltak agyonütni, azért nem ütöttek agyon. Dehogy is ütöttek. Nagyon kemény az én koponyám.... Megyek tovább a magam utján. Nem félek a konkurrenciától. Mindenkinek joga van az élethez, nekem is. A közönség legyen a biránk, a magyarság döntse el, melyik a különb szintársulat. Az bizonyos, hogy jó előadással, jó müsorral, komoly, becsvágyó szinészi munkával kerekedhetik csak egyik társu-

lat a másik fölé és bizonyos az is, hogy nem mi fogunk alul maradni. Olyan előadásokkal állok majd a közönség elé, amilyenre még nem volt példa Magyar-Amerikában.

A New Yorkban megjelenő "Uj Világ" igy irt:

Az Endrey-Vajda eset kielégitő megoldása

Nagy szenzáció hullámai gyürüztek végig az amerikai magyarság beláthatatlan tengerén, julius hó 29-31 napjának forró ege alatt. Direkt ily költői szárnyalással kell kezdenünk, hogy méltó mezbe öltöztessük azt a nagy esetet, mely megpengette a magyarság érdeklődésének hurjait. A leveyőben s főleg Yorkville balzsamos levegőjében az a baljóslatu hir röpködött, hogy Endrey Jenő szinházdirektor üldözte az ártatlanságot s bele akart gázolni Vajda Vivian operett-énekesnő női erényébe, női szemérmébe, szeplőtlen ártatlanságába, ami az ő legnagyobb kincse. Durván kifejezve: Endrey vagy merényletet követett el Vajda Vivian ellen vagy csak akart. De mindegy, a szándék is elég galád dolog. Mivel egy nőnek az erénye egyenesen megfizethetetlen, Vajda Vivian akár 30 millió dollárt is követelhetett volna némi kárpótlásul, de mivel Endrey vagyona alig több félmillió dollárnál, Vajda Vivian csak tizezer dollárt követelt, amellett hogy Endrey a közmegvetésnek lesz odadobva. A biró azonban a vád alaptalanságáról azonnal meggyőződvén, nem is engedte tárgyalásra az ügyet, hanem a feljelentő Viviant panaszával elutasitotta. Nem tudjuk elképzelni, hogy Vivian tudatosan hamisan vádolhatott volna. Ugy kell lenni, hogy ő csak álmodta az egész merényletet, de oly élénken álmodta, hogy felébredvén, az az érzése volt, hogy Endrey, előtte való nap, tényleg becsalta őt az irodájába.... Szoktak ily káprázatai lenni némely embernek, amit valóban megtörtént dolognak hisz. Mi végtelenül örölünk a biró döntésének, amely egyszerre kétfelé nyujt fényes bizonyitékot. Egyfelől Endrey jó hirneve meg van óva (mert egy direktor becsülete is ér valamit), másfelől pedig, ha egyszer semmiféle merénylet nem történt, Vajda Vivian legfőbb kincse, a szeplőtlen ártatlansága is sértetlen. Mert ha meg lett volna sértve,

a biró elverte volna Endreyn a port. És igy a szerencsés kimeneteléért rendkivül sokan gratulálnak Endreynek, de még többen Vajda Viviannak.

A New Brunswickon megjelenő "Magyar Hirnök" igy foglalkozott az üggyel a lap első oldalán:

Endrey szinigazgató ügye

Endrey Jenő, a Chicagoi Népszinház igazgatója nyilatkozatot küldött be lapunkhoz, kétségtelenül oly célzattal, hogy az ellene inditott s különböző vádaskodáson alapuló, részben magán, részben közérdekü hajszából kifolyólag magát tisztázza. Endrey ur, akinek szervező tehetségét és a magyar kultura érdekében végzett sikeres munkáját kétségtelenül elismerjük, a chicagoi szintársulattal határozottan olyan előadásokat produkált, melyek a nagyközönség támogatását megérdemelték és amelyekből arra lehet következtetni, hogy Magyar-Amerikában a jó szinelőadások állandósulni fognak.

S a mi nézőszempontunkból ez volna a fő s legyen meggyőződve az igazgató ur, hogy a közönség is ezt és csak ezt fogja keresni kizárólag.

Azt a szintársulatot, amely pénzért igazán jó előadást nyujt, a közönség pártolja, előadásait látogatja s azt egyébként például részvények vásárlásával segiteni fogja.

Nagyon sokat ismerünk a részvény-vásárlók közül, akik tisztán kulturális szempontból mentek bele a dologba s cseppet sem törődnek azzal, hogy részvényeik után fognak-e dividendát kapni vagy sem.

Őszinte szivünkből kivánjuk, hogy Endrey ur pereskedési ügyeit minél hamarabb sikeresen bonyolitsa le s megkezdje jó előadásainak sorozatát.

A darabok megválasztásánál csak arra szeretnők kérni az igazgató urat, hogy hagyja a politikát, különösen kapcsolja ki egészen azt, hogy darabjaival a reakciós gondolatok szolgálatába álljon. Ez nem fogja magát kifizetni — higyje el nekünk — még üzleti szempontból sem. Egyébiránt annyi szép politikamentes magyar darabunk van, hogy tendenciózus darabokra nincs is szükségünk.

Endrey ur nyilatkozata ekkép hangzik:

NYILATKOZAT

Az utóbbi hetekben annyifelé kell hadakoznom, hogy keresztül tudjam vinni azt a nagyszabásu szinházi tervet, melyet a mult esztendőben a szinházi közönségnek megigértem, hogy már vannak pillanatok, amikor magam is megbánom, hogy egyáltalán belefogtam a magyar szinház igazgatásába.

Az a siker, melyet társulatunkkal végig, egész magyar Amerikában arattam s az a nagyszabásu fejlődés, melyet a jövő szinházi évre meg akarok teremteni, annyi ellenséget szerzett nekem, hogy ha humorosan akarnám a dolgok állását szemlélni, azt mondanám, hogy örülök nekik, mert ellenség csak ott van, ahol a siker is van.

De most az egyszer nincs kedvem humorosnak lenni, a mikor személyes szabadságom és családi boldogságom ellen törnek és semmi eszköztől sem riadnak vissza, hogy az általam vezetett és gyönyörüen fejlődő Chicagoi Népszinházat tönkre tegyék. Eddig teljesen tehetetlen voltam ezekkel az elemekkel szemben, mert a sötétben bujkáltak és nem tudtam, hogy kik ellen lehet fellépni. Hosszas kutatás után azonban lassanként rájöttem, hogy üzleti konkurrencia, egyéni hiuság, személyes bosszu az inditó rugója ennek a cselszövésnek és csak természetes, hogy kötelességemnek tartom, hogy az amerikai magyar közönséget megtisztitsam ezektől a kétes elemektől.

Az "Uj Előre" cimü lapot 50,000 dollárra bepereltem igazságtalan támadásaiért és még majd vissza fogok térni a nyilvánosság elé arra, hogy mi volt az inditó oka annak, hogy azon lap tönkre akarta tenni a Chicagoi Népszinházat.

Kron Gyula és Pataki magándetektivek ellen bünvádi uton járok el. Beidéztetem őket az államügyészhez, ahol felelniök kell összeesküvéseikért. Vajda Vivian, akit magaviselete miatt kénytelen voltam társulatunktól kitenni, akaratlan eszközévé vált ennek a bandának, amely 10,000 dollárra akart megzsarolni. Természetesen ő ellene is bünvádi feljelentést tettem. Bizonyitékaim vannak ennek az összeesküvő, zsaroló

bandának minden ténykedéséről és csak természetes, hogy kiméletlen leszek velük szemben. Azt hiszem, hogy az amerikai magyarság hálás lesz nekem, mert ezektől a salakoktól megtisztitottam.

Node ezzel a diszes névsort még nem fejeztem be. Vannak még háttérben dolgozó, sötétben bujkáló alakok, akiknek sehogysem megy a fejükbe, hogy miután engem egy oly alaptalan váddal illettek, melyet a biróság tiz percnyi kihallgatás után mint légből kopottat kidobott és miután nem sikerült nekik engem személyes szabadságomtól megfosztani és botránykodással tönkretenni az én makulátlan, tiszta nevemet. hogy ne állhassak többé felemelt fővel az amerikai magyar közönség elé, mégis sikerülni fog nekem megcsinálni azt a nagystilü szinházi vállalkozást, mely egyedülálló az amerikai magyar szinészet történelmében.

Én csak arra kérem a jóhiszemü magyar közönséget, hogy ne adjon hitelt az ellenem inditott rágalomhadjáratnak, ne adjon hitelt azon pletykáknak, melyeknek egyedüli célja, hogy az amerikai magyar közönség szimpátiáját és pártolását elforditsák tőlünk. Végig küzdöttem ezt a harcot és csak még egyszer odáig szeretnék jutni, hogy a második felvonás előtt a függöny elé léphessek "jó estét" kivánni.

ENDREY JENŐ,
a Chicagoi Népszinház Rt. igazgatója.

* *

Természetesen ezalatt hatványozott munkát kellett végeznem a rohamosan közeledő szezón előkészitésére. Anyagi nehézségeim megduplázódtak. Budapestről szerződtetett szinészeim már utban voltak. Gondoskodnom kellett a megrendelt autobusz kiváltásáról, hogy azon a társulat New Yorkból Chicagoba mehessen, ahol a szezónnyitó előadás már hirdetve volt. Az amerikai-magyar viszonyok technikai nehézségei hosszadalmas, tervszerü előkészületeket követeltek és ez rengeteg munkát jelentett. Egy ilyen hatalmas vállalkozás adminisztrálása nem lehetett gyerekjáték, erre állitottam fel az irodát, ahol külön osztály kezelte a gazdasági és külön a müvészeti részt. Hogy az olvasónak csak valamelyes fogalma is

legyen arról, hogy mit jelent egy ilyen vállalkozás adminisztrálása, vázolni próbálom az ezzel járó feladatokat. Ezzel azután egyben válaszolok arra a vádra is, hogy az iroda és az ezzel járó kiadások tették tönkre a Chicagoi Népszinházat. Ezeknek a vádaskodóknak csak annyiban van igazuk, hogy az irodaszemélyzet tényleg nem állt hivatása magaslatán. Amikor vidéken utaztam, hogy jelen lehessek előadásainkon, az iroda müködése nélkülem megakadt. Sajnos, ugyanez a hiba állt elő a társulatnál, ha viszont az irodában tartózkodtam. Szóval rá kellett jönnöm arra, hogy ahol nem vagyok jelen, ott bajok és zavarok állanak elő. Ennek oka főleg abban keresendő, hogy igen kevés magyar munkaerőt tudtam találni, aki távollétemben lelkiismeretes, talentumos munkát tudott volna produkálni.

KÉT TÁRSULAT

Ezek a bajok csak még jobban fokozódtak azzal, hogy kettéosztottam hatalmas társulatomat. Tervem volt ugyanis nem csupán operetteket, hanem jobb magyar iróink szinmüveit, drámáit, népszinmüveit is szinrehozni. Egy-egy tiztizenöt személyes szinmü előadása alkalmával sok értékes szinész tétlenül ült volna, akiknek fizetésén kivül csupán az utazási és szállodaköltsége hatalmas kiadási tételt jelent.

Ez nagyon rossz üzleti számitás lett volna, de meg nem akartam például azalatt az idő alatt, amig New York és környékén heteken át játszik a társulat, Chicago és környékét fedezetlenül hagyni. Tervem szerint tehát amig az egyik társulat északon müködik, a másik a nyugati terepen dolgozhat. Ez vezetett ama elhatározásomban, hogy engedtem Király Ernő többszöri kérésének és leszerződtettem Kosáry Emmyt, aki hajlandó volt saját költségén kijönni Amerikába. Ugyanebben az időben Lábass Jucival folytattam tárgyalásokat, aki még soha nem volt itt és éppen ezért jobb üzlet is lett volna az ő vendégjátéka szemben Kosáry Emmyével, aki akkor már negyedszer jött amerikai turnéjára és elvesztette minden vonzerejét az amerikai magyar közönséggel szemben.

De hogy visszatérjek a vállalkozás adminisztrációs nehézségeire, hadd mondjam el a tudnivalókat.



PÁDLY MARGIT és az ALBERTINA RASH GIRL-ök egy magyar vaudeville jelenetben.



PÁDLY MARGIT, NYÁRAY KÁROLY, NAGY LÁSZLÓ, SZÁNTÓ GYULA és az ALBERTINA RASH GIRL csoport tagjai egy magyar vaudeville act-ben.



NAGY LÁSZLÓ festőművész olajfestménye ENDREY JENŐRŐL
a "NE SIRJ BOLOND" cimü jelenetben.



PÁDLY MARGIT

Egy játékrendnek a megrögzitése és lebonyolitása csak központi vezetéssel képzelhető el. Először maga a lerögzités hosszu hetekig tartó munkát jelent. Végig az egész vonalon a helybeli managerekkel való levelezés, a szinházak kibérlése, a managereknek az előadás előtt hetekkel való ellátása nyomtatványokkal, jegyekkel, ujságcikkekkel, megfelelő reklámanyaggal. Minden városban más helyárak, más jegyárusitók, alkalmazkodva a helyi viszonyokhoz. Központi elszámolás a vidéki előadásokról, számlakifizetésekről, tagok, managerek fizetéseiről. Minden centről pontos nyugta-elszámolást, könyvelést akártam.

Az egész organizációt a következő szisztematikus alapra fektettem:

A Pádly társulat helyettes igazgatójául Horváth Lajost tettem meg, a Kosáry társulatnál pedig Louis Frey-t, akitől pénzügyi nehézségeim áthidalására 2000 dolláros kölcsönt kaptam. Megállapodásunk szerint 3000 dollárt kellett visszafizetnem és alkalmaznom Freyt havi 180 dollár fizetéssel. Kénytelen voltam ezt a kölcsönt elfogadni dacára a rendkivül sulyos feltételeknek, mert ugyanakkor veszélyben forgott az autobus, ami nélkül lehetetlen lett volna a társulat utazási lehetőségeit megteremteni. A vonaton való szállitás kész bukást jelentett volna. Az aláirt részvénytőkéből pedig alig folyt be, a részvényesek sorba kezdték megtagadni a fizetéseket.

A két helyettes igazgató hatásköre és kötelessége volt mindennap beküldeni az elszámolást a new yorki irodába, a helyi fizetéseket eszközölni, visszajuttatni ugy az elhasznált, mint a megmaradt jegyeket és az összes nyugtákat, szóval a helyi managerekkel való elszámolást és azok ellenőrzését lelkiismeretesen lebonyolitani. Egyuttal tartoztak beküldeni minden nap "Cash Report"-ot és "Daily Report"-ot. A Daily Report célja az volt, hogy a társulatoknál minden előforduló eseményről tudnia kellett az irodának. Szóval szerves összeköttetést kellett fentartani a társulatoknak velem, aki nem lehettem mindenütt jelen ugyanabban az időben.

A Cash Report és a Daily Report igy nézett ki:

CHICAGOI NÉPSZINHÁZ R. T.

Igazgató: ENDREY JENŐ

CASH REPORT

....

19 .... hó ....án .... nap

Város .... Helyettes igazgató ....

.... Társulat

Jegyek	Kiadva	Maradt	Elfogyott	Összesen
3.00				
2.75				
2.50				
2.25				
2.00				
1.75				
1.50				
1.25				
1.00				
.85				
.25				

KIADÁS		
Szinházbér		
Hirdetés		
Manager		
Stagehand		
Ushers		
Részjegy		
Zene		
Szelvény		
Hotel		
Gas, Oil		
Garage		

Bevétel ....

Kiadás ....

....

....

helyettes igazgató

CHICAGOI NÉPSZINHÁZ R. T.

Igazgató: ENDREY JENŐ

DAILY REPORT

19 .... hó ....án ....nap

Város .... Manager ....

UTAZÁS:

PRÓBA:

ELŐADÁS:

TAGOK:

KÜLÖNFÉLÉK;

MEGJEGYZÉS;

....

helyettes igazgató.

Minden városnak meg volt a maga külön helyi managere, aki az előadások előzetes behirdetését, a jegyek szétosztását végezte, az előadás napján a pénztárban ült, előadás után elszámolt és ezért a munkáért a brutto bevétel 10 százalékát kapta. Nagy adója volt ez mindig a magyar szinjátszásnak, de ez az amerikai magyar viszonyok egy olyan speciális kényszerkinövése, ami nélkül alig lehetne előadásokat tartani. Szükség volt és lesz is mindig az utazó társulatoknak egy ottlakó helybeli emberre, aki állandóan az előadások érdekében dolgozzon, agitáljon, reklamirozzon, jegyet eladjon. Egyes társulatok megpróbálták már ezt a kérdést utazó managerrel eliminálni, de ennek a hátránya az volt, hogy az utazó manager egy-két napnál többet nem igen tölthetett egy-egy városban, ami azután nem volt elegendő az előadások sikeres feldolgozására.

Hogy egy-egy ilyen manageri állás mit jelentett, annak illusztrálására csak annyit hozok fel, hogy például Sipos Jenő, a New York és környéki előadások managere 1929 szeptember 28-tól 1930 január hó 12-ig vagyis három és fél hónap alatt $3671.70 jövedelmet huzott az általa bedolgozott városok előadásai után. Az 1928-29 és 1929-30-as szinházi szezonban egyedül csupán managereknek az egész országban $14,460.16 összeget fizettem.

NEM FIZETNEK A RÉSZVÉNYESEK

A nagyszerüen megszervezett manageri kar, a társulat szerződtetése, a játékrend megállapitása, a szinházak, termek kibérlése, a müsor megállapitása az egész nyári szünidőt igénybevette. Háromhónapos szorgalmas munka kellett az előkészitéshez. Ki kell jelentenem, hogy soha ilyen nagyszabásu szintársulatot nem szerveztem volna, ha a magyarok nem jegyezték volna olyan tömegesen a részvényeket. A részvényjegyzéssel alaposan félre lettem vezetve. Ezt azonban akkor nem tudhattam. Álmodni sem mertem volna, hogy a jegyzett összegek az utolsó centig nem lesznek befizetve és itt, amikor ezt ujból leszögezem, hogy alig az egyharmada folyt be az aláirt részvényeknek, az is lassan, részletekben, a java része 5—10—15 dollárokban, egyben ki is jelentem, hogy ez és kizárólag ez volt az oka a későbbi bukásnak. Tessék jól meg-

jegyezni kérem, hogy a hátam mögött egy mesterségesen felfujt, alaptőke nélküli részvénytársaság volt, ahol velem együtt a jóhiszemüek, akik befizették jegyzett összegeiket, áldozatai lettünk azoknak, akik szereplési viszketegségből, reklámból, hiuságból, ravasz számitásból, bluff-ból jegyeztek részvényt, aláirták nevüket, de soha egy centet be nem fizettek. Törvény szerint ezek felelősek voltak és ha bepereltem volna őket, fizetniök kellett volna. Hiszen nem egy eset fordult elő az utóbbi esztendők krizisében történt bankbukások alkalmával, hogy még azoknak a részvényeseknek is utána kellett fizetni, akiknek teljesen befizetett részvényeik voltak. Nálam, a mi esetünkben ennek a csoportos perelésnek az volt az akadálya, hogy a részvényeseink szétszórtan, különböző államokban laktak és minden államnak más-más törvénye van.

Sokan talán azt is mondhatnák, hogy egyáltalában miért kellett nekem részvénytársaságot csinálnom, miért kellett részvényeket árulnom? Ezeknek csak azt tudom felelni, hogy például a new yorki Metropolitan Opera, a chicagoi Civic Opera, a philadelphiai Philharmonikus zenekar és az Egyesült Államokban nagyon sok ilyen operatársulat és zenekar közadakozásból áll fenn. Csak a napokban közölte a New York Times, hogy a Philharmonic's Fund-ra ebben a szezonban eddig $150,000 jött össze és a gyüjtés élén Mrs. Vincent Astor, Mrs. Fiorello H. LaGuardia, Marshall Field és hasonló nagyságok állanak. Arturo Toscanini egyetlen rádió-kérelmére, egy napon, $1500-on felül küldött be erre az alapra a rádió hallgatói. Mindezt csupán annak illusztrálására hozom fel, hogy mennyire fontos kulturális érdek a szinház- és zeneintézmények létezése. Én a magyar szinház létezését Amerikában éppen olyan fontosnak tartom, mint akár csonka Magyarország megszállott területein, Kolozsváron, Kassán, Nagyváradon vagy Temesváron. Ha csak egy lehetőség lenne rá, még a magyar kormány hivatalos támogatását is szükségesnek tartanám az amerikai magyar szinészet fenntartására.

* *

Én tehát vállalkozásunkat semmi körülmények között se fektettem volna ilyen széles alapra a megfelelő részvényjegyzések nélkül. A jegyzett tőke szerint azonban nemcsak jogom, de kötelességem is volt egy rendes, nagyobb vidéki társulat

nivóját, mértékét megütő társulatot prezentálni Amerika magyarságának. A pénzt szinházi célra kértem, tehát abba kellett azt fektetnem. Igaz, sokan azt is mondják, hogy ha befizették volna az egész összeget a részvényesek, akkor az is eluszott volna. Ez azonban nem áll! Ez nem felel meg a valóságnak és ere később ujra visszatérek. Ezt logikusan fogom bebizonyitani, hogy mennyire nem igaz. Könnyü megvádolni valakit, hogy mi lett volna. Ki tudja azt állitani, hogy mi hogyan lett volna, ha az a volna ott nem volna. Én mindig csak a tényekről tudom levonni a konzekvenciákat. Ami megtörtént! A többi, az mind csak feltevés és képzelődés. A tény pedig az volt, hogy én egy tőke nélküli részvénytársaságnak az igazgatója voltam. A csoda az volt, hogy addig is tartottam a vállalatot, ameddig a tények szerint tartottam.

De még ezeknek a nehézségeknek ellenére is sikerre vittem volna az egész szinházi kérdést, ha történetesen októberben nem üt ki a világpánik, a nevezetes tőzsdekrach, amelyben én is tönkrementem. Én voltam az egyetlen, aki ugy mentem tönkre, hogy nem játszottam. Nálunk az volt a baj, hogy mások játszottak: mindenki. A magyarok százai, ezrei vesztették el évtizedek alatt összekuporgatott, megtakaritott pénzüket. Akkoriban járványos betegség volt a tőzsdejáték. Könnyü pénzkereset volt, napok alatt, órák alatt lehetett sok pénzt keresni. Ezt a betegséget mindenki megkapta. Hosszu betegség volt ez és jött utána a halál. Temető lett itt minden, jajgató, siró, keserves temető. Nem volt itt többé könnyü pénz, még nehéz sem! De mit is meséljek........ A többit mindenki tudja........ hiszen még ma is benne vagyunk — nyakig.

Jött itt egy olyan Szodoma és Gomorra, hogy pusztult itt minden. Kinek volt itt már kedve szinházba járni? Még ha volt is kedv, de hol volt a pénz? Mindenki siratta a vesztett pénzt........ beköszöntött a takarékoskodás korszaka. "Mit tudjuk, mi lesz?" Ez lett a jelszó! Értéke lett a dollárnak. Egy-egy család már nem igen költhetett 5-10 dollárt szórakozásra.

Rosszul ment a szinház!

Nemcsak a magyar szinház. Minden szinház! A Broadwayn elsötétültek a szinházak. Nem volt kiknek játszani. A bankok becsuktak........

Különben mit meséljek, mindenki tudja........

És én ebben a stádiumban is meg tudtam volna tartani a szinházat, ha ezzel egyidejüleg meg nem indul egy második hajsza ellenem, amelynél gyalázatosabbat nem produkáltak se itt, sem pedig sehol, semmiféle nyelven, semmiféle nemzetnél. Ez az ujabb hajsza aztán megadta nekem is a kegyelemdöfést.

Ahogy elérek vallomásaimnak ehhez a részletéhez, ujra felháborog a lelkem. Régen történt, de még visszagondolni is rossz rá. A rengeteg ujságcikk között, amelyek előttem fekszenek, az egyiknek cime: "Amerikai regénytöredék". Ezt a cimet adta az irója, mikor erről a hajmeresztő hajszáról irta négy oldalas cikkét.

Talán a cikk szerzője nem is sejtette, hogy mennyire eltalálta a valót, amikor beszámolójának ezt a cimet adta. Regénytöredék ez a rész, az én kálváriajárásomnak, vesszőfutásomnak, amerikai regényemnek szomoru töredéke.

Amerikai magyar csatatér

Az 1929—30-iki szezon soha nem látott diadallal indult. Megnyitó előadásainkon impozáns tömegekben jelent meg az ország magyarsága. Valóságos magyar zarándoklás volt ez. Százával mentek el a pénztártól azok, akiknek már nem jutott hely, Chicagoban éppen ugy, mint New Yorkban, vagy a legkisebb magyarlakta városban.

Az örömbe azonban rengeteg üröm vegyült, rengeteg nehézség, amelyek mind jobban és jobban tornyosultak munkám elé. Szinte leküzdhetetleneknek látszottak.

Az első és legnagyobb baj volt a részvényesek nem fizetése. Sokan levélben jelentették be, hogy nem fizetnek. legnagyobb része azonban még azt sem tartotta fontosnak. Egyszerüen nem fizettek. Egy-két levélváltásomat ebben az irányban a helyzet illusztrálására itt közlöm, amelyből tisztán látható, hogy miképpen hagytak cserben maguk azok, akiknek aláirására merhettem csak vállalkozni ilyen nagyszabásu társulat szervezésére, amelytől visszalépni azután már éppen az előbb emlitett okok miatt lehetetlen is volt.

1929. aug. 1.

Chicagoi Népszinház
Endrey Jenő igazgató urnak
New York, N. Y.

Az ujságban megjelent hir szerint bizalmam elvesztettem a részvénytársaságtól és igy kérem a már befizetett husz (20) *dolláromat soraim vétele után RÖGTÖN VISSZAKÜLDENI. Én nehezen dolgozom minden centemért, igy a fenti összeget nem akarom elveszíteni. A befizetett pénzről a nyugta birtokomban van.*

Frank Dominick
119 *French Street*
New Brunswick, N. J.

Természetesen, Mr. Frank Dominick másnap, augusztus 2-án, visszakapta a pénzét.

*

New York, 1929. *szept.* 25.

Mrs. Katie Poller
956 *Intervale Avenue*
New York, N. Y.

Tisztelt Asszonyom:

Csatoltan van szerencsénk visszaszármaztatni önnek az aláirásával egyidejüleg nekünk befizetett 100 *dolláros csekket, amelyet a bank azzal küldött vissza, hogy ön annak kifizetését letiltotta.*

Szivélyes üdvözlettel,
Chicagoi Népszinház R. T.
Endrey Jenő, igazgató.

*

New York, 1929 *julius* 22.

Mr. és Mrs. Frank Dénes
45 *West* 69*th Street*
New York, N. Y.

Igen tisztelt Mr. és Mrs. Dénes:

Sipos és Horváth urak arról értesitenek, hogy önöknél jártak és hogy önök azzal indokolták a 100 *dolláros csekk letiltását, hogy valaki önöket lebeszélte.*

őszintén megvallva, cseppet sem vagyunk meglepve, hogy akadnak olyanok is, akik minden jót és szépet igyekeznek elrontani, kicsinyes emberi indokokból. Mi azonban nem törődünk azokkal, hanem megyünk tovább a magunk utján azzal a jelszóval: "jót adni a közönségnek".

A 100 dolláros check letiltását nem is vesszük rossz néven, idemellékelve tisztelettel visszaküldjük a checket és nem mulasztjuk el ez alkalommal felhivni mindjárt szives figyelmüket, hogy alakult itt egy másik szintársulat is, Tóth István és Rohonczyval és ha önök bármelyik társulatot, vagy akár mind a kettőt fogják pártolni, csak kötelességüknek tesznek azzal eleget és amellett saját maguknak szereznek élvezetet. Bennünket nem kicsinyes emberi érzések vezetnek és ha önök nem a mi, hanem más magyar szintársulatnak előadásait fogják látogatni, mi csak megelégedésünknek adhatunk majd kifejezést.

Maradunk, szives további érdeklődésüket kérve,

kiváló tisztelettel,

Chicagoi Népszinház, R. T.
Endrey Jenő, igazgató.

Melléklet. EH-EE

*

New York, 1929 *augusztus* 21.

Mr. és Mrs. Joe Pogács,
P. O. Box 184
Chappaqua, N. Y.

Kedves Mr. és Mrs. Pogács:

Meglepetéssel és igaz sajnálatunkra kell megállapitanunk, hogy önök három eddigi levelünket teljesen figyelmen kivül hagyták és még csak válaszra sem méltatták azokat, ami magyar embertől bizony kissé meglepő dolog.

Amint most már az ujságokból is láthatják, a CHICAGOI NÉPSZINHÁZ 46 *tagu társulattal fog az idén müködni és ezek között nem kevesebb, mint* 19 *budapesti sziniakadémiát végzett tehetséges fiatal szinész és szinésznő fog szerepelni, ami magában véve teljes garanciát nyujt arra, hogy az idei előadásokhoz még hasonlót sem kapott soha az amerikai*

magyarság. New Yorktól Chicagoig hatalmas érdeklődés előzi meg a szintársulat kiindulását és minden reményünk meg van arra, hogy az idén nemcsak erkölcsileg, hanem ANYAGILAG, tehát üzleti szempontból is nagy sikere lesz a most már ÁLLANDÓ MAGYAR SZINTÁRSULATNAK. Tavaly óta egy uj, hatalmas 35 üléses utobust, egy Ford truck-ot, saját díszleteket és jelmezeket vettünk, hazulról kilenc uj szinészt és szinésznőt hozattunk ki az egész szinházi szezonra, New Yorktól Chicagoig lefoglaltuk a termeket, szinházakat és igy elképzelhetik önök, milyen hatalmas előzetes kiadásaink vannak. Most már láthatják mindezekből, hogy mire is kell tulajdonképpen a pénz, amely egy komoly üzleti vállalkozásnak az alapját jelenti nálunk.

Ha önök bármikor New Yorkban járnak, a Times Square-től mindössze két utcányira, tehát a város szivében, ahol a CHICAGOI NÉPSZINHÁZ irodája van, mindenkor szivélyes fogadtatásra fognak találni és ott bármikor nyitva állanak üzleti könyveink mindazoknak, akiket érdekel. Csak természetes, hogy a CHICAGOI NÉPSZINHÁZ ugy az Illinois, mint a New York állami engedélyeket (Charter) is megszerezte, ugy, hogy állami felügyelet mellett végzi munkáját.

Végül még megemlitjük, hogy amennyiben önök megmaradnak szives igéretük mellett, a magyar kultura terjesztésén kivül az állandó magyar szinházat segitik lábraállani, továbbá 46 magyar embernek rendes, tisztességes megélhetését is elősegitik, akik a megélhetésnek ezt a fáradságos, göröngyös utját választották. Az olasznak, a németnek, a muszkának, a lengyelnek már régen van állandó szinháza, itt az ideje, hogy a magyar müvészet is méltánylásra találjon és megteremtessék a magyar állandó szinház is, a magyar név dicsőségére és az amerikai magyarság, vagyis az önök szórakozására. Reméljük tehát, hogy nem lesznek önök sem ellene ennek és jóindulattal fogják támogatni ezt a kis magyar kulturcsoportot azáltal, hogy, ha részletekben is, beküldik hozzánk a jegyzett 200 dollárt, ugy, ahogy azt nekünk szivesek voltak megigérni.

Mindenesetre megkérjük önöket, legyenek bizalommal a szép vállalkozással szemben és mi meg fogjuk mutatni, hogy

érdemesek voltunk erre a bizalomra. Szives válaszukat kérjük és az előadáson való viszontlátásig is maradunk,

kiváló tisztelettel,

Chicagoi Népszinház, R. T.
Endrey Jenő, igazgató.

*

New York, 1929 *julius* 8.

Mr. Julius Baumann,
409 *East* 34*th Street,*
New York, N. Y.

Igen tisztelt Baumann Ur:

A napokban volt ön szives a Chicagoi Magyar Népszinház ügyét felkarolva, az általunk kibocsájtott részvényekből husz darabot lejegyezni azon kikötéssel, hogy a 200 *dollárt kitevő összeget három részletben küldi be hozzánk, vagyis* 50 *dollárt a jegyzést követő napokban,* 75—75 *dollárt pedig augusztus és szeptember hónapokban.*

Minthogy az igért első részlet mai napig nem érkezett a kezeinkhez, valószinünek tartjuk, hogy a dolog elkerülte a figyelmét és igy ezuton kérjük, hogy az 50 *dollárt akár checkben, akár pedig, aminek még sokkal jobban örülnénk, személyesen juttatná el hozzánk. Biztositjuk önt, hogy ha irodánkba elfárad, jól fogja magát érezni.*

Egyébként pedig minden jót kivánunk és vegyunk,

kiváló tisztelettel,

Chicagoi Népszinház R. T.
Endrey Jenő, igazgató.

*

Igen tisztelt Mr. Endrey!

Igazán nagyon sajnálom, hogy nem tehetek eleget igéretemnek és az ön kérésének semmi szin alatt, mert a férjem csak három napot dolgozik egy héten, tehát nem is birom önnek megigérni, hogy mégis mikor küldhetném el a 30 *dollárt.*

Nagyon sajnálom, hogy már harmadszor felszólit, de mégsem tehetek eleget.

Tisztelettel maradok,

Mrs. Pilgermayer
2529*N. Colorado Street*
Philadelphia, Pa.

*

New York, augusztus 5, 1929.
336 *East* 120*th Street*

Mr. Eugen Herczeg

Tisztelt titkár ur:

Becses sorait megkaptam és sajnálattal tudatom, hogy a kötelességemnek, amelyre felhivott, nem tehetek eleget, talán még beláthatatlan időre, azon egyszrü oknál fogva, hogy munkám nincsen és a balkezem is fájós. A második ok pedig az, hogy egy református özvegyet 4 *gyermekével már két év óta pártfogolom, ha éheznek, akkor hozzám menekülnek és most már másodszor ki akarták rakni az utcára őket a lakásukból.*

Nem kétlem, hogy Ön is a szegénységét ilyen éhezőkkel megosztaná, ha Önhöz fordulnának, nemde? Azt hiszem meggyőződtek arról, hogy magam is szegény vagyok.

Tisztelettel,

Mrs. Matild Ecker.

*

New York, 1929 *szeptember* 3.

Mrs. Mathilda Eckert,
336 *East* 120*th Street,*
New York, N. Y.

Tisztelt Asszonyom:

Becses levelére nagy elfoglaltságunk miatt csak most tudunk válaszolni, amiért kérjük szives elnézését. Tudomásul vettük, hogy Ön anyagi helyzete miatt nem engedheti meg magának, hogy beváltsa az igéretét és igy természetesen kivánsága szerint intéztük el az ügyet és a lefizetett 10 *dollár ellenében egy darab elsőbbségi részvényt kifizetettnek könyveltünk el. A napokban meg is fogja kapni a részvényt.*

Reméljük, hogy szerencsénk lesz önt üdvözölni a szeptember 29-iki előadásunkon és addig is minden jót kivánva, vagyunk,

kiváló tisztelettel,

Chicagoi Népszinház R. T.
Endrey Jenő, igazgató.

*

New York, julius 24, 1929.

Mélyen tisztelt Endrey ur!

Sajnálom, hogy nem tudok teljesen megfelelni igéretemnek és a jelenben csak 5 share-t vehetek. Ne kérdezze, miért... VESZTETTEM. De majd talán később megint veszek. Szivből kivánok sok szerencsét és vagyok tisztelettel,

Wéberné.

*

New York, 1929 *szeptember* 24.

Mr. John Magyar
87 *Rutgers Street*
Maplewood, N. J.

Igen tisztelt Magyar ur:

Megkaptuk becses levelét és sajnálattal vettük tudomásul, hogy ön képtelen igéretét beváltani és a még fenmaradt 20 *dollárt befizetni a jegyzett három darab részvényre.*

Kivánságának eleget téve, a 10 *dollár ellenében, amelyet ön annakidején befizetett, egy darab részvényt az ön nevére kiállitva el fogunk önnek küldeni pár napon belül. Addig szives türelmét kérjük.*

Reméljük, hogy legközelebbi előadásunkon lesz alkalmunk önt személyesen viszontláthatni és maradunk,

Teljes tisztelettel,

Chicagoi Népszinház R. T.
Herczeg Ernő, titkár.
516 *East* 118*th Street*
New York, N. Y.

Julius 18, 1929.

Chicagoi Népszinház
156 West 44th Street
New York, N. Y.

Tisztelt Uraim!

Mély sajnálattal adom becses tudomásukra, hogy az önök részvényeiből közbejött akadályok miatt nem vásárolhatok.

Tisztelettel,

Hegedüs János.
New Brunswick, N. J.

*

Augusztus 9, 1929.

Kedves Mr. Endrey:

Mellékelve visszaküldöm a 3 drb. részvényről szóló nyugtát. Kérem, sziveskedjék részemre csak 1 drb. részvényt elkönyvelni és a kifizetett összegről cimemre nyugtát küldeni.

Tisztelettel

A. Lichtmann
328 Harper Pl.
Highland Park, N. J.

*

New York, 1929 szeptember 3.

Lichtmann Antal urnak,
328 Harper Place,
New Brunswick, N. J.

Igen tisztelt Lichtmann ur:

Becses sorait megkaptuk és sajnálattal vettük tudomásul, hogy ön megmásitotta annakidején adott igéretét és nem hajlandó a további 20 dollárt beküldeni. Nem kutatjuk az okát ennek, hanem kivánsága szerint persze egy darab részvényt kifizetettnek könyveltünk el könyveinkben és a közeli napokban meg fogja kapni az elsőbbségi részvényt.

Az első new brunswicki előadáson meg fogja látni, hogy az ellenünk folytatott aljas kenyérharc nem egyéb alaptalan

rágalmaknál, talán meg fog változni a véleménye és mégis be fogja váltani szives igéretét és átveszi majd a további két darab részvényt, ameyekre egy törzsrészvényt ingyen fog majd kapni.

A viszontlátásig is szives üdvözlettel vagyunk,

Chicagoi Népszinház R. T.
igazgató.

*

217-0- *Bayside Boulevard*
Bayside, L. I.

Népszinház
156 *West* 44*th St., N. Y. C.*

Tisztelt Cég:

Körutamról hazaérve, szomoruan tapasztaltam, hogy az üzleti viszonyok nagyon rosszak és sajnálom, hogy az igért ötven dollárt a részvényekért nem küldhettem. Üzleti tapasztalatom megtiltja, hogy ilyen körülmények között egy tallért is uj üzleti spekulációkra befektessek.

Hiszem azonban, hogy nemes törekvésük teljes sikerrel fog járni, amit igaz szivből kivánok — és ha a jövőben kedvezőbb körülmények között tehetem, — szivesen rendelkezésükre állok. Igaz tisztelettel,

C. A. Jakob.

*

Tekintetes Endrey Jenő urnak
New York, N. Y.

Tekintetes igazgató ur!

Levelét megkaptam, legnagyobb sajnálattal tudatom, hogy igéretemnek sajnos nem tehetek eleget. Előre nem látott kiadásaim merültek fel és ezidőszerint nagyon keveset keresek. Egyelőre maradunk 5 *darab részvénnyel.*

Teljes tisztelettel,

Czarev Antal.

New York, 1929 szeptember 3.

Mr. Anton Czarev,
210 *East* 25*th Street,*
New York, N. Y.

Igen tisztelt Czarev Uram:

Sajnálattal vettük becses sorait, mert bizony nagyon számitottunk arra az 50 *dollárra, amelyet Ön annakidején megigért augusztusra, dehát természetesen kivánsága szerint tettünk és igy az* 5 *darab részvényt teljesen kifizetettnek vettük könyveinkben. A napokban el is fogjuk önnek küldeni az* 5 *elsőbbségi és* 1 *darab törzsrészvényt.*

Reméljük kedves Czarev Uram, hogy hamarosan módjában lesz a további 5 *részvényt is átvenni és higyje el, hogy soha érdemesebb dologra nem adott támogatást, mint amikor pénzét az ÁLLANDÓ MAGYAR SZINHÁZ tervének megvalósitására, a Chicagoi Népszinház R. T. részvényeibe fektette. Pár hét mulva, az első előadásunkon meg fogja látni Czarev Uram, hogy mit teremtettünk meg azon a pénzen, amelyet a jóakaróink olyan áldozatkészséggel ajánlottak meg a magyar kultura fejlesztésére.*

A mielőbbi viszontlátásig is minden jót kivánva vagyunk,

kiváló tisztelettel,

Chicagoi Népszinház R. T.
igazgató.

*

Mr. Paul Hetey,
1546 *Hamburg Turnpike,*
Lackawanna, N. Y.

Igen tisztelt Hetey Uram:

El sem tudom mondani, mennyire le van foglalva minden pillanatom a közelgő szinházi szezónra való készülődéssel, de majd ha meglátja, micsoda társulattal megyek az idén az amerikai magyar szinházközönség elé, fogalmat fog alkotni magának, hogy milyen munkát végeztem. Ez volt az oka, hogy május óta csak most jutok hozzá, hogy irjak önnek és ezuttal is megköszönjem azt a szives támogatást, amelyben

öntől részesültem ottjártamkor. Talán hallotta közben, hogy az amerikai magyarságnak ugyszólván minden rétegéből hozzánk csatlakoztak támogatásukkal és hogy ma már ott tartunk, hogy a nagy munka, amelyet a magyar kultura érdekében végzünk, meg fogja hozni a gyümölcsét: az állandó magyar szinház most már biztositva van. Egy NEGYVENÖT TAGU TÁRSULAT, kilenc Budapestről hozatott, hivatásos, tehetséges, fiatal szinész és szinésznővel, zenekarral és pompás kórussal, fogja járni a jövőben, szeptembertől kezdődően, a magyarlakta városokat. És müvészi szempontból is olyat produkálunk, amelyhez hasonlót sem kapott még az amerikai magyarság.

Persze mindehez tömérdek pénzre volt s van szükségünk. A kilenc budapesti szinész kihozatása, hajó- és vasuti jegyek, utlevelek, vizumok, előlegek, az uj 37 üléses White autobus és a diszleteket s podgyászokat szállitó ugyancsak uj Ford truck, a teljes szinházi szezónra, 250 estére szóló szinházi termek és hall-ok lefoglalása, az uj, saját jelmezek és diszletek elkészitése, satöbbi, nagy tőkét igényel, hogy elérkezhessünk szeptember hetedikéhez, amikor az első előadásunkat tartjuk. Attól kezdve már naponkint lesz bevételünk és az előjelek szerint kitünő szinházi szezón lesz az idén.

Mindezeket azért tartottam szükségesnek elmondani Önnek, kedves Hetey Uram, hogy fogalmat alkothasson magának, mint aki ennek a szinházi családnak egyik tagja, hogyan áll a CHICAGOI NÉPSZINHÁZ ügye.

Ezekután pedig engedje meg, hogy felkérjem, amennyiben teheti, sziveskedjék a jegyzett 50 részvényre még mutatkozó 250 dollár balance-ot a mellékelt válaszboriték felhasználásával lehetőleg postafordultával beküldeni a társulat new yorki irodájába. Eddig nem akartam Önt zavarni ezzel a dologgal, de most már itt van nyakunkon a szezón és bizony nagy szükség van minden pénzre, amit jószivvel megajánlottak nekünk. Nagyon lekötelez tehát Hetey Uram, ha kérésemnek mielőbb eleget tesz s már előre is köszönetet mondok érte.

A részvényeket — 50 elsőbbségi és 20 törzsrészvényt — hamarosan meg fogjuk önnek küldeni, ugyszintén a 6 darab bérletet is, amelyet ugyancsak tőlem volt szives megvenni.

Végül pedig kivánok önnek sok szerencsét és a mielőbbi viszontlátás reményében vagyok, becses válaszát kérve,

kiváló tisztelettel

CHICAGOI NÉPSZINHÁZ R. T.

Endrey Jenő, igazgató.
igazgató.

*

Tisztelt Endrey ur,

a hozzám intézett levelet megkaptam, amelyben Ön kéri az általam megvett részvényeknek az árát. Én azt hiszem, hogy megelégszek azzal, ami ki van fizetve és többet bizonyos okoknál fogva nem veszek, mert nem látom elég biztos befektetésnek és kérem tessék arról, amit megvettem az ittlétekor, illetve kifizettem, a részvénylevelet elküldeni.

Most már maradok hazafias szeretettel

Hetey.

*

New York, 1929 *augusztus* 22.

Mr. Paul Hetey,
1546 *Hamburg Turnpike,*
Lackawanna, N. Y.

Kedves Hetey Uram:

Tegnapról kelt becses sorait végtelen csodálkozással olvastam és mondhatom, hogy az nemcsak meglepett, de egy kicsit el is szomoritott. Mert a levelében foglaltakból azt látom, hogy az elmult hetekben ellenem inditott üzleti hajszát még azok is komolyan veszik, akiket elég értelmes, gondolkodó embereknek tartok és akikről feltételeztem, hogy átlátják ezt a galád kenyérharcot, amelyet a sötétben bujkáló irigyeim, ellenségeim inditotak ellenem.

Tudja, Hetey Uram, én már hozzászoktam a küzdéshez és éppen ezért nemcsak hogy nem adtam fel a reményt a sikerhez, hanem elhatároztam, hogy mennél jobban ütnek a rosszakaróim, annál erősebben fogom tartani azt a lobogót, amelyet másfél évvel ezelőtt magamhoz ragadtam. Más ember

talán már elcsüggedt volna, amikor a családi boldogságát akarják feldulni és beadta volna a derekát. Én másként határoztam. "A karaván halad és a kutya ugat", mondja a példaszó. És én hagyom őket, tegyenek, ahogy jól esik. Persze, minthogy a becsületembe gázoltak, perre vittem a dolgot és éppen jövő hétfőn lesz az első tárgyalás a new yorki államügyész előtt, ahol ki fog derülni, hogy ki csinálja az egész hajszát és hogy az igazság ki fog derülni, annak a legjobb jele, hogy a sülyedő hajóról már ugrálnak le a patkányok. Már hárman mellém pártoltak azok közül, akik benne voltak a csunya üzleti hajszában, a többiek pedig ijedten várják, hogy mikor csap le rájuk a hatóság. Azt bizonyára olvasta Ön, hogy az első vádat, amelyet egy elbocsájtott alkalmazottam, egy leány inditott ellenem, a biróság rövid tárgyalás után elejtette, mert azonnal látták, hogy közönséges frameup, vagyis zsarolásról van szó. A második vádat már nem is merték biróságra vinni, mert jól tudják, hogy ottan bizonyitaniok kell és bizonyiték annyi sincsen a kezükben, hogy a biróságon szóba állanának velük. Igy tehát egy ujság hasábjait látták jónak, hogy engem teljesen alaptalan vádakkal befeketitsenek és lehetetlenné tegyenek. Természetes, hogy ezért elégtételt szerzek magamnak és az ujságot, amelyben ellenem cikkeztek, 50,000 dollárra pereltem. A további fejleményeket pedig pár héten belül az ujságok hasábjairól fogja megtudni az amerikai magyarság.

Én nem ismerem az Ön magánéletét, kedves Hetey uram, mégis megállapithatom, hogy Önnek is vannak irigyei, ellenségei. Mert hát ellensége csak a féllábu koldusnak nincsen, akit sajnálnak az emberek. Különösen van pedig annak, aki nyilvánosan szerepel és akiről mindenki tudja, hogy bizonyos sikert ért el a munkájával. Még az Ámosz-ban is vannak olyanok, akik nem átallották, hogy kijöjjenek ellenem és mert nem volt más alapjuk, hát arra épitették fel a támadást, hogy én nem jelentettem be nekik a társulatomat hivatalosan. Erre vonatkozólag talán olvasta Ön a lapokban megjelent nyilatkozatomat, amely szerint az Ámosz még tervbe sem volt véve akkor, amikor a Chicagoi Népszinház R. T. megalakult és az Ámosz megszületésekor a szintársulat már másfél éve mükö-

dött, még pedig elég sikeresen. Persze, hogy erre a támadás teljesen összedőlt és ma már sokan vannak az Ámoszban, akik sajnálkozással nézik, hogy egy olyan testület, amely a magyar érdekeket van hivatva szem előtt tartani, pár elvakult tagja révén egy olyan magyar vállalkozásnak ment ellene, amely a magyar kulturát van hivatva teljesiteni egy idegen országban. A vezetésem alatt álló szintársulat megmutatta a tavalyi első szinházi szezónban, hogy mi igenis a hivatásunk magaslatán állunk, a már elveszettnek látszó fiatal amerikai-magyar generációt visszaszoktatjuk a magyar szóra, mert hiszen a hová megyünk, minden előadáson ott látjuk a magyar fiatalságot, akik pedig soha még magyar szinházba nem jártak. Társulatomnál, mint azt az ujságokból láthatja, 46 embernek jut kenyér s ezen 46 ember kettő kivételével magyar ember. Megtettem azt, amit még soha magyar szinigazgató meg nem tett, egy 37 üléses autóbuszt vásároltam és kikapcsoltam a ...ar szintársulat programjából a vasutat. Ezzel azt értük el, hogy nem kell a szindarabok felét kihagyni a szövegkönyvből, nem kell elhamarkodni a harmadik felvonást, hogy a vonatot elérjük, hanem nyugodtan lejátszuk a teljes darabot, éppen ugy, mint a nagy városokban és mindenütt teljes megelégedéssel honorálják az előadásainkat. Ma már az egész országból kapjuk az egybehangzó hireket s jelentéseket, hogy lelkesedéssel várnak bennünket és ha elérjük azt, hogy szeptember 15-ikétől kezdve kiállhatok ismét a magyar szinházlátogató közönség elé a második felvonások után, ugy nagyon kevés esélye van annak, hogy ellenségeim elbuktathassák ezt a szintiszta magyar kulturvállalkozást. Mert itt nem intrikálni kell, nem ilyen sötétből való nyelvöltögető munkára van szükség, hanem alkotó, produktiv munkára és azt nem veheti el tőlem senki, hogy én olyat végzek. S majd evális, hogy kinek volt igaza.

Ne legyen hát kedves Hetey Uram annyira kishitü, hogy bedüljön annak a magyartalan aknamunkának, amely ellenem folyik. Ha meg azt sajnálják tőlem, hogy az amerikai magyarságnak szine-java mellénk állott és támogatja ezt a magyar szempontból végtelen komoly müvészi vállalkozást, hát csak sajnálják. Én nagyon büszke vagyok erre a támogatásra és

nem vagyok hajlandó lemondani róla csak azért, mert egyeseknek fáj az én sikerem. De ha egy komoly üzletember, mint amilyennek én önt tartom Hetey Uram, szintén felül ennek a hadjáratnak és nem tud a sorok között olvasni az ő irásaikban, ugy nem lenne csoda, ha elvesziteném a kedvemet ettől a nehéz munkát igénylő küzdelemtől, amelynek ottlétemkor ön is bajtársává szegődött.

Csak arra kérem önt, Hetey Uram, mielőtt véglegesen állást foglal mellettem, vagy ellenem, fontolja meg a dolgot, annyit talán mégis megérdemlek azoktól, akik ismernek engem. És ha megfontolta, kérem irja meg, hogy mit határozott és én akkor szó nélkül alá fogom vetni magam az ön határozatának.

Önt és kedves családját szivélyesen üdvözölve, vagyok a mielőbbi viszontlátásig is,

őszinte hive,

Chicagoi Népszinház R. T.
Endrey Jenő, igazgató.

*

Lackawanna, August 27, 1929.

Endrey Jenő urnak,
156 West 44th Street
New York City.

Tisztelt Endrey ur,

a hozzám intézett levelét másodizben is megkaptam, de sajnálattal kell kijelentenem, hogy a gondolatom nem változott meg és megmaradok az előbben irt levelem tartalmához.

Szeretettel,

Hetey Pál.

* *

Dehát lehetetlen elvégre minden egyes levelet itt felsorakoztatni. Tömegesen hagytak cserben azok, akik aláirták nevüket a részvényjegyzéskor, amelyre senki kényszeritve nem volt. Aki elhatározta, hogy vásárol, az szabad akaratából tette azt. Természetesen a különböző ürügyek alatt visszavont és nem fizetett részvények komoly zavart okoztak a vállalkozás

finánciális oldalát illetőleg. Valóságos zsákuccába kerültem és a szinigazgatók egyetlen módszeréhez fordulhattam magam is, kölcsönöket hajszoltam, olyan kölcsönöket, amelyekért sulyos, nem egyszer uzsorakamatokat kellett fizetnem.

Végtére is hónapokig tartó nehéz, gondterhes munkával meginditottam a szezónt. Nem olyan könnyen, mint ahogy én azt most itt leirom. Még három nappal az első chicagoi szezonnyitó előadás előtt egy kellemetlen epizód játszódott le, a mely majdnem keresztülhuzta minden számitásomat.

KÉT TEHÉN — NÉGYSZÁZ DOLLÁR

A teljes társulat a vadonatuj, gyönyörü 14,000 dolláros autobuszon New Yorkból Chicagoba utazott. Ramon Nieves, a derék spanyol sofförünk megfeszitett erővel éjjel-nappal hajtott, hogy a kitüzött előadásra ott lehessen a társulat. Én magam, hogy new yorki ügyeimet elintézhessem, később vonaton követtem a társulatot Chicagoba.

Soha nem felejtem el azt a borus szeptemberi délutánt, amikor new yorki irodámban ültem és éppen azon töprengtem, hogy honnan vegyem a legközelebbi kölcsönt, amikor egyszerre csak megszólalt a telefon és Horváth Lajos helyettes igazgató Pennsylvania egyik kis falujából értesit, hogy baj van.

— Mi baj? — kérdem szivdobogva. Rosszat sejtettem, mert tudtam, ha felhiv, komoly oka lehetett.

— Kérlek, a soffőr már fáradtan hajtott és az uton elütött két tehenet. A falu sheriffje letartóztatta az egész társulatot és nem engednek tovább bennünket, amig a kár meg nincs téritve.

— Az Istenért, hát miért nem vigyáztatok? — kiabáltam bele a telefonba. — Mi van azzal a soffőrrel?

— Nem ő a hibás, — szólt Horváth — itt azt az információt kaptam, hogy az itteni farmerek rendszeres üzletet csinálnak ebből. Az ut egy helyen hirtelen kanyarodik és az itteni törvény szerint a farmereknek joguk van keresztülhajtani az állatokat az uton. A farmerek azután igy értékesitik kitünő áron marháikat.

— Mennyi a kár?

— Négyszáz dollár! Sürgönyileg küldd, mert addig nem mehetünk tovább.

— Ott lesz a pénz még ma, — szóltam és ahogy letettem a telefonkagylót, forgott velem a világ.

Ez a négyszáz dollár nekem pont 650 dolláromba került. Hiába... egy amerikai szinigazgatónak még az ökrök is utjába állanak.

* *

A clevelandi "Szabadság", Magyar-Amerika második legnagyobb napilapja titkos ellenségemmé vált. Nem nézték jószemmel a new yorki "Amerikai Magyar Népszava" támogatását. Egyszerü üzleti féltékenység volt ez, amely soha nem engedte a két napilapot egy ügy szolgálatába állani. Az üzleti konkurrencia abban az időben csunyán elfajult a két ujság között és a "Szabadság" ugy hitte, hogy a new yorki napilap titkos üzleti társam a szinházi vállalkozásomban. A valóság mindössze az volt, hogy az "Amerikai Magyar Népszava" ügyvezető igazgatója, Székely Izsó, lelkes hive volt az állandó amerikai-magyar szinház eszméjének és ugy a lapjának minden erejével, mint személyileg is mindent elkövetett, hogy a segitségemre lehessen. Én magam New Yorkban személyes ismeretséggel, összeköttetéssel nem rendelkeztem és Székely Izsót kértem fel, hogy a new yorki magyarok között bocsássa rendelkezésemre összeköttetéseit. Székely Izsó teljes önzetlenséggel ezt meg is tette, amiért én örökké hálás leszek neki és amiért ellenségeitől végnélküli támadásban volt része. Mert itt mindenkinek van ellensége, hát hogyne lett volna Székely Izsónak is, aki a legnagyobb amerikai-magyar napilap korlátlan irányitója lévén, száz és ezer érdekösszeütközés középpontjában állott és áll még ma is, hosszu évtizedek óta.

Székely Izsó, akit én az amerikai-magyarok legértékesebb emberének tartok, sokkal jelentékenyebbnek és fontosabbnak tartotta az idegen föld szinházproblémáját, semhogy egyéni érdekek miatt háttérbe szoritsa azt s ezt sokan, ebben a rideg érdekvilágban, nem értették meg. Gyülölködő ellenségei nem átallották rajtam keresztül is ütni rajta, nem törődve azzal sem, ha vagdalkozásaik közben néha-néha fejbe vágták a szinházat is. Igy volt a "Szabadság" és "Az Ember"

is, amelyben Göndör Ferenc Székely Izsó ellen folytatott ádáz harcot.

AMERIKAI-MAGYAR HARCTÉR

Ha valaki jellemezni akarná az amerikai-magyar harcteret, hát szinte lehetetlen dologra vállalkozna. Percről-percre változnak a hadállások. Ez a harc itt vérre, késhegyre megy. Itt csak fejbevágnak, nehogy megsántuljon valaki. Az akkori időben a hadállás szerint Székely Izsó halálos ellenségei közé tartozott Szebenyei József is. Azért irom ugy, hogy az akkori időben, mert a mai hadállás szerint például Szebenyei József az "Amerikai Magyar Népszava" munkatársa. Ez egyuttal persze azt is jelenti, hogy akkor Göndör és Szebenyei egy csatasorban álltak, mig most ellenségek gyanánt jelenti őket az amerikai-magyar hadiszintér tudósitója.

A kedves olvasó csakhamar rá fog jönni, hogy mindezek az esetleg jelentéktelennek tetsző magánügyecskék milyen óriási hatással, befolyással vannak az egész amerikai-magyar közéletre. Elvégre szereplői a magyar sajtó irányitói is, ezek az emberek adják ezer és százezer magyar olvasónak a lelki táplálékot. (Amikor én erről a témáról beszélek, mindig csak azokat a szereplőket, alakokat szerepeltetem, akik a szinházzal bárminemü összeköttetésben állottak.)

SZEBENYEI KONTRA SZÉKELY

Egy alkalommal kellemetlen összeszólalkozásom volt épp ebből kifolyólag Szebenyeivel, aki azzal a váddal állt elő, hogy Székely Izsó percentes jutalék ellenében segit nekem részvényeket árulni. Az elhintett pletykát felkapta a fáma s Göndör Ferenc lapjában meg is támadta érte Székelyt. Ebben a cikkben azután Göndör a támadás kedvéért arra sem volt tekintettel, hogy érzékeny ütést adott az állandó szinház financiális alapjának megteremtési lehetőségére. Göndör Ferenc mindig igyekezett pártatlan és igazságos lenni, de Székely Izsó elleni szubjektiv harcában nem ismert kíméletet. Ilyenkor mindig elragadta a hév és nem volt tekintettel senkire és semmire. Göndör Ferenc állandó harcias ellenzéki kedve igen komoly tényezővé tette volna őt, ha objektivitását mindig egy vonalon tudta volna tartani és támadásait nem vitte volna gyakran célalan tulzásba. Igy például nem történt volna meg

az, hogy Székely Izsót ötvenkét héten át oldalszámra támadta, amelynek éle azután lassan elkopott, megszokottá vált.

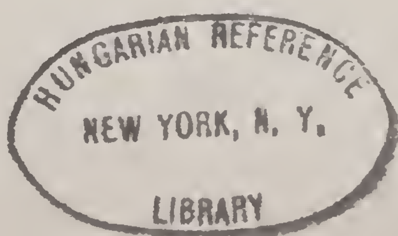
Én ebből az ádáz harcból csupán azokat az epizódokat ragadom ki, melyek a szinház kérdésével valami összefüggésben voltak. Göndör Ferenc egyik cikke például igy szólt:

Az Endrey ügy

Most már feltétlenül foglalkozni kell az Endrey ügygyel, noha nem szivesen nyulunk a kérdéshez. Az amerikai magyar szinészet féltése az egyetlen szempont, amely bennünket ez ügyben való állásfoglalásunkban lehetőleg tartózkodóvá tett. Ma is egyedül és kizárólag az amerikai szinészet érdekeinek szem előtt tartásával kivánunk foglalkozni az ügygyel, amely körül olyan botrány viharzik, hogy nem lehet tovább hallgatni. Minden irányban való abszolut függetlenségünk lehetévő teszi a számunkra, hogy minden irányban megmondjuk az igazat ebben az egyre kinosabbá váló ügyben is. Tessék tehát:

Endrey Jenő minden anyagi eszköz nélkül megteremtette a chicagoi magyar szintársulatot. Hihetetlen energiával, törhetetlen munkaerővel produkált olyan tiszteletreméltó eredményeket, amely a szinházba járás számára meghóditotta Amerika ez irányban már meglehetősen apatikus magyar közönségét és az egész amerikai magyar sajtó egyértelmü elismerését is kiharcolta. Amit Endrey Jenő és az ő szintársulata müveltek, az olyan nagyszabásu teljesitmény, amelyhez hasonlóval nem találkoztunk az amerikai magyar szinészet utolsó esztendeiben. Az Endrey szintársulat rendkivüli sikere kihivta maga ellen az irigységet, a rosszakaratu aknamunkákat legelső sorban a tehetetlen és tehetségtelen konkurrencia részéről. De akármilyen fényes erkölcsi s anyagi sikerrel járt is a vállalkozás: a szükséges mennyiségü alaptőke hiánya lépten-nyomon éreztette hatását.

New Yorkban alaptőke felemelést hirdetett Endrey és hetek óta próbál eladni szinházi részvényeket az itteni magyarság között. Eddigi müvészi teljesitményeire hivatkozva kéri Endrey a new yorki s általában az amerikai magyarság



támogatását abban a tekintetben, hogy részvények vásárlásával bocsássák rendelkezésére azokat az anyagi eszközöket, a melyekkel kétségtelenül komoly és szép szinházi programját megvalósithatja. Endrey olyan eredményekre hivatkozva és oly célok megvalósitása érdekében kéri ezeket az anyagi eszközöket, amelyek valóban feljogositják őt arra, hogy ebben a formában próbálja finanszirozni a vállalkozását. Mindamellett meg kell mondanunk, hogy mi a szinházi részvények vásárlását nem tartjuk jó üzletnek, sőt semmilyen üzletnek nem tartjuk azokra nézve, akik vásárolják ezeket a részvényeket. Egészen bizonyos, hogy lényegesen gyümölcsözőbb és biztosabb befektetés General Motors részvényeket vásárolni, mint Endrey-féle szinházi részvényeket. Teljes őszinteséggel megmondjuk, hogy ugy érezzük, hogy a mi szerény véleményünk az, hogy a szinházi részvénybe fektetett pénzt aligha fogja viszontlátni a közönség. De az is bizonyos, hogy jó célokra, szép és minden támogatást megérdemlő magyar célokra adja a pénzét, aki részvényvásárlási formában támogatja Endrey szintársulatát. Aki tehát nem üzleti befektetésnek szánta, hanem a magyar kultura támogatására akarja áldozni azokat az összegeket, amelyekkel szinházi részvényeket vásárolt, az igen dicséretreméltó cselekedetet müvel, pénzét jó célra adja és nekünk nem volna szivünk senkit lebeszélni erről. Csalódás csak azokat fogja érni, akik üzleti befektetésnek tekintik az Endrey-féle részvények vásárlását. Akinek van néhány száz dollárja arra a célra, hogy az ezer nehézséggel küzdő amerikai magyar szinészet sorsán lenditsen, az vegyen részvényeket és tekintse ezt a pénzt olyannak, amelyet a magyar kultura oltárán föláldozott és amellyel igen nehéz lesz mégegyszer találkoznia, ha akármilyen sokáig él is. Aki azonban komoly osztalékot és főleg biztositott befektetést akar, az vegyen csak továbbra is General Motors-t.

Kétségtelen, hogy az irigykedő konkurrencia és a mindig lesben álló amerikai magyar rosszmájuságon tul igen sok ellenérzést válltott ki Endrey részvznyhadjáratával szemben, hogy — Székely Izsó, az Amerikai Magyar Népszava rosszhirü üzletvezetője és egy-két inasa támogatták Endreyt a leglelkesebben ebben az üzleti akcióban. Székely urról senki sem feltételezi, hogy önzetlenül s dijtalanul házal Endreyvel rész-

vényeladási körutján. Mi nem tudjuk, hogy mi az igazság, de kétségtelen, hogy általában elterjedt az a pletyka, hogy Székely husz százalék proviziót kap minden eladott szinházi részvényből. Ennek a husz percentnek tulajdonitják a különben hazafias szellemtől áthatott Székely Izsó fáradhatatlan buzgalmát, melyről kacagtató részleteket beszélnek városszerte. De különösen az kelt nagy derültséget, hogy Székely Izsó ősi gentry szokás szerint megható leereszkedéssel tegezi le azokat az ámuló és rendkivüli megtiszteltetés sulya alatt roskadozó magyar testvéreket, akiknek házában Endrey Jenő társaságában részvény eladási célzattal megjelenik. Nem lehet azonban kétségbe vonni, hogy Székely Izsónak állampolgári joga azt letegezni, akit akar és szabad Amerikában Endrey Jenőnek is olyan részvényeket árusitani, amilyen neki tetszik. Sőt mi nem vonjuk kétségbe Endrey jóhiszemüségét sem és feltételezzük, hogy ő az eddigi valóban jelentékeny erkölcsi és anyagi sikerek után hisz szinházi vállalkozásának jövendőjében és tán nem is alaptalan az optimizmusa, amikor legalább ő meg van arról győződve, hogy aki szinházi részvényeket vásárol, az nem veszti el a pénzét, sőt még jó üzleti befektetést is csinál. Ismételjük, mi nem hisszük ezt, de Endreynek joga van hinni. Ki higyje, ha nem ő?

Viszont az igazság érdekében megállapitjuk, hogy az egész világon aki Endreynek szemrehányást tehetne e kényszerüség szülte üzleti tranzakcióért, az az Uj Előre cimü bolseviki szennylap, amelyik a saját nyomorult, értéktelen és a köz szempontjából kártékony életét a Munkás Betegsegélyző és Önképző Szervezet pénztárának kirablásával, a szegény amerikai dolgozók rendszeres kizsebelésével, tüzcsalásokkal és a legfantasztikusabb jogcimek, "védelmi alapok" és egyéb hamis ürügyek jelszavával való örökös koldulásokkal és gyüjtésekkel tartja fent. Az Uj Előre fogja be a száját s ne adjon leckét Endrey Jenőnek arról, hogy milyen anyagi eszközökkel próbálja fenntartani a maga szép célokat szolgáló vállalkozását....

AZ AMOSZ ÉS ENDREY

Az Amerikai Magyarok Országos Szövetsége viszont

Amerika magyarságával szemben való kötelességének érezte, hogy Endreyék szinházi részvényei tekintetében figyelmeztetéssel forduljon a közönséghez. Az Ember *készséggel tette közzé az AMOSZ ez ügyben kiadott nyilatkozatát. Endrey Jenő korrekt hangu választ intézett az AMOSZ kormányzótanácsához és fölkérte lapunkat, hogy tegyük közzé az ő levelét. Szivesen tettünk eleget Endrey kérelmének.*

AZ ELFAJULT HAJTÓVADÁSZAT

Közben egészen botrányos fejleményeket kezd ölteni az Endrey elleni hajtóvadászat. Most már annyira mennek a legkülönbözőbb érdekektől mozgatott összeesküvők, hogy a minden oldalról közre fogott Endrey Jenő kezd nekünk rokonszenves lenni. Akit ennyien üldöznek, annak mi a segitségére sietünk. Semmiképpen nem vagyunk hajlandók részt venni abban a hajszában, amelyet Endrey személyén keresztül az amerikai magyar szinészet ellen folytatnak olyan eszközökkel, melyektől utálattal kell elfordulni minden ép izlésü embernek.

Különböző "vádakkal" lépnek fel Endrey ellen. Az egyik vád az, hogy Rohonczy Mihályt, aki Endrey társulatának ünnepelt bonvivánja volt, de aki különböző differenciák miatt ebben a szezonban már nem lesz tagja az Endrey-társulatnak, a szinigazgató deportáltatta és Rohonczy már el is utazott New Yorkból, ahová pár hét mulva vissza fog térni.

Ha Endreynek szerepe volna Rohonczy deportáltatásában, ez olyan felháboritó gaztett volna, mellyel szemben minden retorzió jogosult. Ha bennünket bárki a legkisebb valószinüségi bizonyitékkal meggyőz arról, hogy Endrey küldette el innen Rohonczyt, akkor magunk is beállunk a bandába és addig fogjuk hajszolni Endreyt, amig el nem pusztul innen. Mi azonban egyetlen szót sem hiszünk abból, hogy Endreynek része volna Rohonczy állitólagos időleges eltávozásában. Ez a hiresztelés csak a konkurrencia manővere lesz, amellyel befolyásolni akarják Endrey ellen a közhangulatot.

A másik szörnyü "vád", amivel tönkre akarják tenni Endreyt, az, hogy szintársulatának egyik fiatal és nagyon csinos hölgytagja ellen erőszakot követett el. Az illető hölgy alig félesztendeig tartó habozás után elfogató parancsot vett

ki Endrey ellen, akit bond ellenében szabadlábra helyeztek, majd megtartották a tárgyalást és a biró egyszerüen kidobta a pört. Szóval a biróság Endreyt fölmentette és a kisasszonyt elutasitotta. A biró helyén mi is hasonló döntést hoztunk volna. Először is azért, mert mi általában nem igen hiszünk a hölgyek ellen való ugynevezett eredményes erőszakban. Ahol sikeres az erőszak, ott inkább sikerről van szó, mint erőszakról. Egyébként is micsoda alapos és mélyre ható, sőt mélyen szántó erőszak lehet az, amelyből a szőnyegen forgó hölgy csak hat hónap mulva ébred föl? Ugyan kérem! Mi semmiképpen sem tartjuk Endrey Jenőt ártatlan báránykának. De ezzel a félesztendő mulva gyümölcsöztetni kivánt erőszakkal szemben bejelentjük enyhe kételyeinket. Mosolygunk, amikor a bolseviki szennylap hasábjain komoly képpel hazudja, hogy a kisasszony azért habozott egy félesztendeig a feljelentéssel, mert Endrey azzal fenyegette, hohy agyongyilkolja és ő félt a haláltól! Hát ilyen vérszomjas és veszedelmes fickó volna ez az Endrey? És Amerika egész rendőri és katonai hatalma nem lett volna elegendő ahhoz, hogy az ifju hölgyet megvédje Endrey gyilkos szándékával szemben? S most egy fél év után egyszerre már nem fél a hölgy a véres gyilkosságtól? Ugyan kérem.

Igen ám, de Endrey tagadásával szemben az ifju hölgy birtokában vannak szerelmes csicsergő levelek, amelyekben a vörös haju szinigazgató gyöngéd szavakat duruzsol a müvésznő fülébe és állitólag bizonyos régen esedékes pénzösszegekről is van szó ezekben a lirikus hangu levelekben. Endrey azt mondja, hogy ezek a levelek hamisitványok. Mi azonban a kisasszonynak hiszünk és elfogadjuk, hogy valóban Endrey irta neki ezeket a fuvolázó és csicsergő leveleket. És itt van a baj, kérem. Az ember csak a legritkább esetben ir gyöngéd hangu szerelmes leveleket annak a hölgynek, aki ellen gaz módon erőszakot követ el és akit meg akar gyilkolni, mert az viszont fel akarja őt jelenteni. Ha valódiak a levelek, akkor egy egészen normális és gyöngéd barátság lirikus bizonyitékai ezek, távol minden erőszaktól, minden feljelentési és gyilkossági szándéktól. Ez esetben csak irigyeljük Endrey urat, de arról szó sem lehet, hogy bárkinek üzleti érdekében részt

vennénk abban az egészen aláválo hadjáratban, amelyet egy sötét maffia folytat ellene. Magyar- és angolnyelvü röpiratokat terjesztenek New Yorkban Endrey ellen, azonkivül a bolseviki hazugsággyár dühöngő cikksorozatban szeretné eltiporni ezt a szép eremdényeket felmutató szinházi vállalkozást, a melyet azonban meg kell védelmeznie Amerika magyarságának. Nem fogjuk tétlenül türni, hogy egy elvadult s eszközeiben semmiképpen sem válogatós hahjtóvadászat Endreyvel együtt leteritse a szegény, vergődő amerikai magyar szinészetet is.

Majd a következő számban ezt irta Göndör:

Az Endrey Ügy

Az Ember *legutóbbi számában tárgyilagos cikkben tájékoztattuk az olvasót az Endrey-ügy igazi állásáról. Cikkünk adatait most a saját hajszájának alátámasztására szeretné felhasználni az* Uj Előre *cimü szennylap, természetesen a maga erkölcsének megfelelően ferditve s hamisitva. Mi elmondottuk az Endrey-ügyben a magunk elfogulatlan véleményét, de az ellen már a leghatározottabban tiltakozunk, hogy a bolseviki szennylap a mi szavahihetőségünk erkölcsi bélyegzőjével akarja feldisziteni a maga penetráns hazudozásait. Nemcsak azért kérjük ki magunknak, hogy az* Uj Előre *ránk hivatkozzék, mert eszünk ágában sincs résztvenni az Endrey Jenő ellen folytatott aljas üzleti hajszában, hanem még ezentul is utálattal háritjuk el magunktól még a látszatát is annak, hogy mi a kommunista fosztogatókkal bármilyen kérdésben egy véleményen volnánk. És legyenek bár az Endrey-féle szinházi részvények bármilyen gyönge közgazdasági fajsulyuak, a legnagyobb meggyőződéssel mondhatjuk, hogy még mindig sokkal jobb és tisztességesebb célokra adják a pénzüket azok, akik szinházi részvényeket vesznek, mint akik az* Uj Előre *feneketlen, mindent elnyelő zsebét tömik.*

*

Természetesen a "Szabadság" is azok táborához csatlakozott, akik az "Amerikai Magyar Népszavá"-val való társasviszony pletykájának hirére tartózkodó, merev álláspontra he-

lyezkedtek. Sulyosbitotta helyzetemet az is, hogy egyik hirdetési számlámat egy száz dolláros csekkel fizettem Clevelandban, amely csekket Hámory Gusztávtól kaptam Youngstown, Ohióban részvényvásárlás fejében s a csekk nem volt jó, a bank nem fizette ki az összeget, a Szabadságnál pedig ugy könyvelték el a dolgot, mintha én tudatosan adtam volna nekik a rossz csekket. Hámory Gusztáv, aki valamikor dusgazdag bankár volt Youngstownban valósággal félrevezetett engem hamisan beállitott részvényvásárlásával, fedezetlen csekkjével, amelyet én a legjobb hiszemüen használtam fel a számlám fizetésénél.

Nemsokára ezután jelent meg az a bizonyos ominózus cikk a "Szabadság" első oldalán a Vajda Vivian féle perrel kapcsolatban, amely végleg bezárta előttem Ohio és Pennsylvania államok kapuit a részvényakciót illetőleg. Herman Szilárd, a "Szabadság" hirdetési managere volt akkor az én clevelandi managerem is, akit felelőssé tettem, hogy ezt a támadást megakadályozni nem tudta. Meg is vontam tőle akkor a manageri megbizatást és helyette Clevelandba küldtem Kövessy Mihályt, akinek átadtam az egész clevelandi és chicagoi kerületet. Kövessy Mihály ebben az időben, három hónap alatt $1703.89-t keresett a Chicagoi Népszinháznál.

Jellemzésül a helyzetre érdemes egy kissé belepillantani az akkori levelezésünkbe, amelyből látni lehet a mindjobban elém tornyosuló nehézségeket.

Cleveland, July 21.

Tisztelt Endrey Ur:

A szinházzal kapcsolatban nagyon érdekes dolgokat tudok önnek irni. Ezek az információk megkivánják a legnagyobb diszkréciót. Végig hallgattam több szerkesztőnek a beszélgetését, köztük Tarnócy, Fisher, Barta és Fonyó urét is. Ezeknek az uraknak a szavaiból azt vettem ki, hogy Ön New Yorkban a Népszavával és Székely urral csinálja a dolgokat, vagyis helyesebben mondva Székely társ a részvénytársaságban. Az AMOSZ egy felhivást fog kibocsájtani, amely a kötelékébe tartozó 40 ujságban jelenik meg. Ez a felhivás le akarja szögezni azt a tényt, hogy az AMOSZ-nak az ön vállalkozásához semmi köze nincsen. Az elhangzott beszédekből

azt szürtem le, hogy ezek az urak nem igen szimpatizálnak az ön vállalkozásával. Ezek után én, ha ön nem veszi rossz néven, azt tanácsolom, hogy ön minél előbb jöjjön Clevelandba. Elintézné a dolgokat a Szabadsággal és aztán kimeritően beszélne Fonyóval, mert majdnem minden tőle függ. Fonyó olyan ember, akivel lehet őszintén beszélni, megértő, jó szive van, aki sok dolgot megtesz minden anyagi érdek nélkül. Én, aki nagyon jóban vagyok Fonyóval, mindent el fogok követni az ön érdekében. Ismételten kérem önt, hogy ezt tegye meg minél előbb, mert nagyon fontos. A levelem tartalmát sziveskedjék a legnagyobb titoktartással kezelni. Még Siposnak se szóljon a dologról. A clevelandi irodára vonatkozólag nem tudok kimeritően irni, amig öntől nem kapok részletes értesitést arról, hogy ön mit szándékozik az irodával csinálni, vagy helyesebben mondva, hogy miképen és milyen formában képzeli el ennek az irodának a müködését. Hány várost akar ön ennek az irodának a hatáskörébe bekapcsolni? Sziveskedjék nekem egy konkrét ajánlatot tenni és én arra azonnal referálok. Becses válaszát várva, de inkább önt személyesen szeretném rövid időn belül itt látni, maradok,

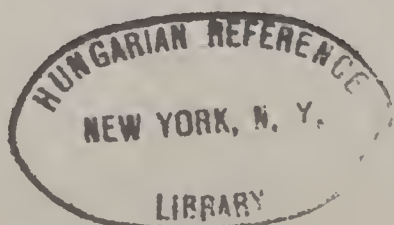
őszinte hive,
Herman Szilárd

*

Cleveland, aug. 6.

Kedves Endrey Ur:

Én, aki Fonyóval szoros baráti viszonyban vagyok, hosszasan tárgyaltam vele mindenről az ön müködésével kapcsolatban és az ő véleménye szerint ön egy nagy taktikai hibát követett el, hogy ezzel a tervvel nem ment az AMOSZ elé. Ön, akit New Yorkban a Székely, Szerényi és Sipos társaság befolyásol, ezek az urak bebeszélik önnek, hogy csak New York, vagyis csak ők a fontos tényezők. Senki más nem számit. A Szabadság olyan értesitéseket kapott New Yorkból, hogy ön Székellyel társult. Azt is irták, hogy már ezideig 10,000 dollár folyt be részvényekért. Természetes, hogy ezek után a hirek után a Szabadságnál ugy gondolkoznak, hogy ön a Szabadságot nem tartja fontosnak. Igaz, hogy Fonyó akart egy cikket irni, ez lett volna az igazi támadó cikk. Végre nekem



sikerült hosszabb könyörgés után Fonyót rávenni, amit csak rám való tekintettel tett meg, hogy ezt a cikket ne irja meg.

Egy jó szinházi szezon reményében üdvözli igaz hive,

Herman Szilárd.

*

New York, 1929 *augusztus* 16.

Mr. Szilárd Herman
c/o Szabadság
1435 *East* 12*th Street*
Ceveland, Ohio

Kedves Herman:

Levelének a Szabadságra vonatkozó része azt mutatja, hogy azok az intrikák és besugások, amelyeknek célja a hangulatnak ellenem való irányitása volt, hitelre találtak. Aki azt az információt adta, hogy én akár a Népszavával, akár Székellyel társultam, tudatosan félrevezette a Szabadságot. A hajsza, amely ellenem és a szinházi vállalatunk ellen megindult, rettenetesen megnehezitette az amugy is nehezen elérhető sikert. Nem szégyenlem ezt nyiltan bevallani azok előtt, akik ezt el akarták érni.

Nem akarok az egyes részletekre hosszadalmasan kitérni, de például az AMOSZ nyilatkozata teljesen indokolatlan volt, mert én soha az AMOSZ nevében sem a Buffaloi Nemzetgyülés védjegyével nem takaróztam, mikor szinházi részvényeimet eladtam. Hogy is tehettem volna, amikor a CHICAGOI NÉPSZINHÁZ R. T. másfél évvel a Buffaloi Nemzetgyülés előtt alakult meg és a részvényeit árusitották. Anyagi nehézségeimnek 90 *százalékában a Buffaloi Nemzetgyülés volt oka, ahová játszani Tarnóczy urral történt szóbeli megállapodásunk után mentünk azzal a feltétellel, hogy költségeink egy része meg lesz téritve. Mikor Tarnóczy urnak megemlitettem ezen dolgot, azt válaszolta, hogy külömböző vélemények szerint, még nekünk kellene fizetnünk, amiért a népgyülés alkalmával játszhattunk. A történelmi igazság kedvéért megemlitem, hogy a Buffaloi Népgyüés alkalmából megtartott vendégszereplésünk kb.* $2500 *veszteséggel végződött. Igy bünömül csupán azt lehet felróni, hogy még ezekután sem buktam meg,*

hanem igyekeztem szinházi vállalatomat nemcsak fentartani, hanem fejleszteni.

A New Yorkban megindult pletyka és irtóhadjáratra vonatkozólag csak annyit, hogy még ilyen csunya és piszkos hajszára nem emlékeznek azok a vén amerikai magyar szinházi rókák sem, akik Amerikában voltak már akkor, amikor egy-egy magyar táncmulatságra nem ment el senki revolver nélkül. Az üzleti konkurrencia, egyes egyének személyes hiusága, olyan mederbe terelte ezt a hajszát, hogy még attól sem riadtak vissza, hogy lecsukassanak, becsületembe gázoljanak és a családi boldogságomat feldulják. De nem sikerült. Illetve hazudnék, ha azt mondanám, hogy nem sikerült érezhető károkat okozni, hiszen hacsak azt a tényt emlitem, hogy sikerült nekik a Szadaság első oldalán fényképes, headlines bünügyi cikket hozatni, már eleget mondtam. Mikor az amerikai magyar szinészet nehéz helyzetén gondolkozom, magam elé teritem a Szabadságnak nem is oly régen megjelent egyik vezércikkét, amely rólam és a magyar szinházról szólt és melléje teszem ezt a legutóbbi cikket és eszembe jut Galilei örökmondása: "és mégis mozog a föld". Filozófiai hangulatomból a Szabadság kifizetetlen számlája zökkentett ki, melyet Kövessy ur mindenesetre rendezni fog. De nem tagadom, hogy engem, aki szivvel és lélekkel is csinálom a magyar szinházat, alaposan sziven talált a Szabadságnak ezen támadása, amelyet egy egyoldalu információ alapján irtak és jelentettek meg és melyet, dacára annak, hogy a biróság a vádat 10 perces kihallgatás után teljesen alaptalannak találta, a Szabadság szerkesztősége által irt "macskakörmök" közzé tett szurós megjegyzései kisérték.

Már többizben szándékoztam irni Cherna ezredesnek és Fonyó szerkesztőnek, de az első időben kinosnak éreztem levelet irni anélkül, hogy checket is mellékeltem volna és igy egy napról a másikra toltam a levél irását. Később mindig fenyegetőbb hirek érkeztek Clevelandból, de sohase hittem volna, hogy ezek ilyen formában valóra is fognak válni. Most, hogy a helyzet annyira elmérgesedett, mit irjak Chernának, vagy Fonyónak? Képmutató levelet nem tudok irni, igazságot irjak? Inkább hallgatok!

Rövid időn belül én is Clevelandban leszek és akkor személyesen, bővebben mindent elmondok.

Addig is, mig viszontlátom, legszivélyesebben üdvözli,

kiváló tisztelettel,

CHICAGOI NÉPSZINHÁZ R. T.
Endrey Jenő, igazgató.

*

Hogy mennyire minden csak "business" volt itt mindenki szemében, legjobban jellemzi a később Clevelandba küldött Kövessy Mihály levele:

Kedves Endrey ur:

Tudatom, hogy ma tárgyaltam a Szabadság Naptár hirdetése ügyében és tekintve, hogy már a Népszavának is adott fel egy oldal hirdetést, feltétlenül kell, hogy a Szabadságban is legyen, mert ellenkező esetben csak rossz vért fog szülni. Sok tárgyalás után elértem Mr. Kobráknál, hogy egy egész oldalt 75 dollárért fogunk kapni, de csak abban az esetben, ha az árat nem fogja a Népszavának megmondani, mert itt 125 dollár az ára.

Tehát kérem e sorok vétele után a szöveget nekem beküldeni, hogy átadhassam nekik, most, midőn e sorokat irom, délután 1 órakor a pénz Hörcsökitől nem érkezett meg, de remélem, hogy be fogja küldeni, természetesen már kérték. Ismétlem, a naptár hirdetésre feltétlenül várom válaszát.

Tisztelettel hive,

Kövessy.

Valóságos háboruban éreztem magam, mindenfelől harci zaj, oldaltámadások ellen védekeztem, vagdalkoztam és közben nagyon erősen — dolgoztam!

Dolgoztam vad, fanatikus energiával, álmodozón, rajongó hittel. És jött a siker, a mindent elsöprő nagy sikervihar, amelyben minden és mindenki fejbevágottan megtorpant. Az egész amerikai magyarság szájtátva figyelt és tapsolt. Egy pillanatra még az irigyek és ellenségek kalapjait is lekényszeritettem. Sajnos, ez a szélcsend a harci fronton csak addig

tartott, amig felocsudtak, magukhoz tértek, hogy ujracsoportositott, koncentrált támadásukkal olyan háborut csináljanak, amelynél szégyenteljesebbet még nem vivtak a világ egyetlen kulturfrontján sem.

* *

Amikor vallomásaim most következő fejezetéhez érek, nem tudom mentesiteni magam a szubjektiv elfogódottságtól. Pedig mindvégig tárgyilagos akarok maradni és az eseményeket történelmi távlatból megvilágitani. A most következő töredékénél amerikai regényemnek azonban hiába minden megvilágitás. Sötét marad az mindörökké, sötét korszaka az amerikai magyar szinjátszás szabadságharcának, gyászos sebe az én megtépett, megsértett, megbántott lelkemnek, szinészkedésemnek, ambiciómnak, egész életemnek. Még most is, évek multán fájó, nyilt seb ez álmaimnak romhalmazán, amely ki tudja mikor gyógyul be, ha egyáltalában gyógyul.

———oOo———

Amerikai Regénytöredék

Ami ebben a fejezetben következik, az tényleg egy amerikai regénytöredék, telve ezernyi jajjal, bajjal, örömmel, sóhajjal, sikerrel, küzködéssel, bukással. Életem feledhetetlen korszaka ez és dacára annak, hogy tényleg regényszerü, mégis minden sor, amit itt leirok, szintiszta valóság. Nem irok mást, mint ami megtörtént és csak ugy, ahogy megtörtént. Nem teszek hozzá semmit, nem szépitem, hiszen — sajnos — a puszta események sorrendszerü felsorolása is teljesen elegendő, hogy megdöbbentően hassanak az olvasóra. Szomoru regény ez, nem csoda, ha ebben az éjszakai hangulatban, amint lassan kiszalad tollamból a betü, olyan nagyon egyedül érzem magam ebben az irdatlan országban. Életem egyetlen szép része, a délibáb — eltünt. Beleveszett ennek a különös félvilágnak áthatolhatatlan messzeségébe, belefulladt abba a sürü ködbe, amely észrevétlenül, sunyin megüli itt az oktalan ábrándozó lelkét. Ennek a délibábnak hajszolása festi pedig szebbre a mindennapi sivár realitást, amellyel errefelé minden nap huszonnégyszer kell megküzdeni. Ez a délibáb varázsolja széppé a magyar rónát, amely nélkül szaharai pusztasággá válik a vándorutas fáradt utja.

ELLENAGITÁCIÓ A SZINPADRÓL

A siker viharos szele vitte, ragadta magával az egész hatalmas, impozáns szintársulatot az első, megnyitó előadással Chicagotól New Yorkig. A "Chicagoi Népszinház" Chicagoban tartotta ünnepélyes keretek között szezon nyitását, melyre magam is odautaztam. Közben Tóth István konkurrens szintársulata Rohonczy Mihállyal New Yorkban rendezte első előadását, a "Cirkuszhercegnő"-t. Társulata megszervezésében engem vett példának Tóth István. Kihozatta Magyarországból Pintér Rózsi szubrettet és Lászlóffy Lajos komikust, a többi erők helybeli szinészekből rekrutálódtak.

Meglehetősen erős konkurrencia egy olyan területen,

amelyen az én nagyarányuan megszervezett szintársulatom is éppen elég sulyos teherbiró próba volt az amerikai magyarság részére.

A komoly konkurrencia azonban sajnos nem az előadások nivójának fokozásában merült ki, hanem inkább a szinészek privát agitációjában, amely mindjárt Tóthék első előadásán kezdődött. Rohonczy ugyanis a második felvonás után a függöny előtt tartott beszédében ahelyett, hogy a maga lovát dicsérte volna, az enyémet ütötte. Ugyszintén a Sugár Teri által tartott prológus is a "Chicagoi Népszinház" felé sütötte el első ágyulövegét, amely azonban visszafelé sült el, mert az egész ország sajtójának erélyes visszautasitására talált.

Az "Amerikai Magyar Népszava" igy irt a konkurrens szintársulat támadásáról:

Rohonczy Mihály a második felvonás után a függönyök elé lépett és beszélni kezdett. Azt mondotta, nem akar beszélni, de azért mégis az Endrey társulat részvényei ellen foglalt állást, ami rendkivül izléstelen volt.

Rohonczy értekezést tartott a részvénytársasági alapon álló szintársulat ellen, ahol pedig 47 magyar ember, 47 szinész kap kenyeret.

A világ minden részén megengedett és törvényes kereskedelmi alakulat a részvénytársaság. Rohonczy nem gondolt arra, hogy az Endrey szintársulat is ugyanezt teheti meg ugyanazon szinházban, ugyanazon publikum előtt. És ki fogja ennek kárát vallani? A szintársulatok és maguk a szinészek, mert a közönség ilyen üzleti tisztességbe ütköző verseny miatt egyik társulatot sem fogja támogatni. Jó lesz, ha Rohonczy ur a müvészetnél marad, mint müvészeti igazgató és rendező. Mindkét szintársulatnak joga van élni és előadásokat tartani.

A new yorki "Az Ember" kritikája igy hangzott:

A NEW YORKI MAGYAR SZINPAD SIKERES BEMUTATKOZÁSA

Vasárnap este az Ambassador Theatreben teljesen megtelt nézőtér előtt ment végbe az ujjászervezett és teljesen átalakitott New Yorki Magyar Szinpad cimü szintársulat be-

mutatkozó előadása. Mi ennek a társulatnak a működését a multban teljesen értéktelennek, sőt az amerikai magyar szinjátszás szempontjából egyenesen károsnak tartottuk. Annál szivesebben állapitjuk meg most, hogy ez a szintársulat nem a régi többé és vasárnap esti minden tekintetben sikeres bemutatkozó előadása után a közönség legmelegebb érdeklődését és támogatását is megérdemli. A "Cirkuszhercegnő" cimü operettet játszotta a 27 tagból álló lelkes és kitünő szinészgárda preciz, összevágó és hangulatos előadásban. Amikor ezt az örvendetes sikert konstatáljuk, rá kell mutatnunk arra, hogy Endrey Jenő Chicagoi szintársulatának mult évi rendkivül eredményes és egészben nagyon nivós működése hivta ki tulajdonképen ezt az egészen komoly és tisztességes konkurrenciát és Endrey büszke is lehet rá, hogy az ő példát mutató erőfeszitése az egész vonalon követésre talált és ilyen mindenképen feltünő és dicséretreméltó nivó emelkedést eredményezett a New Yorki Magyar Szinpad működésében is. És mert igy áll a helyzet, azért nagy mértékben izléstelennek és illetlennek tartjuk, hogy a vasárnap esti előadáson először a prológust elmondó Sugár Teri nyiltan, majd később a második felvonás után a közönség elé lépő Rohonczy Mihály burkoltan, az Endrey társulat ellen gyülölködő és személyeskedő elmésségeket engedtek meg maguknak. A nyelvelő konkurenciának ezt a visszatetsző módját határozottan elitéljük és a Chicagoi Népszinház mult évi teljesitményével szemben ezekre a kiszólásokra nem érezheti magát feljogositva sem az Amerikában egyelőre még ismeretlen Sugár Tery urhölgy, se a különben méltán népszerü Rohonczy Mihály. De nincs is szükségük nekik az ilyen fajtáju konkurenciára, örüljenek, hogy tanultak Endreyéktől, — mert hiszen tagadhatatlanul az ő példájuk egészséges hatása a sikeres vasárnapi bemutatkozás — és ezen a téren igyekezzenek tovább fejlődni és a szinpadon keljenek nemes versenyre a chicagoiakkal, ott igyekezzenek őket tulszárnyalni.

Ettől a kis szépséghibától eltekintve, őszinte örömmel állapitjuk meg, hogy a szintársulat kitünő előadást produkált. Sugár Teri emelkedett hangu prológusát nagy drámai erővel, igen hatásosan és a közönség viharos tetszésétől követve adta elő. A cimszerep semmiképpen sem való Kondor Mariskának,

a különben igazán nagyon rokonszenves és tehetséges primadonnának, akinek egyénisége nem alkalmas arra, hogy meggyőzően állitsa elénk egy orosz nagyhercegnő alakját. Ha nem is tudta tehát egy pillanatra sem egy igazi nagyhercegnő illuzióját kelteni, játéka kedves és közvetlen volt és énekszámait nagyon szépen és igen nagy hatással adta elő és minden tekintetben lelkiismeretes alakitást nyujtott. Kondor Mariska még ebben a nem neki való szerepében is őszinte, nagy sikert aratott. Rohonczy Mihályt rendkivül melegen fogadta a közönség és elegáns játékáért, hatásosan előadott énekszámaiért viharos és tüntető óvációkban részesült. Ő állott az ünneplés középpontjában. Papp István ismét megmutatta, hogy elsőrangu, igen komoly szinésztehetség, aki mesterien megrajzolt figurát állitott a publikum elé és minden szavának, minden mozdulatának derült visszhangja támadt a közönség soraiban. Vincze Mihály jelentéktelen szerepében is magára terelte a közönség szimpatikus érdeklődését és az egyik müvészileg megjátszott jelenetével megkönnyeztette a nézőtért. Pintér Rózsi, a társulat uj szubrettje nagyon kedves és temperamentumos szinésznő, akinek játéka, tánca és éneke egyaránt meghóditotta a közönséget. Hasonlóképen nagy sikere volt Lászlófi Lajosnak, az uj táncos kómikusnak, akiben rokonszenves és talentumos tagot nyert a társulat. Girászy Vali pompásan táncolt és Biró Vera, Móricz Laci és Pécsi György kitünően egészitették ki az együttest. Dr. Horváth Gyula hibátlanul dirigálta a minden tekintetben érdemes munkát végző zenekart és az izléses, szakavatott rendezésért Rohonczy Mihályt illeti minden elismerés.

A közönség az egész est során szeretettel tapsolt a szereplőkne és mi hisszük, hogy ezután a bemutatkozás után a New Yorki Magyar Szinpad a jól megérdemelt sikerek utján fog tovább haladni. A közönség szeretete a vasárnapi kitünő előadáson a derék és lelkes szinészgárda mellé szegődött.

Ennek az oktalan támadásnak a következménye a New Yorki Magyar Szinpad második előadásán, a "Cigánykirály"-nál mindjárt meg is látszott, amennyiben alig félig telt nézőtér előtt játszottak Tóthék. Az erről szóló beszámoló ugyancsak "Az Ember"-ben igy szólt:

A CIGÁNYKIRÁLY BEMUTATÓ ELŐADÁSA

A New Yorki Magyar Szinpad lelkes szinészgárdája vasárnap este a Cort Theatreben nagy erkölcsi sikerrel mutatta be a Cigánykirály cimü operettet. A közönség sajnos meglehetősen kis számban jelent meg és igazán lehangoló érzés volt látni az érdemes szinészgárda szimpatikus törekvéseit szemben a publikum közönyével. Azok a kevesen azonban, akik eljöttek a vasárnapi előadásra, a legnagyobb szeretettel tapsoltak a szinészeknek. Kondor Mariska végre a saját igazi szerepkörében állt ki a new yorki közönség elé, amelyet teljesen meghóditott. Játékában, énekében egyaránt kifogástalan volt, kedves, szeretetreméltó egyénisége egész este az előadás középpontjában állott. Kondor Mariska vasárnap este emlékezetesen nagy sikert aratott és megérdemelte mindazt az ünneplést, amellyel elhalmozták. Pintér Rózsi, a társulat tehetséges szubrettje egészséges humortól átszőtt, kitünő alakitást nyujtott és viharos tapsokat váltott ki a közönség soraiban. Méltó partnere volt Lászlóffy Lajos, ez a pompás táncos komikus, aki kacagtatóan ötletes játékával kedvencévé vált a publikumnak. Pintér Rózsit és Lászlóffy Lajost, szinte szakadatlanul tapsolták és gyakran kellett ismételniök. Rohonczy Mihály a cimszerepben gazdagitotta sikereinek számát és neki is bőven kijutott az ünneplésből. Sugár Tery bájos szinpadi jelenség, akit jól esik látni, de igazi képességeit majd a drámai szerepkörben fogja megismerni az amerikai magyarság. De ezuttal is szeretettel tapsolták. Vincze Mihály ismét elsőrangu alakitást produkált és Papp István természetesen megint megnevettette a közönséget. Móric Laci, Gáthy Tibor, Péchy György, Biró Vera, Csorba Anni, Girászy Valika, Heltai Mici és a többiek mind derekasan helyt álltak. Horváth Gyula karmester szintén részese a sikernek. Reméljük, hogy a mindenképen érdemes szinészgárdát november 10-én telt nézőtér fogja köszönteni a Cort Theatreben.

A new yorki harctér hangos csatazajában tartottuk első előadásunkat, amelyről a sajtó igy emlékezett meg.

"Amerikai Magyar Népszava":

ZSUFOLT NÉZŐTÉR ELŐTT, ÓRIÁSI SIKERREL NYITOTTA MEG SZEZONJÁT AZ ENDREY TÁRSULAT

Sok száz ember nem kapott jegyet a "Mit susog a fehér akác" előadására. — Király Ernő, Pádly Margit, Sárossy Mihály, Révész Béla az előadás sztárjai

Az amerikai magyar szinjátszásnak szenzációja volt vasárnap este. Az történt meg, amire itt évek hosszu sora óta nem volt példa: a szó szoros értelmében zsufolásig megtöltötték a 2000 személyes szinházat, százszámra kellett elküldeni a pénztártól azokat, akik órák hosszáig hiába álltak sorjában jegyért és mindezt egy amerikai magyar társulat tudta megcsinálni, amerikai magyar szinészekkel, budapesti sztárok nélkül, egyedül azzal, hogy megéreztette a közönséggel: valóban szinházat fog kapni. A mult szezon egyre javuló előadásai nyomán kialakult a közönségben az a megérzés, hogy most, amikor a második szezonját kezdi meg a Chicagoi Népszinház, teljességében fog kibontakozni az, ami a mult szezonban még csak biztató igéret volt.

PREMIÉR HANGULAT MAGYAR ELŐADÁSON

Igazi premiér hangulat, olyan közönség, amelyet magyar közönség szinházi előadáson nem látott: szmokingos férfiak, estélyi ruhák tömege adta meg ennek az előadásnak a keretét. A közönség sokat várt és még többet kapott. Mondjuk meg itt mindjárt, hogy az, amit a Chicagoi Népszinház vasárnap este diszletekben, játékstilusban, attrakciókban és gördülékenységben nyujtott, körülbelül a teteje annak, amit idáig amerikai magyar szinészektől láttunk. Az előadás pergett, sebesen gördült, a szinészek mintha megtanulták volna erre az estére azt a vágtató tempót, amely nélkül igazi operett előadás nincs. Természetes, hogy ebben Király Ernőnek, a társulat főrendezőjének van a legnagyobb érdeme, aki a rendezés nehéz munkájába belevitte nemcsak a maga müvészi ambicióját, hanem minden mesteri tudását, egy nagy és forró diadalokkal teljes szinészi mult minden tanulságát és tapasztalatát.

Nem amerikai magyar nivót diktált a szinészeknek, hanem a nagy budapesti szinházak nivóját és a Chicagoi Népszinház müvészgárdája csakugyan olyan előadást produkált, amely becsületére vált a mesternek.

Az előadásnak külön amerikai izt, igazi broadwayi hangulatot adott tizenkét táncos görl fellépte, akiknek a számai hatásosan támasztották alá a szinészek játékát.

AZ ELŐADÁS

A szinészek közül legelsősorban Pádly Margitot kell megemliteni, aki müvésznő a szó valódi értelmében, decens és finom, huncut és kedves, temperamentumos és ötletes, mindenekelőtt azonban szinésznő, aki diktálta az iramot, vitte a darabot és teljesen uralta a szinpadot. Egy falusi bakter lányát játszotta igazi humorral és mégis ugy, hogy mindig a jóizlés keretein belül maradt. Minden egyes dalát meg kellett ismételnie. Ruhái és toilettjei stilszerüek voltak. Pádly Margit kétségkivül legnagyobb erőssége a Chicagoi Népszinháznak.

Uj szinész az amerikai magyar szinpadon Sárossy Mihály bonviván, akit Endrey Jenő fedezett föl az itteni közönség részére. A legjobb bonvivántot szerezte meg személyében a társulata számára, talán jobbat nem is találhatott volna. Kitünő szinész, akinek kellemes hangja, kitünő alakja és imponáló szinpadi megjelenése van. Stilusos játékával már az első fellépésével meghóditotta a new yorki magyar szinházi közönséget. Sárossy Mihállyal nagyon értékes szinésszel gyarapodott az amerikai magyar müvészek gárdája.

A társulat másik uj tagja Révész Béla, a Chicagoi Népszinház táncos-komikusa. Ennek a fiatal, alig 22 éves fiunak vasárnapi fellépése egyenesen szenzációs volt. Ez a fiatalember, aki kitünően táncol, teljesen otthon mozog a szinpadon és tele van friss, fiatalos, jóizü humorral, egész biztosan a legnagyobb erőssége lesz az amerikai magyar szinjátszásnak.

A társulat harmadik uj tagja, Sándor Anna, igen ügyes szubrette, aki jól beilleszkedik az ensemblébe.

A régi gárdából a kedves Ürményi Márthát üdvözölte meleg óvációval a közönség. Szép tánc-számait mindannyiszor tapsviharral köszönte meg a publikum. Klárikát, kis fiatalos

falusi tanitónőt, Balázs Mária játszotta nagyon sok érzéssel. Fájdalma, csalódása őszinte, drámai kitörései pedig hatásosak voltak. Ugyancsak nagy szeretettel fogadták Horváth Lajost is, aki Löwinger vegyeskereskedőt játszotta igen jól. A nagyszerü Varga Simi jellemszinész és kómikus kabinetfigurát csinált Kajla cigányból. Varga Simi ma is az az erős müvészi egyéniség, akinek megismertük a mult szinházi évadban. Nagyon jó komika Gyöngyössy Mici, aki szintén először szerepelt amerikai magyar szinpadon. Jóizü, groteszk tánca, kitünő prózája nagy elismerést érdemel. Mint Piano gróf Várady Márton bizonyitotta be, hogy tehetséges tagja a Chicagoi Népszinháznak. Ugyancsak Várady játszotta a falu biráját is, tipikusan. Budapesti vendég Körmendy Árpád operaénekes. Elsőrangu baritonista, aki azonban ebben a darabban nem kapott képességeinek megfelelő szerepet. Prózai alakitásával, mint gazdatiszt, is nagyszerü szinésznek bizonyult. Király Ernőről, a szinészről, felesleges ujabb méltatást irni, az ő müvészete olyan magasan felette áll és szinészi tudása és képesége annyira beidegződött az emberek lelkületébe, hogy ő mindig és mindenhol sztár marad. Fritz Ritz filmrendező szerepébe ugrott be Király Ernő Chicagoban az idejekorán meg nem érkezett Nyáray Károly helyébe és a müvészi összjáték kedvéért Király Ernő nem akarta megbontani az együttest, azóta végigjátszotta tehát ezt a kis szerepet. Mártonfalvy György zongoramüvész mesterien dirigálta a zenekart és nagyban hozzájárult a sikerhez.

A második felvonás vége külön eseménye volt az estnek. Fölállt a szinpadra az egész társulat és a közönség zugó tapsa között, állandó, meleg óvációtól kisérve, Király Ernő elfogódott, meghatott szavakkal közsönte meg azt a páratlan szeretetet és támogatást, amelyet a közönség velük szemben tanusitott. Király Ernő igéretet tett, hogy mindent el fog követni ugy ő, mint az egész müvész-együttes, hogy ezt a nagy szeretetet és ezt a lelkes támogatást a jövőre nézve is megtartsák maguknak.

Utána szólásra emelkedett az az ember, aki megvalósitotta minden szinész álmát: az állandó magyar szinházat: Endrey Jenő. Könnyekig meghatva, alig hallhatóan mondott

köszönetet azért a melegségért és szimpatiáért, amely őt minden támadással és minden meghurcoltatással szemben, amely oly igaztalanul és érdemtelenül érte, megvédte. Köszönetet mondott a rendkivüli támogatásért, amelyben az ő munkájának teljes elismerését látja, ez a legnagyobb elégtétel számára. Egyuttal bejelentette, hogy a Chicagoi Népszinház legközelebb október 27-én hozza szinre Drégely Gábor és Harmath Imre: "Legutolsó Verebélyi leány" cimü operettjét.

(*Sz. S.*)

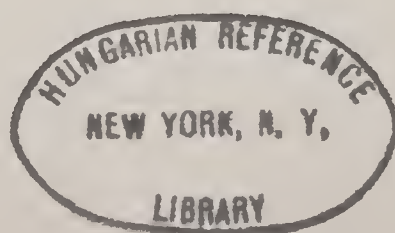
A clevelandi 'Szabadság" a következő cikkben emlékezett meg a megnyitó előadásról:

Minden jel arra vall, hogy a Chicagoi Népszinház szinelőadásai lesznek azok az események Clevelandban, amik testvéri nagy találkozóra hozzák össze a magyarságot a szinházi szezón alatt. Vasárnap este a Masonic Hall óriási termében olyan nagy és diszes közönség gyült össze Endrey Jenő ujjászervezett szintársulata bemutatkozó előadására, hogy ezt a hitet keltette bennünk. És igy lesz jó. örülhetünk, hogy még van valami, ami nemcsak egy-egy csoportunkat, hanem a clevelandi magyarság szine-javát összehozza a kultura csarnokában magyar müvészek erős igyekezetének, nemes törekvéseinek támogatására.

Azok, akik a nyáron semmitől sem riadtak vissza, hogy Endrey Jenő hitelét rontsák s nagy magyar céljainak megvalósitását megakadályozzák, megállapithatták a clevelandi magyarság tüntető felvonulásából, hogy ez a magyarság elitéli az akna-munkát s védelmére kel annak, aki a szinpadot régi tradiciókhoz hiven a magyar nemzeti érzés erősitésére akarja felhasználni.

Endrey Jenő igazgató nem szerepelt ezuttal, de beszédet mondott s bár a kálváriájáról humorosan emlékezett meg, kiérezhette a taps erejéből, hogy a közönség tüntet mellette. Kiérezhette, hogy helyesli azt a törekvését, hogy egyre jobb előadásokkal igyekszik megalapozni az amerikai magyar szinjátszás jövőjét.

A Chicagoi Népszinház már 46 taggal járja az amerikai magyar kulturközpontokat. Az a körülmény, hogy müvészeti igazgatója Király Ernő, biztositotta azoknak támogatását is,



akik az utóbbi években elmaradtak a magyar szinelőadásokról. Ott láttuk vasárnap este a Masonic Hallban az ilyen clevelandi magyarokat is. Nem egy ugy nyilatkozott előttünk, hogy ezután ünnepnapja lesz a magyar szintársulat előadása.

A közönség legnagyobb megelégedését vivta ki a Chicagoi Népszinház a "Mit susog a fehér akác?" háromfelvonásos operett előadásával. Pedig sokat várt a közönség az ujjászervezett szintársulattól, a Magyarországból most érkezett szinészektől, szinésznőktől. Kapott mesteri rendezést, Király Ernő főrendező a legjobbat nyujtotta, kapott müvészi játékot, kapott szebbnél-szebb énekeket, ujabbnál-ujabb táncokat, mindent, amit a magyar szinészek viszonyaihoz képest kivánhatott. Ha még diszleteket is bővebben tudna nyujtani a szintársulat, a budapesti Király szinházba képzelhetné magát a közönség.

Meg kell már itt állapitanunk, hogy Pádly Margit, a szintársulat primadonnája az uj együttesben még ragyogóbb csillag. A multban is kedvence volt a közönségnek, most azonban teljes pompájában, hatalmas ivelésben bontakozott ki. Ugy látszik, hogy nivós társulat s a valóban hatalmas és együttérző közönség környezetében tudja csak igazán ragyogtatni isten adta tehetségét.

Pádly Margit az előadás végéig vezetett és egyre fokozta a neki előlegezett hatalmas tapsot. A szép cselédlányt, akiből moziszinésznő válik, minden félszegségével és minden kedvességével alakitotta. Abauji tájszólása csak fokozta a kómikumát. Állandóan kacagtatta a közönséget, hangjával elbájolta, játékával elragadtatta, ámult a közönség, hogy milyen brilliáns müvésznő Endrey igazgató életepárja, munkára, küzdelemre lelkesitője.

Ebben a szeerpében egyik legnagyobb müvésznőnek bizonyult, aki valaha amerikai magyar szinpadon játszott.

Sajnálta a közönség, hogy Király Ernőnek nem volt nagyobb szerepe. Persze a kis szerepben is teljes sikere volt. Ezt a szerepet egy uj szinésznek, Nyárainak kellett volna játszania, aki azonban nem érkezett meg idejében s igy bemutatkozása majd csak a következő darabban történik meg.

Horváth Lajos finoman, tulzás nélkül alakitotta Lőwin-

gert, a falusi szatócsot. Minden szavával, minden mozdulatával kacagtatott. Régi kedvencét lelkesen tapsolta a közönség.

A társulat uj szubrettje, Sándor Anna szép sikert aratott. Kellemes hangja van, szépen énekelt, rutinnal játszott, de élénkebbnek kellett volna lennie.

Varga Simi kabinet alak volt, mint falusi cigányprimás. Balázs Mária, a társulat drámai szinésznője, igen jó volt Klárika, a szerelmében csalódott tanitónő szerepében, amelyben bizony nem egyszer csalt könnyeket a közönség szemébe. Ürményi Mártha a másik tanitónőt kreálta, a tőle megszokott kedvességgel.

A társulat jazz orchestráját Mártonfalvy György dirigálta mesterien. Régi barátját tapsolta meg a közönség, amikor Endrey szinigazgató bemutatta a társulata tagjai közt.

A közönség szeretettel várja a Chicagoi Népszinházat, Endrey szintársulatát november 3-ára is, amikor az "Utolsó Verebélyi Lány" cimü háromfelvonásos szinmüvet mutatja be a társulat, ugyancsak a Masonic Hallban. M.

A "Szabadság"-nak ez a cikke annál is inkább érdekes, mert alig néhány héttel ezt megelőzően követte el ellenem a támadást a Vajda Vivian-üggyel kapcsolatosan. Itt tehát elégtételt látszik szolgáltatni. Ez a jóindulat, sajnos, csak látszólagos és nagyon rövid életü volt, mert az első alkalmat ismét megragadta Fonyó Aladár főszerkesztő, hogy ellenem fordul-jon és segitsen kivégezni a Chicagoi Népszinházat.

No de hadd menjek csak szépen sorjában.

A new yorki 'Az Ember" beszámoló kritikája igy szólt:

Minden tulzás nélkül: az amerikai magyar szinjátszás ünnepnapjának nevezhetjük szeptember 29-ét. Ezen a napon tartotta szezonnyitó diszelőadását a Chicagoi Népszinház olyan döntő és elhatározó nagy sikerrel, amelyhez hasonlónak mi még nem voltunk tanui Amerikában. Arra az eszközeiben egyáltalán nem válogatós, egészen piszkos üzleti érdekből inditott hajtóvadászatra, amely hónapokon keresztül folyt Endrey Jenő ellen: a vasárnapi előadás olyan, minden tekintetben előkelő és fölényes válasz volt, amely a Chicagoi Népszinház győzelmes előnyomulásának emelkedő utját biztositja.

Mi magunk is szivesen csatlakozunk azokhoz a lelkes magyarokhoz, akik az igazságtalanul meghurcolt Endrey Jenőnek és az ő kitünő gárdájának a legszebb elégtételt nyujtották, amikor vasárnap este nemcsak zsufolásig megtöltötték a Gallo Theatre hatalmas nézőterét, de százszámra voltak kénytelenek elmenni jegy nélkül, mert nem volt egyetlen hely sem többé a roskadásig telt szinházban. És akik végignézték az Endrey-társulat előadását, azok minden tekintetben nivós, izléses, hangulatos és magyar Amerikában szinte páratlanul álló preciz előadásban gyönyörködtek. A szinházban ünnepi hangulat volt, a felvonásvégeket végig tapsolták, a szereplőknek gyakran kellett ismételniök és a második felvonás után tüntető ünneplésben részesült a rendkivüli siker három tényezője: Endrey Jenő, Pádly Margit és Király Ernő.

Endrey, aki pedig elsőrangu szinészember, egyáltalán nem vett részt az előadásban, de szuggesztiv egyéniségének hatását ott láttuk a szinészek játékában éppen ugy, mint az egészen mintaszerü rendezésben. A rendezés egyébként Király Ernőnek, ennek az izig-vérig lelkes müvészembernek hibátlan munkája. Király Ernő választékos izlése, elsőrangu szinpadi iskolázottsága olyan levegőt és hangulatot teremtett a szinpadon, hogy a közönség végre ugy érezhette magát, mint egy nagyvárosi szinház nézőterén és nemcsak fizikailag zajlott le az előadás egy Broadway szinházban, hanem belső lényegében is igyekezett az előkelő miliőhöz alkalmazkodni. A Király Ernő szakavatott kezének jótékony hatása lengte át az egész előadást és valósággal kitört a forró óváció, mikor ez a rokonszenves szinész kis szerepében önfeláldozó lelkiismeretességgel megjelent a szinpadon, lelkesen játszott és igazi öröm volt őt a szereplők között üdvözölhetni.

Az előadás lelke, központja és legnagyobb ékessége Pádly Margit egészen brilliáns alakitása volt. A rendkivüli tehetségü müvésznő játékban, énekben és táncban egyaránt olyat produkált, amely diszére válna akármelyik budapesti szinházi előadásnak is. Elragadó humora, mindig az izlés és önfegyelem határai között mozgó temperamentuma, alakitásának egész egyéni stilusa, játékmüvészetének bóditóan finom tónusa elementárisan hatott a közönségre, amely a legnagyobb

szeretettel ünnepelve tapsolta és éljenezte Pádly Margitot, a Chicagoi Népszinház legnagyobb erősségét, akinek a vasárnapi diadalban is minden kétséget kizáróan oroszlánrésze volt.

A Budapesten megjelenő "Délibáb" és a "Hét" cimü szinházi lapokban is megjelentek cikkek a "Chicagoi Népszinház"-ról, amelynek hire az amerikai szinházi világban is igen szép presztizst kölcsönzött a magyar névnek. Az "Amerikai Magyar Népszava" egyizben hozott is egy hirt erről:

AMERIKAI SZINHÁZI PRODUCEREK IS JELEN LESZNEK A MA ESTI ELŐADÁSON

Mint értesülünk, a new yorki "Csárdáskirálynő" ma esti előadásán amerikai szinházi producerek is jelen lesznek. Charles Freeman, az R. K. O. vaudeville circuit tulajdonosa, öt jegyet rendelt meg. Charles Freeman egyébként végignézte a "Párisi Divat" operettet és annyira megtetszett neki, hogy elhatározta, ezentul nem mulaszt el egyetlen magyar operettet sem. A ma esti előadásra meghivta barátait, más szinházi szakembereket is, nézzenek végig egy igazi magyar operettet, amelyet eredetiben hoznak ki a new yorki Broadwayn.

Sőt az amerikai szinházi szakemberek körében komolyabb tervek is felmerültek a nagystilü magyar előadásokkal kapcsolatban, amelyről a következő hiradás számolt be az "Amerikai Magyar Népszavában":

Amerikai Producerek érdeklődnek az Endrey Társulat Magyar bemutatói iránt

Esetleg résztvesznek a new yorki magyar premierek managementjében

Érdekes és az amerikai magyar szinházi élet fejlődésére rendkivül fontos terv megvalósitása érdekében folytat tárgyalásokat több ismert amerikai szinházi emberrel Endrey Jenő, a Chicagoi Népszinház igazgatója. Arról van szó, hogy a Chicagoi Népszinház new yorki premierjeinek managelésében bizonyos Broadway managerek is résztvennének, még pedig

olyan magyar darabok produkciójánál, amelyek soha Amerikában még nem kerültek szinre. Ha ez a terv beválik, akkor a magyar szinházi életnek szoros kapcsolatai lennének a Broadwayval és nemcsak arra adnák meg a lehetőséget, hogy az eddiginél sokkal fényesebb kiállitásban kerüljenek szinre ezek a darabok, hanem arra is, hogy a magyarnyelvü Broadway bemutatók révén egész sereg uj magyar darab vonuljon be az amerikai szinpadra.

"Bármilyen vakmerőnek látszik ez a terv", — mondotta Endrey igazgató, — "kétségkivül nem kivihetetlen. Hosszabb idő óta foglalkozom a gondolattal és ma már alapos reményeim vannak, hogy a dolgot meg lehet csinálni. A mi számunkra egy-egy Broadway managerrel való megállapodás, hogy ugy mondjam: időleges partnership-et jelentene. A tárgyalások mai stádiumában nem szolgálhatok se nevekkel, se pontosabb adatokkal, de annyit mondhatok, hogy az utolsó napok tárgyalásai révén igen közel jutottunk ennek az érdekes és a magyar szinjátszás szempontjából nagyfontosságu idea megvalósitásához".

Endrey igazgató elmondotta, hogy az amerikai szinházi managerek szempontjából az a lényege egy ilyen megállapodásnak, hogy mielőtt rászánnák magukat egy uj magyar darab megvételére és angolnyelvü előadására, láthatják a darabot magyarul és megfigyelhetik közvetlenül a közönségre való hatását. Teljesen más az, mikor egy igazgató kéziratban olvas el egy darabot és amikor szinpadon látja. Annak, hogy olyan sok darab bukik a Broadwayn, nem utolsó sorban az a magyarázata, hogy bármennyire gyakorlott szeme is van egy producernek, soha nem tudja pontosan megállapitani egy darab kéziratának olvasása után, hogy miképen hat a produkció a közönségre. Ha magyar szinpadon láthatja előbb azt a darabot, amely érdekli őt, csökkentheti rizikóját. Anyagilag jelentéktelen összeggel kellene csak résztvennie a magyar produkcióban és a támogatás, amelyet a magyar szinháznak adnak, inkább erkölcsi lenne, mint anyagi. Viszont hozzásegithetné a magyar szinházat a diszletek olyan nehezen megoldható problémájának megoldásához és megadhatná a lehetőségét annak, hogy olcsóbban jusson a magyar társulat szinházhoz.

Természetesen e terv megvalósitásának nagy mértékben látnák hasznát a magyar szerzők is. Endrey igazgató számos magyar szerzővel tárgyal, akiknek a darabjai első sorban a Chicagoi Népszinház előadásában kerülnének szinre és az amerikai magyar szinpadon át jutnának a Broadwayra.

HAJTÓVADÁSZAT

Ebben a forró siker-hangulatban, ebben a rakétaszerü, felfelé ivelésben kezdődött egészen titokban, orvul, szinte rajtaütésszerüen a legszomorubb, a legszégyenletesebb hajtóvadászat — ellenem. Még pedig nem várt oldalról, magától a "Magyar Szinész Union"-tól, amely ebben az időben egy felelősségmentes néhány olyan ember vezetése alatt volt, akik a legtávolabb állottak akár a mi sikerünktől, akár annak jószivvel való szemlélésétől. Ahelyett, hogy minden időmet és energiámat financiális ügyeim végleges rendezésére fordithattam volna, bele kellett mennem egy uj harcba, amelyből győzelmesen kerültem ki és amelybe egyuttal bele is pusztultam végleg és velem együtt az amerikai magyar szinészet is.

ANYAGI ZAVAROK

Siker sikerre következett. Második előadásunk: "Az utolsó Verebélyi lány" táblás házakkal ment. Akkoriban érkezett meg Kosáry Emmy, akinek szereplése anyagi kudarccal végződött. Király Ernő, aki példás ambicióval és tulbuzgó energiával, lelkesedéssel dolgozott idáig, ettől az időponttól minden idejét Kosáry társaságában töltötte. Minden energiája abban merült ki, hogy Kosáry Emmy kényelmét biztositsa és hogy a szinészek között a "méltóságos asszony" titulust használatba hozza. Ezt ugyanis Kosáry Emmy szigoruan megkövetelte. Ezért itt Amerikában nem is lett Kosáry sohasem népszerü. Tudja Isten, valahogyan Fedák Sári volt az egyetlen, aki csodálatos müvészete mellett eltalálta azt a közvetlen modort, amivel mindenkivel érintkezett s amiért mindazok, akikkel bármi dolga is volt, rajongtak érte. Kosáry Emmy éppen az ellenkezőjét váltotta ki az emberekből. Nem csoda, itt ebben az országban régen elszoktak az emberek a titulusok használatától és bizony Kosáryt és Királyt megmosolyogták a — hátuk mögött.

Sajnos, Király Ernő bizony a szinházra nézve értéktelen taggá vált, amelynek szomoru eredményét a "Csárdáskirálynő" előadásán tapasztaltam. Az előadás lerendezését reábiztam és ez volt évek óta az első komoly kudarcunk — erkölcsileg.

Az ország vidéki városaiban szégyenletes anyagi fiaskó volt az egész Kosáry-turné, amelynek során azután megkezdődtek a komoly anyagi zavarok. Negyven és ötven dolláros házak előtt játszott Kosáry Emmy, akinek heti fizetése 500 dollár volt, azonkivül utazás és szálloda. Hat hétre 3000 dollár járt tehát Kosárynak, amiből pontosan 2000 dollárt megkapott, ezer dollárral pedig adós maradtam.

Kosáry Emmy és Király Ernő halálos ellenségeimmé váltak és a bukást nekem tulajdonitották.

Hogy miért?

DIREKTOR UR, ÖN SZEMÉTDOMBRA HOZOTT ENGEM

Én tudniillik ketté osztottam hatalmas társulatomat a már kifejtett tervem értelmében és Király Ernő szerint a Kosáry társulathoz a gyengébb erőket osztottam be azzal a tendenciával, hogy elbuktassam Kosáryt. Eleinte jómagam sem tudtam megérteni, hogy mi érdekem lehetett nekem Kosáry megbuktatására törekedni. Király Ernő elképzelése az volt, hogy ezzel akartam volna Pádly Margit sikerét fokozni. Pádly Margitért igaz, valósággal rajongott az ország magyarsága, mindenütt elismerték komoly müvészetét. Arra azonban, nehezen hinném, hogy ráfanyalodtam volna, hogy Pádly népszerüségéért heti 500 dollárt akarjak fizetni.

A "Párisi Divat"-ban mutatkozott be először Kosáry és a darabban az ujonnan importált Nyárai Károlynak is volt szerepe. Én az előkészületek alatt éppen Pittsburghban voltam, amikor a következő sürgönyt kapom:

Eugene Endrey
Care Henry Hotel, Pittsburgh, Penn.

Lelkesen dolgozunk, Nyáray katasztrófálisan rossz, ki kell cserélni, semmi körülmények között nem játszhatja a sze-

repet, ugy tudom Vincze szabad, létérdeked, hogy szerződtesd erre a szerepre.

Király.

Nyárainak egyetlen énekszáma volt a darabban és a szó legszorosabb értelmében falrengető sikere volt. Pompás hangja teljesen elnyomta Király Ernő hangtalanságát, hiába énekelte Király Ernő végig a darabot. A premieren magam is jelen voltam és rögtön láttam ,hogy Király miért nem akarta, hogy Nyáray mellette énekeljen.

Kosáry azonban kitartott végzetes tévedése mellett és a "Csárdáskirálynő" előadása után ki is tört:

— Direktor ur, Ön szemétdombra hozott engem!

Megvallom őszintén, ettől a pillanattól kezdve nem szíveltem a "méltóságos asszony"-t. Az anyagi bukást még valahogy megtudtam volna neki bocsájtani. Elvégre az az én tévedésem volt.

Évekkel később egyszer volt alkalmam Dr. Király-lyal beszélni, aki itt Amerikában Woodside, L. I.-on kitünő orvos és aki Király Ernőnek fivére. Természetesen Ernőről is szó esett:

— Igen Endrey ur — mondta Dr. Király — én már sokat hallottam Önről. Ernő beszélt sokat.

— Képzelem milyen szigoru véleménye lehet Önnek doktor ur rólam — szóltam.

— Óh nem kérem — válaszolt udvariasan Dr. Király — sajnos nekem Ernőről van szigoru véleményem. Ő a saját vakságának lett az áldozata. Mikor ő panaszkodott Önre, mindjárt mondottam, hogy kettőt kell meghallgatni.

— Ugy látom, Ön teljesen elfogulatlan — feleltem — ha mindjárt a saját fivéréről van is szó.

— Eleget figyelmeztettük őt a családban is — folytatta a doktor. Hiszen kérem az utóbbi időben sorban minden direktorával összeveszett. Ott volt Budapesten a Városi Szinházban a Sebestyén Géza. És mindig Kosáryért. Kosáry az ő veszte.

— Sajnos ez igy van — mondtam — ezt mindenki tudja, mindenki látja.

* *

Királyék végig az összes lapokban ellenséges nyilatkozatokat adtak le. Még arról is gondoskodtak, hogy a budapesti lapokat is informálják a rajtuk esett óriási sérelemről. A "Pesti Napló" a következő cikket közölte:

Kosáry Emmy és Király Ernő Amerikában

PERLIK A MENEDZSERÜKET — KOSÁRY: "KELLEMETLEN KÖZJÁTÉK"

New York, február.

(A Pesti Napló tudósitójától)

Amerikában se minden fenékig tejfel. Különösen a turnézó magyar szinészeknek nem. A Pestről Amerikába rándult hiresságek "tomboló" erkölcsi és anyagi sikereiről szóló hireket mindig bizonyos fentartással kell fogadni, mert sosem lehet tudni, hogy mennyi a siker és mennyi a — tombolás bennük.

Nemrég Kosáry Emmy és Király Ernő érkeztek Amerikába, hogy végigturnézzák az országot. Kitünő ajánlatot kaptak. Egy Endrey Jenő nevü és magát szinigazgatónak valló ur szerződtette őket, füt és fát igérve. És most ugy Kosáry, mint Király, valamint a társulat többi tagja pörlik Endrey urat.

Itt végre meg kell mondani, hogy Amerikában sohasem volt komoly magyar szintársulat. Ami volt és van, az a magyar vidék társulatainak nivóját sem éri el és csak ugy tud ideig-óráig boldogulni, hogy sorra veszi a magyarlakta városokat és — bányatelepeket és kizárólag magyaroknak tart szombati és vasárnapi előadásokat. És a pesti hirességek, miután a nagy Broadway-sikerek álmaival megérkeznek, ilyen társulatokkal és ezeken a helyeken kénytelenek játszani. Kizárólag. Kivétel még egyetlen esetben sem volt. Igaz, a Broadwayn is játszottak, de — vasárnap este, külön e célra bérelt szinházban ujra csak kizárólag magyaroknak. És a bányatelepekről, "lodge hall"-okból improvizált szinházakról jobb nem is beszélni.

Endrey Jenő, a Kosáry—Király-turné menedzserje többek között arról nevezetes, hogy ő szervezte meg a sok bot-

rányt látott "Chicagoi Magyar Népszinház"-at, legutóbb pedig azzal a nyilatkozattal lepte meg Amerikát, hogy ő, aki egy régi hires szinésznemzedék sarja és a budapesti Nemzeti Szinház volt rendezője, nemsokára egy Magyar Müvészi Szinházat fog bemutatni Amerikának, amely a legkiválóbb magyar müvészekből áll és legalább is egyenrangu Reinhardt és a Moszkvai Müvész Szinház társulataival.

A naiv amerikaiak persze érdeklődni kezdtek, a lapokban cikkek jelentek meg és minden a legjobb uton haladt, hogy Endrey ur néhány magyar hirességgel kibővitett Chicagoi Magyar Népszinháza örökre diszkreditálja a magyar szinmüvészetet, amikor néhány itt élő magyar intellektuel heves tiltakozása véget vetett a dolognak.

Ez az Endrey szerződtette Kosáry Emmyt és Király Ernőt. A turné megindult, volt nagy "Broadway"-siker, aztán Philadelphia, Cleveland, Detroit és kapcsolt részei következtek volna, de közben ugy Kosáry, mint Király annyira megunták Endrey ur igazgatását és modorát, hogy kijelentették, Endrey urral nem játszanak. Erre hosszas tárgyalások következtek. Végre Endrey ur visszavonult és addigi balkeze, egy Frey Lajos nevü ur vette át a turné vezetését, állitólag Endreytől függetlenül. A turné tovább folyt, Frey közben elfelejtett fizetni és mikor a társulat visszatért New Yorkba, elmondta, hogy Endrey ur utasitásai alapján járt el s nem akar és nem is fog fizetni. Kosáry és Király most egyenként 1500 *dollár erejéig, mig a társulat többi tagjai* 100—200 *dollárokért perlik Endreyt és Freyt.*

Kosáry Emmy, akit az ügyben felkerestünk, mosolyogva és készségesen nyilatkozott az "incidens"-ről:

— Sajnos, sem én, sem Király nem tudtuk, hogy ez az Endrey milyenfajta ember, — mondta. — Persze most már nem lehet segiteni a dolgon. Az egész dolgot "kellemetlen közjáték" cimen vagyok kénytelen elkönyvelni. Rövidesen különben ujabb körutra indulunk, de csak négyen, Király, Kurucz János, Vincze Mihály és én. És a saját menedzselésünkben. Hangversenyezni fogunk. New Yorkban kezdjük és Los Angelesig meg sem állunk.

— *Hallottam, hogy müvésznő amerikai producerektől is több ajánlatot kapott.*

— *Igen. Arról volna szó, hogy külön operettet irnak a részemre, amelyben az én angolságommal is felléphetnék. Tudja, külföldi, esetleg magyar nőt kellene játszanom benne. De még igy is vannak aggályaim. Én csak igazán tökéletes dologgal szeretnék szinpadra lépni. Ezt különben majd akkor fogom eldönteni, ha visszajöttünk Hollywoodból.*

Kenedi Sándor.

Minden "miért"-nek megvan az "azért"-je. Kenedy Sándor, aki ezt a förmedvényt hazaküldte, itt az egyik napilapnál dolgozott, mint a szinházi rovat vezetője. Egy incidensem volt vele és először elvették tőle a szinházügyek kezelését, később elbocsájtották állásából. Ez a cikk tehát, amely tudatosan hemzseg a rosszindulatu hazugságoktól, bosszu müve volt. Talán nem kell egyébre hivatkoznom, mint arra a nyilatkozatra, amelyet Király Ernő irt, amikor leszerződtettem, amit ide is iktattam és amelyben engem a legszebb jelzőkkel tömjénez körül.

Ehhez a cikkhez nem sok megjegyezni valóm van. Mentségéül Kosárynak csak azt tudom felhozni, hogy igy akarta szépiteni bukását. Az egész cikkből csupán egyetlen dolog volt igaz, hogy kapott a Shubert-cégtől egy szerződést, fel is lépett Philadelphiában, a darab, amelyben játszott, megbukott, egy hét alatt be is zárt. Kosáry szerződését azonnal felbontották. A darab azután más szereplővel New Yorkban nagy sikert aratott.

Voila!

* *

A Kosáry-turné óriási deficitje (Istenem, ha tényleg 70 ezer dollárt vettünk volna be, mint ahogy Budapesten nyilatkozott) és a tőzsde összeomlása komolyabb pénzügyi zavarok elé állitott. Számláimat már nem birtam pontosan fizetni és ebben az időben kezdődött az a csunya háboru a "Magyar Szinész Union"-nal, amely azután széleskörü hullámokat kavart fel ugy az itteni, mint az óhazai sajtóban is. Én, anélkül, hogy egyetlen szó kommentárt füznék hozzá, az érdekesebb

cikkeket idemellékelem. Beszélnek ezek minden kommentár helyet:

Az "Amerikai Magyar Népszava" cikke:

A Magyar Szinész Union különös harca a Chicagoi Népszinház ellen

Mért inditott hajszát az union Endreyék ellen? — A bolsevikik titokzatos szerepe. — Az amerikai magyar szinészetet gáncsolja el egy szinész-csoport intrika-hadjárata

A Chicagoi Népszinház vasárnap esti előadásán Endrey Jenő igazgató keserü szavakkal emlékezett meg arról az aknamunkáról, amelyet — szerinte — az Amerikai Magyar Szinész Union folytat ellene és társulata ellen. Az amerikai magyar szinházi élethez közelálló körök számára Endrey nem mondott ujságot, amikor a szinész uionnak ellene folytatott hadjáratáról beszélt. A harc, amely a Chicagoi Népszinház és a magyar szinészek szervezete között kitört, nem uj keletü; egyre fokozódó erővel folyik attól az időtől kezdve, hogy a Chicagoi Népszinház először jelent meg New Yorkban és az amerikai magyar szinjátszás történetében egészen páratlanul álló formákat öltött néhány hónap óta, amióta Endrey vállalkozása anyagi nehézségek közé jutott. Annál különösebb ez a hajszája a Chicagoi Népszinház ellen, mert ez az első eset, hogy egy szinészszövetség gátat próbáljon vetni annak, hogy egy csomó szinész megélhetést találjon és komoly szinházi élet fejlődjön ki egy olyan területen, ahol a szinház tiz év óta nem tudott erőre kapni. A sok személyes intrika, veszekedés, különböző csoportok háboruja egymás ellen nemcsak azokat az okokat világitja meg, hogy mért kell itt egy társulatnak — és minden társulatnak — egészen speciális nehézségekkel megküzdenie, hanem rávilágit azokra a teljesen eldurvult állapotokra is, amelyek szinte lehetetlenné teszik egy egészséges amerikai magyar szinházi élet kifejlődését.

MI A SZINÉSZ-UNION?

Mielőtt ennek a harcnak a részleteit ismertetnénk, meg kell mondani néhány szóval, hogy tulajdonképen mi is az az

amerikai magyar szinész union, kik a vezetői és miféle célok szolgálatában áll a szervezet.

Hivatalosan az amerikai magyar szinészek unionjának az lenne a célja, hogy az amerikai magyar szinészet ügyét előmozditsa, megvédje a szinészek érdekeit a szinházi vállalkozókkal szemben és minden tekintetben őrködjék a szinészet müvészi nivója felett. Kifelé, a közönség felé, ugy áll itt az amerikai magyar szinészek szervezete, mint a szinház müvészi munkásainak szövetsége, amelynek egyetlen célja az, hogy az amerikai magyar szinház szent ügyét előbbre vigye. Ha azonban valaki belenéz egy kicsit ennek a szervezetnek az ügyvezetésébe, egészen sajátságos adatokra bukkan. Mindenekelőtt meg kell állapitani, hogy ez az egyetlen szinész union Amerikában, amleynek a vezetősége évek hosszu sora óta olyan emberekből kerül ki, akiknek a szinészethez semmi közük a világon. A szinész union vezetőségében ott láttunk és ott látunk egy fényképészt, egy hivatalnokot, sőt: egy házmestert is. Azaz: az amerikai magyar szinészek zsakszervezetét évek óta nemszinészek vezetik.

Amilyen kevéssé ügyelt a szinész union a saját erkölcsi és müvészi tekintélyére akkor, amikor a vezetőséget nem-szinészekből állitotta össze, ép oly kevéssé őrködött a szinészet nivója felett. Játszási engedélyt adott boldog-boldogtalannak és semmiféle kontrollt nem gyakorolt afölött, hogy tagjai sorába valóságos és hivatásos szinészek kerüljenek. Szinházi ügyekben való állásfoglalását rendesen az vezette, hogy pillanatnyilag melyik társulathoz való csatlakozás volt az egyéni érdeke azoknak a frakcióknak, amelyeknek véletlenül döntő szavuk volt az unionban. Vidáman dult az intrika a szinész union és tul is. Ahelyett, hogy védelmet adtak volna a szinészeknek, ott és amikor erre szükség volt, egyszerüen eszköz lett a szervezet egyes szinészek vagy egyes szinész csoportok kezében.

Legjellemzőbb arra a sajátságos ügykezelésre, amelyet a szinész union folytatott, az a mód, ahogyan a szervezet jövedelmeivel gazdálkodtak. Amig például az egyik szinházi vállalkozót le akarták törni, addig a másiknak tetemes összegü kölcsönöket folyósitottak. Nem egy esetben megtörtént, hogy a szinész union pénzén vállalkoztak egyes szinészek és szinész-

nők. A pénz rendszerint eluszott, azonban a veszteségekért senki sem vállalt anyagi felelősséget.

HOGY KEZDŐDÖTT A HARC?

A Chicagoi Népszinházzal szemben a szinész unionban vezető szerepet játszó csoportok már a társulatnak New Yorkba érkezése pillanatában ellenséges magatartást tanusitottak. Még mielőtt Endreyék megjelentek volna New Yorkban, a szinész union hivatalos küldöttséget menesztett az igazgatóhoz. A union nevében Bodrogi Sándor titkár közölte Endreyvel, hogy a szervezet elhatározta: minden lehetőt el fog követni, hogy a Chicagoi Népszinház ne játszhasson New Yorkban. Az indokolás az volt, hogy a chicagoiak elveszik a new yorkiak kenyerét. Erre Endrey szerződtetési ajánlatot tett valamennyi new yorki magyar szinésznek. Ezt az ajánlatot azonban alig egy-két szinész fogadta el. Endrey azt is közölte a unionnal, hogy amennyiben nem kap szinészeket New Yorkban, kénytelen lesz Magyarországról hozatni. Igy történt, hogy az Endrey társulatban több magyarországi szinész és szinésznő van.

A szinész union ekkor nem foglalhatott nyiltan állást a Chicagoi Népszinház ellen, azonban a titkos, burkolt agitáció tovább folyt és egészen fantasztikus méreteket öltött. Megtörtént például az a hallatlan és felháboritó eset, hogy Bodrogi titkár, akinek édes-kevés köze van a szinészethez, hivatalosan, titkári minőségében felhivta telefonon Kóbor Irént, egy Budapestről érkezett szinésznőt, aki Endreyhez szerződött és közölte vele, hogy amennyiben fel merészel lépni a Chicagoi Népszinház előadásain, deportáltatni fogják Amerikából. A szinészek szervezetének egyik vezetője tehát erkölcsi zsarolással próbált megfélemliteni egy szinésznőt azért, mert — dolgozni akart. A union több tagja sorra járta a new yorki magyar üzleteket, letépte a Chicagoi Népszinház plakátjait, rábeszélte vagy kényszeritette a magyar üzletembereket, hogy ne árusitsák Endreyék jegyeit. A 79-ik utca és Second Avenue sarkáról pletykák, rágalmak, hiresztelések keltek szárnyra, amelyek aztán bejárták a várost és annál többet ártottak a Chicagoi Népszinháznak, mert ezzel az alattomos hadjárat-

tal szemben nem volt védekezés. A levelek egész áradata indult el New Yorkból az ország minden részébe a Chicagoi Népszinház ellen, hivatalosan pedig a szinész union kiközösitette Endreyt és társulatát részben azzal a megokolással, hogy Endrey hatszáz dollárral tartozik a unionnak be nem fizetett illetékek és tagdijak cimén. Ugyanekkor azonban ugyanezeket az illetékeket nem követelték Tóth Istvántól, hanem a union pénztárából 350 dollár kölcsönt utaltak ki neki. A másik vád Endrey ellen az volt, hogy tartozik a tagjainak. Azonban ugyanezért Tóth Istvánt nem függesztették fel. Más szóval: az egyik társulat ellen a leghevesebb agitációt inditotta meg a szinész union ugyanakkor, amikor egy másik társulatot kölcsönökkel támogatott. Ugyancsak pénzt ajánlott fel a union Várady Mártonnak arra a célra, hogy uj társulatot alakitson és felszólitották Sárossyt és Jávort, az Endrey által kihozott két magyarországi szinészt, hogy szegjenek szerződést és lépjenek be az uj társulatba.

A BOLSEVIKIK SZEREPE

Hogy ennek a furcsa, egészen példátlanul álló hajszának mi a tulajdonképeni oka, arra nem könnyü a felelet. Az egyik magyarázat bizonyára egyes személyek személyes hajszája, irigykedése. A másik magyarázat az, hogy az utóbbi időben a szinész union igen nagy mértékben bolseviki befolyás alá került. A new yorki magyar kommunista csoport régóta igyekezett feltétlen befolyást biztositani magának a magyar szinész unionra és a magyar szinész union kebelében ujabban az a csoport került felül, amely többé-kevésbé nyiltan paktál a bolsevikikkel.

Általában le kell itt szögezni, hogy a Chicagoi Népszinház elleni hajsza mögött ott áll a rendőrspicliknek, hivatásos denunciánsoknak, magyar munkások üzletszerü fosztogatóinak, professzionátus pénzgyüjtőknek az a csunya hada, amely itt "magyar kommunista frakció" név alatt üzi kiesbb-nagyobb szélhámosságait. A szinész union egyszerüen eszközévé szegődött a bolseviki intrikusoknak, akiknek bizonyára az fájt, hogy a Chicagoi Népszinház nem az ő javukra játszik és a szinház esetleges bevételeit nem kommunizálhatják el. A haj-

sza haditervét a bolseviki főhadiszálláson főzték ki, a szinész union bizonyos csoportja csak végrehajtó közeg volt. A hang a union Jákobjainak a hangja volt, de a kéz, amely a szálakat a háttérben mozgatta, a bolseviki Ézsauk szőrös keze volt.

A legszomorubb pedig ebben az egész csunya és ádáz harcban, hogy éppen a szinészek, akiknek legelső sorban az lenne a kötelességük, hogy a magyar szinház ügyét vigyék előre, próbálják alattomosan, részben teljesen erkölcstelen eszközökkel lehetetlenné tenni azt a szinházi vállalkozást, amelybe egyszerü, lelkes emberek fektették bele a pénzüket és amely kétségkivül minden igyekezetével azon volt, hogy az amerikai magyar szinjátszás nivóját emelje. Ami viszont ennek a kérdésnek a szociális oldalát illeti, rá kell itt mutatni arra, hogy a szinész szakszervezet valóban nemes és kitünő ideáját, hogy karrikirozta ki a magyar szinész union.

Arra mindenesetre figyelmeztetnünk kell a magyar szinész uniont, hogy elmentek a legtávolabbi határig abban, amit egy unionnak nem szabad csinálnia. Rendet kell teremteni végre ebben a unionban, amely valósággal megcsufolása a saját nevének. A józanabb, tisztességesebb elemnek kell a kezébe vennie a union ügyeinek vezetését, le kell törnie a személyi politikát, az intrikát, a kommunistáskodást, meg kell tisztitania a szervezetet az oda nem való elemektől s a magyar szinjátszás, a magyar szinházi kultura szolgálatába kell állitania az igazi szinészek szövetségét, amely vagy képes nagy feladatát komolyan teljesiteni, vagy eltünik New York magyar életéből.

Ujabb riport az "Amerikai Magyar Népszavá"-ban:

Ujabb támadás az amerikai magyar szinészet ellen

Az Amerikai Magyar Szinész Union hajszája. — A rossz hiszemüek hadának a besugás az egyik eszköze

Az a teljesen példátlanul álló hajsza, amelyet a magát Amerikai Magyar Szinész Unionnak nevező és bolseviki kon-



trol alatt álló magántársaság intézett Endrey Jenő és szinésztársulata ellen, ujabb fázisához érkezett. Kedd éjszaka a Szinész Union gyülést tartott, amelyen elhatározták a megjelentek, hogy minden rendelkezésükre álló eszközzel meg fogják akadályozni a dolgozó szinészeknek március 16-*ára hirdetett előadását. E célból a következő intézkedések történtek:*

1. *Megválasztották Szebenyei Józsefet* 100 *dollár fizetéssel a Union "reprezentációs titkárjának". A "reprezentáció" abból áll, hogy a minden szociális érzést félrerugó és minden erkölcsi alap nélkül való hajszát immár az uj "titkár" fogja vezetni. Többek között az ő kötelessége lesz, hogy körleveleket fogalmazzon meg és küldjön szét, amelyekben a házmesterek és kávéházi szinmüvészek közkereseti társasága ujabb támadásokat intéz nemcsak a dolgozó szinészek ellen, hanem minden jóérzésü amerikai magyar ellen is, aki a valóban keservesen dolgozó szinészek védelmére sietett és felháborodással utasitotta vissza az ellenük intézett csunya hajszát.*

2. *Elhatározták, hogy érintkezésbe fognak lépni a szinpadi munkások, szinpadi zenészek szakszervezetével és az ő segitségükkel akadályozzák meg a vasárnapi előadás megtartását.*

3. *Nyomban érintkezést keresnek a Janitors' Union nevü testvérszervezettel, amelyben New York müvészileg kevésbé ambiciózus házmesterei foglalnak helyet és felszólitják őket, hogy testületileg vonuljanak ki Endreyék legközelebbi előadására és ott szerezzenek érvényt a megsértett házmesteri önérzetnek.*

4. *Bizalmas érintkezést keresnek a new yorki rendőrspiclik, denunciánsok kommunista alapon megszervezett rohamcsapatával és arról fognak tárgyalni velük, hogy amennyiben feljelentéssel, intrikával és terrorral mégsem lehet megakadályozni az előadást, akkor hogyan lehetne megakadályozni erőszakkal?*

MIT MOND AZ ELNÖK?

Az Amerikai Magyar Népszava munkatársa ebben az ügyben fölkereste a Szinész Union ezidő szerinti elnökét, Hegedüs Lajost, aki a következőket mondotta:

— A Union valóban elhatározta, hogy minden rendelkezésére álló eszközzel lehetetlenné fogja tenni Endrey Jenő társulatának nemcsak new yorki előadásait, de az egész ország területén való müködését is. Ebből a célból felhivást intéztünk a Department of Labor-hoz és az Amerikai Szinész Egyesülethez. Átirtunk továbbá a budapesti amerikai konzulátushoz, hogy ne adjon helyet Endrey Jenő további beutazási engedélyek iránti kérelmének. Végül kizártuk legutóbbi gyülésünkön a union tagjai sorából Endrey Jenő egész szintársulatát, mert tagsági dijaikat nem fizették és rendeleteinknek nem tettek eleget.

— Mi igaz abból, hogy a union Endrey társulatának tagjait szerződésszegésre csábitotta?

— Mi megbiztuk Várady Mártont, hogy alakitson egy szintársulatot. Az ehhez szükséges tőkét a union bocsájtotta volna rendelkezésére. Az uj szintársulat alakitása azonban nem sikerült.

— Mennyi a union vagyona ebben a pillanatban?

— 970 dollár és 350 dollár, amit két hétre adtunk kölcsön a Tóth társulatnak december havában?

— Visszafizették a kölcsönt?

— Nem. Most nagyon rossz helyzetben van ez a társulat de majd később visszafizetik.

Itt meg kell jegyeznünk, hogy ez nem az első eset, amikor a union teljesen személyi érdekek alapján, jogtalanul és szabályellenesen szinházi vállalkozásba bocsájtkozott azon a pénzen, amit a keservesen dolgozó szinészek tagsági dijként befizettek. 1923 őszén a union konzorciumos alapon álló társulatot szervezett. A vállalkozás megbukott és a union vagyonából 1361 dollár eluszott.

MI VAN A HAJSZA MÖGÖTT?

Hegedüs Lajos nyilatkozata a Szinész Union elleni legsulyosabb vádak tömegének tökéletes igazolása. Beismeri elő-

ször, hogy meg akarják akadályozni Endreynek és szinészeinek március 16-iki előadását. Ismerni kell a helyzetet ahhoz, hogy ennek a lépésnek gonoszságát, rosszhiszemüségét, egészen hihetetlen erkölcstelenségét teljes mértékben lássa maga előtt az amerikai magyarság. E pillanatban Endrey Jenő és társulata képviselik a magyar szinészetet. A Szinész Union elnöke maga beismeri, hogy a union, dacára minden hajszának és dacára annak, hogy a tagdijak cimén beszedett összegeket jogtalanul bocsájtották volna rendelkezésére az ellentársulatnak, nem volt képes társulatot szervezni. Ez azt jelenti, hogy ha Endreyék megbuknak, nincs más társulat, eltünt a magyar szinészet Amerikából. Tudni kell azt is, hogy Endrey társulatának részvényesei jóravaló, egyszerü, lelkes magyar munkásemberek és hogy mindazok, akik Endreyt keserves küzdelmében támogatták, önzetlenül és saját anyagi érdekeik teljes félretételével állottak a magyar szinészet ügyének szolgálatába. Bármennyire izlésünk ellen való, mégis meg kell emliteni azt, hogy az Amerikai Magyar Népszava ebből az önzetlen támogatásból valóban alaposan kivette a maga részét. Endrey Jenő társulata hónapok óta hirdetési számlájának fedezésére egyetlen centet nem fizetett és a "Csárdáskirálynő" előadása óta hitelezi neki ez az ujság az előadások összes hirdetését. Ez alatt az idő alatt nem kevesebb, mint hét előadást rendezett Endrey társulata és az Amerikai Magyar Népszava hitelbe közölte és közli a hirdetéseit, dacára annak, hogy édes-kevés reménye van ahhoz, hogy ebből a követelésből valaha is pénzt lásson. Az Amerikai Magyar Népszava azonban ugy érezte, hogy erkölcsi kötelessége ennek a társulatnak a támogatása, hogy kötelessége ez Endrey Jenő részvényeseivel, szinészeivel és legelsősorban az amerikai magyar szinészettel szemben. Ugyanekkor a Szinész Unionban tömörült urak és hölgyek — nem is beszélve a házmesterekről — olyan hadjáratot hirdetnek a szinész kollégáik ellen, amelynek a harcmodorát a hazugság, a rágalom, a denunciálás és most már a legaljasabb fegyver: az erőszak is jellemzi. Ehhez a hadjárathoz pedig, ugyancsak a befolyt tagsági dijakból, egy külön managert szerződtetnek, akitől azt várják, hogy az ilyen fajta munkában edzett tehetségét rendelkezésre bocsátják a dolgozó szinészek elleni harcban.

UJ SZINÉSZ SZERVEZETRE VAN SZÜKSÉG

Évek óta garázdálkodik büntetlenül ez az ugynevezett Szinész Union, amelynek se a szinészethez, se a unionhoz, se a munkához ezen a földön semmiféle köze nincs. Évek óta mérgezi itt egy pár ember személyes intrikával az amerikai magyar szinházi életet, herdálja el a bekaszirozott tagdijakat, alapit — természetesen a dolgozó szinészek pénzén — társulatokat és ellentársulatokat és tör le és akadályoz meg minden olyan kezdeményezést, amely a unionban uralkodó klikknek nem tetszik.

Elérkezett az az idő, amikor ennek az állapotnak vége' kell vetni. Az immár teljesen denunciálásra és hajszára berendezkedett társaságnak számot kell adni a müködéséről, a pénzkezeléséről, arról, hogy mit tett itt a szinészek érdekében, mire pocsékolta el és kinek és kiknek a kezdeményezésére azt a vagyont, amelynek sok-sok ezer dollárt kellene kitennie és amelyből az elnök bevallása szerint csak 970 dollár maradt. Nem lehet tovább türni, hogy egy pár ember, akiket különböző magánérdekek, apró kis személyes okok vezetnek, gátat állitson az amerikai magyar szinészet jövője elé. Meg kell tisztitani az amerikai magyar szinjátszást az oda nem való elemektől és ujjá kell szervezni az amerikai magyar szinészek unionját oly módon, hogy az valóban a magyar szinjátszás és a magyar szinészek érdekeit képviselje, ne pedig a kenyeret üsse ki a szájából annak a pár szerencsétlen, nyomorgó szinésznek, akik itt valóban tudnak és akarnak is dolgozni.

Göndör Feernc cikke "Az Ember"-ben:

A magyar szinjátszás szabadság harca

Az amerikai magyar élet egyik legszomorubb és legvisszataszitóbb epizódja zajlik le mostanában a szemünk előtt. Ebben a hatalmas országban egyre nehezebbé és reménytelenebbé válik minden magyar megmozdulás, ami nem csoda, ha tudjuk a zord valót, hogy az egész amerikai magyar élet galoppban vágtat az enyészet felé és nem tulozunk, ha megállapitjuk, hogy az amerikai magyar élet évei megvannak szám-

lálva. A magyar sajtó maga ép ugy a siralomházban ülő halálraitéltje Amerikának, mint — a magyar szinészet. Ilyen körülmények között kétszeres kötelessége minden amerikai magyarnak legjobb tehetségével és igyekezetével odahatni, hogy a ránkleselkedő nagy alkonyatot ameddig csak lehet, távol tartsuk és az amerikai magyar életet próbáljuk meghoszszabbitani ameddig csak lehetséges. Nem kell-e borzadva látnunk, hogy a mi szomoru magyar közéletünkben éppen ennek az ellenkezője történik. Nem kell-e megdöbbennünk azon a minden emberi képzeletet felülmuló elvetemedettségen, ahogy épitőmunkára képtelen magyar emberek a rombolás és a pusztitás dühével vetik magukat az amerikai magyar szinészet amugy is bizonytalan és mostoha sorsban vergődő erőtlen kisérleteire. Hogy itt a győzelmes amerikai verseny elsodró áradatában magyar kezek ássák az amerikai magyar szinészet sirját, hogy magyar terroristák igyekeznek megvonni azokat a lehetőségeket és letiporni azokat a szabadságokat, amikkel a hatalmas Amerika ajándékozza meg a magyarságot, ez esetben a magyar szinészetet. Amerika kormánya bizonyára megengedi, hogy itt magyar szinészetet játszanak, az amerikai hatóságok jóindulata támogatni igyekszik a magyar szinház munkáját és akkor jönnek lelketlen és hitvány magyarok, kik le akarják tiporni azokat a szabadságokat, amiket az Egyesült Államok nyujt az ő idegen nemzetiségü fiainak és feljelentésekkel, félrevezető denunciáló hadjárattal akarják a hatóságokat ráuszitani a szegény árva dolgozó magyar szinészekre. Az öklüket rázó, vérbeborult szemü magyar emberek, sőt magyar "szinészek" üvöltik bele hetek óta a new yorki forgatagba, hogy ők pedig megmutatják, hogy nem lesz itt magyar szinházi előadás, ők nem engedik meg, ők elgáncsolják, agyon denunciálják, egyszerüen betiltják, hogy magyar szinházat lehessen többé az országban játszani.

Hát mindenekelőtt tudomására adjuk a közönségnek, hogy magyar szinházi előadás természetesen lesz és e hó 16-án vasárnap este a Cort Theatre-ben zavartalanul megtartják Endrey Jenő és Pádly Margit szintársulatának jeles szinészei a maguk előadását és a közönségnek alkalma lesz hatalmas demonstrációval tüntetni a dolgozó magyar szinészek mellett, az amerikai magyar szinjátszás szabadsága mellett és az

amerikai magyar szinészet jobb és szebb jövendője mellett. A kávéházi naplopók denunciáló és terrorista hadjárata ugyanis az egész vonalon csufosan megbukott, a szinészunió álszinészei és szinészei pőrére vetkőzve állnak az amerikai szakszervezet előtt éppen ugy, mint a magyar közönség előtt. Valósággal rösteljük, hogy egy féltucatnyi jelentéktelen és gonosz indulatu érdeklovag manövereivel annyit kell foglalkozni. De meg kell ezt tennünk azért, mert a háttérben ott izgatják, irányitják és uszitják ezt a féltucat alkalmi szinészt és egyebet a new yorki bolsevikiek, akiknek üzleti érdeke az, hogy eltapossák az amerikai magyar szinészetet, hogy itt komoly magyar szinjátszás ne legyen és hogy mindenki az "Uj Előre" cimü kommunista nyomtatvány fosztogató hadjáratának eszközévé sülyedjen. A bolseviki ingyenélők irányitják az Endrey-társulat ellen azt a denunciáló hadjáratot, amely a szinészuniő cimü operette unió kalózlobogója alatt botránykoztatja meg hónapok óta a jóérzésü embereket. Valóságos rémregény az, hogy mit müvelt ez az ugynevezett magyar szinészunió azért, hogy lehetetlenné tegye a legtehetségesebb amerikai magyar szinészek munkáját, hogy kiüsse a kezükből azt a falat kenyeret, a mit kálváriás utjukon verejtékes, kemény életharcban küzdenek ki a maguk és családjuk számára.

Ez az ugynevezett magyar szinészunió még soha életében semmi rendes jó dolgot nem csinált, egy irástudatlan analfabétákból, müveletlen, tudatlan senkikből és néhány egészen gyönge szinészből álló klikk évek óta mérgezi és mesterségesen tönkreteszi itt a magyar szinjátszás minden lehetőségét. A szakszervezeti erkölcs megcsufolása az, amit ez a társaság müvel a maga könnyed, sőt kedélyes pénzkezelési metodusával és legutóbb a legtehetségesebb magyar szinészek denunciálásával, sőt deportálási fenyegetésekkel. Az első nagyszabásu és alaposan megszervezett akciója ennek az áluniónak az, amit most visz véghez és amelyben valóban óriási erőfeszitéseket tesz, amelynek célja azonban nem a szinészek segitése és uj munkaalkalmak teremtése, hanem egészen ellenkezőleg, a szinészek, a dolgozó és tehetséges szinészek legázolása, az egyetlen létező munkaalkalom legyilkolása és a magyar szinházi előadásoknak a legpiszkosabb eszközökkel és a leggyávább

terrorral való megakadályozására. Vajjon van a világon még egy szakszervezet, amely a munkások kezéből ki akarná ütni szemérmetlen nyiltsággal a kenyeret s amely arra koncentrálja a maga erőit és összeköttetéseit, hogy a munkaalkalmat elgáncsolja, hogy állástalan és munkanélküli nyomorgó egzisztenciákkal népesitse be az amugy is kietlen talajt. Vajjon mi történne ezzel a szinészunióval, ha eredménnyel járna a denunciáló hadjárat, ha meg tudnák akadályozni, hogy a dolgozó szinészek New Yorkban és Amerikában előadásokat tartsanak? Pirrhusi "győzelem" volna ez és olyan közfelháborodás támadna a nyomában, mely örökre elsöpörné a szereplés szinteréről azokat a gyászmagyarokat, akik ezt a szomoru "eredményt" kiharcolták.

Szerencsére a denunciáló hadjárat az egész vonalon csufosan megbukott, az amerikai magyar szinjátszás szabadságáért folytatott küzdelem fényes győzelmet aratott, sőt a vádlókból vádlottak lettek, a szinészunió ellen a komoly amerikai szakszervezet elrendelte a vizsgálatot, vasárnap az Endrey-társulat a Cort Theatreben zsufolt nézőtér előtt fog játszani és a közönség hatalmas demonstrációra készül a dolgozó szinészek mellett és a magyar szinjátszás szabadsága mellett. Ünnepi esemény szinhelye és forró, lelkes óvációk szintere lesz vasárnap este a Cort Theatre. Vegyék azonban tudomásul a kommunistáktól mozgatott denunciánsok, a nagyhangu, de kistehetségü szinészek, akiket idáig is csak a sajtó és a közönség tulzott jóakarata türt meg időnként a szinpadon, ezek a lármás ripacsok és a szinészet közelébe minden hivatottság nélkül tolakodó különböző akarnokok vegyék tudomásul, hogy velünk együtt a közönség is jól megjegyezte azoknak a nevét, akik ezt az erkölcstelen hadjáratot rendezték és akik ezt a bünös és utálatos összeesküvést szőtték a magyar szinészet szabadsága ellen. Megjegyeztük a nevüket, lesz gondunk rájuk és ha megint egyszer magyar szinpadra merészkednének, ne számitsanak türelemre, elnézésre, tulzott jóindulatra se a sajtó, se a közönség részéről, mert számon fogjuk tőlük kérni azt a megbocsájthatatlan bünt, amit a magyar szinjátszás szabadsága ellen elkövettek és meg vagyunk róla győződve, hogy a közönség bojkottja le fogja őket parancsolni a szinpadról, ahol idáig sem volt sok keresni valójuk.

Az "Amerikai Magyar Népszava" egyik ujabb cikke:

Hol és hogyan jelentette fel a szinész union a dolgozó magyar szinészeket?

A magyar szinészet elleni bolseviki merénylet ujabb részletei

Az Amerikai Magyar Népszava riportja, melyben a Cort Theatreben a szinpadon és a kulisszák mögött lejátszódott magyar eseményeket ismertette, rendkivüli feltünést keltett nemcsak New Yorkban, hanem szerte a vidéken is. Az utolsó huszonnégy órában minden magyar társaságban a legnagyobb felháborodással tárgyalták azt a hihetetlen szégyent, hogy magyarok, még pedig magyar szinészek próbálták a hatóságoknál való feljelentéssel lehetetlenné tenni az egyetlen magyar szintársulat előadását és tették is valóban lehetetlenné egyszer és mindenkorra, hogy New Yorkban valaha is magyarul lehessen játszani vasárnap. Annál inkább érezte minden magyar ennek a példátlanul gonosz eljárásnak a szégyenét és egész sulyát, mert hiszen ugyanabban az időben, amikor a Cort Theatreben csak hangversenyt adhattak a magyarok, a közvetlen közelben három idegennyelvü szinielőadás is volt. Áruló, denunciáns tehát csak a magyarok között akadt.

A rendőrhatóságoknál való feljelentés és fenyegetés azonban csak az utolsó akkordja volt annak a denunciálási hadjáratnak, amelyet a Szinész Union nevü szervezet inditott a dolgozó szinészek ellen. Ezt a feljelentést egyéb feljelentések egész sora előzte meg, — feljelentéseké, amelyek nemcsak az egész magyarságra hoztak lemoshatatlan szégyent, hanem az egész magyar szakszervezeti mozgalomra is.

FELJELENTÉS AZ EQUITYHEZ

Az első feljelentést ebben a csunya ügyben a szinész union saját felettes hatóságához, az Actors' and Artists' American Association-hez intézte. Ezt a feljelentést Bodroghy Sándor, mint a szinész union "titkára" irta alá. A feljelentő levél, amelyet az amerikai szervezet ügyvezető titkárja intézett el, a hazug vádak egész sorát emeli nemcsak Endrey tár-

sulata és szinészei ellen, hanem mindazok ellen az ujságok ellen is, amelyek a társulatot támogatták. Többek között az Amerikai Magyar Népszavát — amely hónapok óta minden dijazás nélkül közli az Endrey társulat hirdetéseit — is megvádolja ez a vakmerően hazug denunciáns. Egyéb önzetlen sajtóorgánumokat viszont azzal gyanusit, hogy nyers anyagi érdekből állott Endrey társulata mellé, holott köztudomásu tény, hogy Endrey hónapok óta nincs abban a helyzetben, hogy a lapokban leadott hirdetéseit fizesse. Ezek után áttér a feljelentés arra, hogy mit tettek Endreyék. Egy hazug bűnlista következik, amelynek a végén elmondja Bodroghy, hogy Endreyt a union kénytelen volt kizárni és most arra kéri felettes hatóságát, hogy támogassa a szinész uniont a "szervezetlen" szinészek elleni harcban. Az Actors' Equity ezt a vakmerően hazug feljelentést a papirkosárba dobta. Az Amerikai Magyar Népszava munkatársának az Equity legilletékesebb vezetője a következőket mondotta:

"Endrey szinészeinek kizárása alapszabály ellenes volt. Tagokat kizárni a unionból csak törvényes tárgyalás alapján lehet. Az, hogy a tagok nem képesek fizetni a járulékaikat, nem lehet ok arra, hogy kizárják őket és megfosszák union tagságuktól. Tudomásunk szerint Endrey társulata szervezett union szinészekből áll, olyanokból, akik még ma is tagjai a magyarországi szinész szervezetnek. A most folyó harcot az Equity tehát nem tekintheti szervezett szinészeknek a szervezetlenek ellen való küzdelmének, annál kevésbé, mert hiszen Endrey szinészei ma is szivesen lennének a union tagjai, hanem egyszerüen a unionban képviselt két frakció harcának. Egyébiránt a lehető legnagyobb szomorusággal nézzük ezt az áldatlan harcot, amely a szinészek érdekei ellenére folyik és amelynek a vége nem lehet egyéb, mint a magyar szinészet teljes megszünése Amerikában".

Az Equity, a szinész union felettes hatósága és az egyedüli illetékes fórum annak az eldöntésére, hogy szervezetlenek-e Endrey szinészei, a leghatározottabban elutasitotta Bodroghy ál-szinész hazug feljelentését. Hozzátehetjük ehhez még azt is, hogy az Equity teljesen tudatában van a szinész

unionban felülkerekedett bolseviki elem erkölcsi sulyával és kétségbeesve nézi azt a pusztitást, amit ez a társaság müvel.

EGY NÉMET ZENGERÁJ-ÉNEKES A MAGYAR SZINÉSZEK ELLEN

Mikor az Equity, amely a feddő és figyelmeztető levelek egész sorát intézte a magyar szinész unionhoz, nem volt hajlandó beugrani a bolseviki ál-szinészeknek, a szinész union ujabb följelentéssel próbálkozott. A union hivatalos levélpapirján a következő levelet intézték Mr. Magnoliához, a szinpadi munkások unionjának titkárához:

> *"Egy scabekből álló szinészcsoport vasárnap este a Cort Theatreben szinházi előadást akar rendezni. Arra kérjük testvéreinket, hogy álljanak mellénk és támogassanak bennünket a létért és megélhetésért folytatott nehéz harcunkben, amelyet a scab-ek ellen vivunk. Reméljük, hogy a szinpadi munkások testvér szervezete utasitja tagjait, hogy a vasárnapi előadáson ne dolgozzanak.*
>
> *Tisztelettel,*
>
> *HEGEDÜS LAJOS,*
>
> *a Magyar Szinész Union elnöke".*

Tehát Hegedüs Lajos, aki jelenleg egy német speakeasyben németül énekel és fizetésén kivül busás borravalókat is kap azoktól, akik eláztak a rossz pálinkától és Hegedüs urnak néhány dollárt nyomnak a markába érzelgős német nótáiért, — ugyanez a Hegedüs, mint a szinész union elnöke, azzal meri megvádolni Endrey szinészeit, hogy scabek. Meg kell végre mondani, hogy Hegedüs Lajos a legaljasabb szerepet játszotta mindenki közül ebben a piszkos hadjáratban. Hegedüs, mint a magyar szinész union elnöke, volt a magyar szinészet elleni összeesküvésnek a feje. Hegedüs, aki éveken át abból élt, hogy vasárnap játszott szinházat New Yorkban, följelenti nemcsak saját szinésztársait, hanem az egész magyar szinészetet is és most, hogy ő nincs többé rászorulva a magyar szinészet keserü kenyerére, erkölcstelen hajszát indit azok ellen, akik még mindig ebből a nehéz s oly könnyes mesterségből akarnak megélni.

A "Lorain és Vidéke" cikke:

Szinészek háboruskodása

Mostanában gyakran kapnak az ujságok körleveleket, felhivásokat leközlés végett.

Szinészek, szintársulatoktól jönnek e körlevelek és mind az amerikai magyarsághoz kiván szólni, bizonyitani kivánva, hogy nekik, csak nekik van igazuk, őket üldözik, ők mindenben ártatlanok, a konkurrensük, vagy mindenki, aki él, a bünös és azok aknamunkájának lesz köszönhető, ha Amerikában nem lesz magyar szintársulat.

Mi ezeket a körleveleket rendesen a papirkosárba dobjuk, nem azért, mintha nem tartanánk nagyon is komoly ügynek a szinészek és szinház kérdését, vagy nem tudnók milyen kulturális értéke van a szinháznak és milyen nagy missziót töltenek be Amerikában a magyarság fentartása szempontjából, hanem azért, mert mi soha szinészt komolyan venni nem tudunk, ha — magánéletéről van szó.

Nem tudjuk, hogy van vele más, de mi, ha valaha szinészt jajgatni, sirni, panaszkodni, dicsérni vagy vádaskodni hallottunk, az volt az impressziónk: valamelyik szerepéből citál.

Ez nem jelenti azt, hogy a szinésznek a magánéletében nem lehetnek jogos panaszai és közöttük nem volna korrekt, becsületes, szavatartó ember is, de mindenki tudja róluk azt, hogy a világon a legkönnyelmübb emberek, képesek ma egy vagyont elkölteni és holnap sirni, hogy nincs betevő falatjuk, aztán exaltált emberek, akik az életet vagy nagyon derüs, vagy tulsötét szinben látják. A világfájdalom és szinész elválaszthatatlan. Énjüknek ezt a kialakulását pályájuk hozza magával. Minden nap más szerepbe kell beleélniök magukat, szivük, testük, lelkük, agyuk abba koncentrálódik a nap és éjjel minden percében, annak hatásától nem is tudnak szabadulni.

Ezért van hogy szinészt értékelni másként még emberi megitélésben sem lehet, csak aszerint: jó vagy rossz szinész-e? Az, hogy magánéletében hogy áll erkölcs és becsület dolgában? Senkit sem érdekel.

Azal, hogy egy szinigazgató becsületes és pontosan fizeti

tagjait, közönséget nem lehet a szinházba csalogatni, viszont lehet egy szinigazgató akármilyen gazember, ha jó előadást nyujt, lesz közönsége és a sajtónak is kötelessége — szivesen teljesitett kötelessége — azt támogatni.

Most megint érkezett hozzánk egy ilyen körlevél, amelynek aláirása ilyen hosszu: "Hungarian Actors and Artist Association of America and Canada, Inc."; más szóval, ez a Magyar Szinész Unió.

Nem is megyünk bele a vádak, panaszok felsorolásába és miként akarják igazukról meggyőzni az amerikai magyarságot, csak az ragadja meg a figyelmünket, hogy a magyar szinészeknek van uniójuk és minden, ami a magyar szinjátszás körül történik, azon megy keresztül.

Ki tagadná, hogy a szinészeknek is van joguk szervezkedni, kihasználásuk ellen védekezni, nyugdijukról, betegsegélyükről, munkanélküli segélyükről gondoskodni, de ha ez a Unió is olyan, mint a legtöbb Unió, amelyik a legnagyobb terrorral azt tekinti főfeladatának, hogy ne a tehetséges szinész jusson szerződéshez, hanem a soros, aki legrégebben van munkanélkül, ugy ez lesz a megölője a magyar szinészetnek Amerikában.

Mert jóllehet, általános emberi szempontok szerint az a helyes és igazságos, müvészeknél — az nem megy. Sok más tekintetben is élnek azok a Uniók olyan terrorral, amelyet egy szinigazgató sem bir el.

Mi nem vesszük készpénznek sem Endrey, sem a Unió vádjait, de magából a körlevélből olvassuk, hogy az Endrey társulata Union kivül álló vállalkozás és bizonyos eljárások — szerintük — jogosultak voltak és nem élvezhette azokat az előnyöket, amelyeket a Unióhoz tartozó igazgató vagy társulat nyerhet.

Ez az kérem. Ezért nem tudja a Unió az amerikai magyarok szimpátiáját megnyerni. Nem annak a szinésznek vagy társulatnak a játékában akar a közönség gyönyörködni, aki vagy amely tagja a Uniónak, hanem aki játszani tud, avgy jó előadást nyujt. Ha történetesen tagja a Uniónak, nem baj, de értéke azzal nem emelkedik, de ha nem tagja és jól játszik,

szivesebben nézik, mintha Unió tag volna és nem tudna játszani.

A müvészetben nem létezik uniformálás, ott csak egyéni kvalifikációk jöhetnek számitásba.

Ezért hagyja hidegen az amerikai magyarságot a szinészek veszekedése és tovább is csak azok mellé fognak huzni, akik jobban játszanak, tekintet nélkül arra, tagjai vagy sem a Uniónak.

Fontos még tudni, hogy abban a válságban, amelyben a magyar szinész most van, csak nagyon kis része van az ő veszekedésüknek. Az általános gazdasági válság idézte elő azt. Nincs munka, nincs pénz szinházba járni. Ha a munkaviszonyok megjavulnak, akkor ismét lesz szinházi publikum.

Veszekedésük, ha nem is volt teljesen előidézője a válságnak, nem is volt hasznára sem és mennél tovább fognak veszekedni és egymás szennyesét teregetni, annál jobban fog a közönség megundorodni tőlük és elmaradni a szinháztól.

Ne csak a körlevelekkel, vádaskodó ujságcikkekkel hagyjanak fel, de a szinpadról se zaklassák a közönséget meséikkel és ne keressék olyan nagyon igazukat.

A közönség csak jó előadást akar, más nem érdekli.

Az "Amerikai Magyar Népszava" beszámolója a betiltott előadásról:

Megrázó erővel tüntetett vasárnap New York közönsége a dolgozó szinészek mellett

MAGYAR BESUGÓK FELJELENTÉSÉRE A RENDŐRSÉG CSAK HANGVERSENY FORMÁJÁBAN ENGEDÉLYEZTE AZ ENDREY-TÁRSULAT SZINIELŐADÁSÁT

Kik voltak a földjelentők? — Megvédték a kék törvényt a magyar szinjátszás ellen. — Az utolsó évek legforróbb estje. — A közönség tüntetve ünnepelte a kiváló müvészgárdát

Az amerikai magyar szinészet páratlanul álló előadása zajlott le vasárnap este a Cort Theatreben. A besugóknak, fizetett denunciásoknak, bolsevikiknek, a magyar szó, a magyar müvészet, az egész magyar ellenségeinek példátlanul aljas rohamát verte vissza maga a közönség, amely olyan mél-

tóságteljesen, férfiasan, szinte egyedülálló lelkesedéssel és áldozatkészséggel állott a dolgozó, tehetséges és meghajszolt szinészek mellé, amelyhez foghatót talán még soha nem láttunk a new yorki magyarság történetében. Nemcsak az amerikai magyar szinészetnek volt jelentőségteljes ünnepnapja a vasárnapi est, hanem legelső sorban a szinházi közönségnek, magának a new yorki magyarságnak. Csak a meghatottság hangján lehet irni arról, ahogy a közönség viselkedett a vasárnapi estén. Az a forró, szinte mámoros lelkesedés, amely a nézőtéren tombolt, a dolgozó szinészeknek szólt de tulajdonképen önmagát ünnepelte az előadás publikuma. Nyugodtan elmondhatjuk, hogy hasonló helyzetben, hasonló körülmények között soha semmiféle szinházi közönség igy, ilyen lelkesen, ilyen áldozatkészen nem tüntetett még a maga müvészei mellett. Ami röviden a vasárnapi elaődáson történt, az a következő:

A DENUNCIÁNS MUNKA

Annak a hetek óta tartó vad és gyülölettel izzó hajszának, amelyet a szinész union nevü szervezetbe tömörült álszinészek, kommunisták és besugók folytattak a hivatásos szinészek ellen, utolsó állomása az a följelentés volt, amelyet a rendőrséghez adtak be a denunciánsok. A följelentést, mint a szinész union titkára, saját cimét és telefonszámát jelentve be a beadványban, Szebenyei József állásnélküli hirlapiró irta alá. A följelentés elmondotta, hogy a vasárnapi szinielőadások megtartása a kék törvénybe ütközik, továbbá, hogy a törvény által előirt jótékony cél csak camouflage arra, hogy rendes szinházi előadást tarthassanak. A rendőrség természetesen nagyon jól tudta és tudja, hogy idegennyelvü előadások forma szerint valóban a kék törvénybe ütköznek. Minthogy azonban a munkaszüneti törvény tulajdonképpen az amerikai szinészetet akarja védeni, azokat, akik egész héten át dolgoznak és ennek következtében a törvény szelleme szerint nem vonatkozhatik az idegen szinházakra, amelyeknek szinészei csak vasárnap este játszhatnak. Ezért volt az, hogy a rendőrség több, mint husz év óta szemet hunyt a forma szerinti törvénysértésnek és a lehető legliberálisabban kezelte a magyar

szinjátszás kérdését. Össze-vissza kétizben volt csak betiltás vagy zavar a vasárnapi előadások körül; először néhány évvel ezelőtt, amikor Homoki Jenőt, aki akkor szinházvállalkozó volt, jelentették fel, hogy a hadiadót nem szolgáltatta be, másodszor pedig néhány héttel ezelőtt, amikor ugyancsak a kék törvény alapján tiltotta be följelentésre az előadást a rendőrség. Mind a két esetben Szebenyei József volt a följelentő.

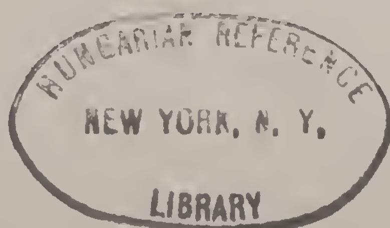
BOTRÁNNYAL, VÉRONTÁSSAL FENYEGETIK A RENDŐRSÉGET

A rendőrség most is a lehető legliberálisabban akarta a kérdést elintézni. A szinész union beadványa fölött hallgatólag szemet hunytak volna. Szebenyei József azonban személyesen is több izben jelent meg a 47-ik utcai rendőrállomáson és a törvény rideg betüire való hivatkozással, a leghatározottabban ragaszkodott hozzá, hogy a dolgozó magyar szinészek előadását tiltsák be. Közölte Szebenyei József azt is a 47-ik utcai rendőrállomás vezetőjével, Dittmann kapitánnyal, hogy amennyiben az előadást bármiféle formában mégis megtartanák, rettentő tüntetés lesz, büzbombákat fognak dobni a nézőtérre, vér fog folyni és ezért a vérontásért a rendőrkapitány lesz a felelős. Ugyancsak eljárt Szebenyei József a Cort Theatre managerénél is, akit megfenyegetett azzal, hogy amenynyiben megengedné az előadás megtartását, a szinházát szétrombolja a tüntető tömeg, a szinház pedig elvesztheti az engedélyét. Naponként telefonon hivta fel a szinház managerét Szebenyei József, megismételve fenyegetéseit.

A RENDŐRTISZT IS MEGBOTRÁNKOZIK

Ennek dacára az előadás megtartása az utolsó pillanatig biztositottnak látszott. Dittmann kapitány, akit a new yorki magyar sajtó képviselői felvilágositottak a valóságos helyzetről, hajlandó lett volna a lehető legliberálisabban kezelni a kérdést. Amikor a följelentő legutóljára nála járt, a következőket mondotta neki:

"Én ebben az egész dologban a maga piszkos kezét látom. Én amerikai vagyok, de annyit mondhatok magának, hogy nem hiszem, hogy még néhány magyar akadna, aki magyar



szinészek ellen ilyen eszközökkel dolgozna. Én ezt a kérdést elintézem, de magára lesz még gondom. Most pedig elmehet".

KÜLDÖTTSÉG WHALEN RENDŐRFŐNÖKHÖZ

A késő délutáni órákban a Cort Theatre managere riasztó híreket kapott. A szinész union mgebizottja azt közölte vele, hogy amennyiben ki meri nyitni a szinház kapuját, vér fog folyni a szinházban. Ekkor már este hat óra volt, a szinház nagy része el volt adva. Endrey Jenő és a sajtó képviselői tanácskozásra gyültek össze. Valamit tenni kellett. Az utolsó pillanatban küldöttség ment Grover Whalen rendőrfőnökhöz és a szinház managerét igyekeztek meggyőzni, hogy a tüntetésekről szóló fenyegetéseknek csak az a célja, hogy lehetetlenné tegyék ezt az előadást, amelynek jövedelméből vártak fizetést és kenyeret a szinészek. A tanácskozásoknak az volt az eredménye, hogy megállapodtak abban, hogy nem fognak előadást tartani, hanem hangversenyt, a kék törvény legszigorubb betartása mellett. Ugyanekkor Dittman kapitány egy osztag rendőrt küldött a szinházba.

ÖZÖNLIK A KÖZÖNSÉG A SZINHÁZBA

Nyolc óra felé ömleni kezdett a közönség a szinházba, dacára annak, hogy a Yorkvilleben ekkor már fölbérelt emberek terjesztették a hirt, hogy az előadást betiltotta a rendőrség. A hir annyira elterjedt, hogy sokan, akik már megváltották a jegyüket, nem jöttek el. Dacára ennek, a közönség hatalmas tömegekben jött a szinházba. Néhány perccel fél 9 előtt teljesen megtelt a Cort Theatre nézőtere, mig fent, a szinfalak mögött, szomoruan, kétségbeesetten álltak a szinészek. Mi lesz itt? Endrey Jenő vezetésével egy rövid óra alatt valahogy összeütöttek — próba nélkül — egy hangverseny müsort. De mi lesz a közönséggel? Vajjon hajlandó lesz-e a közönség, amely a "Szökik az asszony" előadására váltott jegyet, végighallgatni egy hangversenyt?

A nézőtéren ekkor már bent ült egész csomó tekintélyes magyar, egyleti vezetők, lelkészek, közéleti vezérférfiak, üzlet emberek, talán a legfényesebb, legragyogóbb közönség, amit

magyar szinházban láttunk. Hogy csak egy jellemző példát hozzunk fel, — a Harlemi Jótékony Betegsegélyző Peresztleghy Istvánné, Juhász Sándorné és Lovassy Ferencné vezetésével 18 taggal képviseltette magát az előadáson. Kiválasztottak néhányat ezekből a férfiakból és nőkből, gyors tanácskozásra kérték őket, előadták, hogy mi történt és tőlük, a közönség képviselőitől kérdezték meg, hogy mit kell most tenni? A tanácskozás résztvevői felháborodástól remegő hangon jelentették ki, hogy le kell törni a besugókat és a följelentőket, meg kell tartani a hangversenyt és ők vállalják a teljes felelősséget azért, ami történni fog. Egyenesen páratlan volt az a lelkesedés, az az elhatározottság, amellyel ezek a férfiak és nők, a new yorki magyar szinházi közönség reprezentánsai, magukévá tették a dolgozó szinészek ügyét.

KEZDŐDIK A PROGRAM

Néhány perccel 9 óra előtt fölment a függöny. A szinpadon, amelyen a függönyt sem volt szabad leereszteni, kigyultak a lámpák és bevonult Endrey Jenő és kitünő gárdája. Miután március 16-ra esett az előadás, Endrey néhány szóval megemlékezett a magyar nemzet nagy ünnepéről és a szinészgárda elénekelte a magyar és amerikai Hymnuszt, amelyet a közönség állva hallgatott végig. Ezután bevonult a szinpadra a közönséget képviselő alkalmi bizottság: Barna Bertalan, Greenspan Béni, Vitárius Béla, Nagy Lajos, Vitárius Gyula, Véghső Gyula és neje, Czarev Antal, Gyulay János és neje, Maga József, Ráb Károly, Nagy Sándor és Baumann Gyula. Barna Bertalan, akit a magyar közönség számos országos jótékonysági és hazafias mozgalomból ismer és akiről köztudomásu, hogy magyar ügyekért rengeteg áldozatot hozott, a rivalda elé lépett és közölte a közönséggel, hogy mi történt. Mikor odáig jutott a beszédében, hogy magyarok jelentették fel az előadást, a közönség körében elkeseredett és dühös felkiáltások hangzottak fel:

— Szebenyeyi József!....... Az amerikai magyarok szégyene! Bérenc!....... Áruló!....... Hivatásos ingyenélő!....... Ki kell közösiteni az amerikai magyarok közül! Szégyen, gyalá-

zat!........ Erre vállalkozik egy magyar ember!........ Az ember szégyelli, hogy magyar!........

"A közönség azért jött ide, hogy a "Szökik az asszony" cimü operettet lássa" — folytatta emelt hangon Barna. — "Itt ma csak egy hangversenyt lehet tartani. Aki óhajtja a pénzét, visszakaphatja a pénztárnál. Én ugyan nem hiszem, hogy akadna itt magyar, aki........

EGY LÉLEK SEM MOZDUL A SZINHÁZBÓL

Barna nem fejezhette be a mondatot. A közönség, mint egy ember vágott közbe:

"Egy lélek sem mozdul!........ Itt maradunk mindnyájan! Le a magyarság árulóival!........ Ki kell kergetni a följelentőket a magyarságból!........ Maradunk egy szálig Éljenek a dolgozó szinészek!"

Barna után Greenspan Béni ügyvéd, volt kerületi ügyész beszélt angolul. Elmondotta, hogy Amerikában született magyar, aki mindig büszke volt a magyarságára és most érzi életében először azt a szégyent, hogy magyarok akadnak ebben az országban, akik magyar szinészek munkáját akarják ocsmány, erkölcstelen eszközökkel megakadályozni. Izzó hangulat támadt a nézőtéren Greenspan nemes szenvedélytől átfütött beszéde nyomán s amikor a beszéd végén a szónok arra kérte a közönséget, hogy támogassák ezt a derék szinészgárdát a fizetett bérencekkel, bolseviki besugókkal és a magyar müvészet árulóival szemben, a nézőtér viharosan tüntetett Endrey és társulata mellett.

Mire arra került a sor, hogy Endrey részletesen tájékoztassa a közönséget, a szinház igazgatója percekig nem tudott szóhoz jutni. Remegő szájjal, a sirással küzdve köszönte meg a közönségnek Endrey a támogatást, a védelmet, a lelkesedést és köszönte meg különösen a new yorki magyar sajtónak, igy az Amerikai Magyar Népszavának is, hogy önzetlenül állt a dolgozó szinészek mellé, akiknek hirdetéseit immár hónapok óta ingyen közli. Erre ujra kitört a tomboló lelkesedés, az ünneplés. Egyetlen ember nem kérte vissza a pénzét és zsufolt ház előtt kezdődött meg a new yorki magyar szinjátszás történetének egyik legszinesebb, legérdekesebb, legforróbb si-

kerü előadása. Magáról az előadásról az Amerikai Magyar Népszava szinházi kritikusa az alábbiakban számol be:

AZ EST MÜVÉSZI PROGRAMJA

A szinház termét zsufolásig betöltő közönség minden egyes tagja a tanunk rá, hogy a vasárnap estinél nivósabb és élvezetesebb szinházi estében már nagyon régen nem volt része a new yorki közönségnek, ha volt egyáltalán valaha is. — Szinte érthetetlennek látszott, hogy a kitünő kis szinészgárda a rendelkezésére álló egészen rövid idő alatt, hogyan tudott egy ilyen válogatott müsorra, ilyen pompás együttesre felkészülni. Ugy ment minden, mint a karikacsapás. Látszott, hogy a telt szinház — ritka jelenség az utóbbi időkben — és a közönség szeretetének, lelkességének melegsége átcsapott a szereplőkre is, kik igy tudásuk, tehetségük legjavát tudták nyujtani. Egész szivvel, szeretettel csinálták a dolgukat és a hálás, lelkes hallgatóság hol könnyekig meg volt hatódva, hol az oldalát fogta a jóizü kacagástól.

Talán azzal jellemezhetnők legjobban az est hangulatát, hogy Budapest-ize volt. Mintha csak a régi háboruelőtti boldog Budapest Nagy Endre kabaréjában ültünk volna, olyan finom mélység és ezüstcsengésü derü áradt felénk a szinpadról. A new yorki szinházlátogató magyarság ezen az estén adta legjobb bizonyságát annak, hogy mennyire érett a magasabbrendü szinházi produkciókra. Dehogy akadt egyetlen ember is a szinházban, akinek fájt volna, hogy nem darabot lát, hanem apró müvészi mozaikból összerótt finomságokat, könnyü habos csipkét: Nők, férfiak, élvezve ültek hol a komoly müvészi produkció szinte áhitatos templomi csendjében, hol a derü és kacagás hangos futamaival az ajkukon és igaz szivvel fenékig élvezték azt a szépséget, amelyet a szinpad nyujtott feléjük. Szinte egy egységes nagy sóhajtás volt a hallgatóság, amikor az előadás véget ért és látszott, hogy mindenki szivesen maradt volna még 1—2 órán át a helyén.

Az est sikerének pálmája a két kiváló primadonnát, Fellegi Terit és Pádly Margitot illette meg.

Fellegi Terit már nagyon régen nélkülözte a szinházba járó magyar közönség, amelynek mindig is becézett kedvence

volt. A vasárnap esti nagy közönség és a fogadtatás igazi melegsége is erről tanuskodott. A közönség csakhamar meggyőződhetett arról, hogy az utóbbi idők pihenése mitsem ártott a müvésznőnek, akinek temperamentuma csak ugy szikrázott a szinpadon, aki müvészetének átérzett melegségével és egyéni bájának fiatalos változatlanságával állott előttünk a szinpadon. Néhány egészen finom, szeriöz számával valósággal magával ragadta a közönséget, amely alig akarta leengedni a szinpadról.

Tisztelői egész virágerdővel halmozták el és ezek között a tisztelők között néhány nagy new yorki egylet is szerepelt. Egészen különös és jóizü ötlet volt, amikor a Disznóasztaltársaság derék elnöke, Nagy Lajos, fehérkötényesen egy visitozó apró malaccal jelent meg a világot jelentő deszkákon és azt a hozzá tartozó tejes-cuclival együtt, a müvésznő karjaiban tartott hatalmas virágcsokrok közé rakta. Fellegi Teriben volt annyi jóizü humor, hogy az ijedt kis malacot ott nyomban meg is szoptatta. Ez a tréfa maga felért egy rossz szindarabbal.

Az est másik starja Pádly Margit volt, aki ezen az estén még a szokottnál is jobb volt. Ezzel pedig nagyon sokat mondottunk. Szintiszta, magasabbrendü müvészet volt az, amit produkált akkor is, amikor az érzelmesség finom mély hurján muzsikált, az is, amikor a masamód vágyakozásainak tréfájával, finom pikantériájával csiklandozott meg bennünket. Pádly Margit volt. Pont.

Neki is kijutott dusan a közönség ünnepléséből, a tapsból és virágból és ő is csak nehezen tudott egy-egy száma után leszabadulni a szinpadról.

Ezen az estén Endrey Jenő is elemében volt. Ha nem csalódunk, erősen hatott rá a pénztáros jelentése. Ez a furcsa, tarka ember, aki az előadást csak nehezen és akadozó szóval tudta megnyitni a torkára szaladó könnyektől (nem szinpadi könnyek voltak), amikor a konferanszier bohócsapkáját a vörös fejére csapta, egyszerre vidám, szellemes komédiás lett belőle megint és hirtelen, mindig találó megjegyzéseivel, fürge, izes humorával egyik nevetésből a másikba rántotta a közön-

séget. Nagyon nivós és élvezetes volt az általa komponált dal szövege és zenéje is.

A közönség állandóan melegen tüntetett a furcsa, müvészileg tarka-barka direktor mellett, akinek ezt a pompás estét is köszönhette.

A férfiszereplők közül legelsőrangu volt Szántó Gyula, aki gyönyörü csengésü iskolázott hangján sorra énekelte szebbnél szebb dalait, magyar nótákat és igazi müélvezetet nyujtott a közönségnek. Endrey igazgatónak alighanem igaza volt azzal a tréfájával, hogy ezzel a tehetséges, fiatal énekessel még találkozni fogunk az amerikai szinpadon.

Ugyanezt megjósolhatta volna karmesteréről, Nagy Lászlóról is, aki amellett, hogy iskolázott zene-müvész és a szó magasabb értelmében vett muzsikus, ez alkalommal arról is leérettségizett, hogy mint énekes is megállja a helyét. — A Szántó Gyulával csinált együttesek egészen különleges és a legmagasabb igényeket is kielégitő élvezetet nyujtottak.

Ugyancsak nagyon jók voltak Ürményi Mártha és Sárossy Mihály együttesei és az általuk előadott pompás apróságok előre jelezték a jövő szombati előadás zamatát. Mindenképpen rászolgáltak arra a sikerre, amelyet arattak.

Minden dicséretre rászolgáltak Révész Béla és Jávor Antal is, akik régi programjuk legügyesebb és legjobb számait szedték elő, hogy azokat csokorba kötve, a közönségnek nyujtsák át. Nekik is jogosan járt ki a zugó taps és az ujrázás.

Kellemes meglepetés volt Szarvas "Pali" nagy "kislánya", aki saját zongorakisérete mellett énekelte el tehetséges apjának néhány pompás, zamatos magyarságu és fülbemászó zenéjü dalát, amelyeket a közönség osztatlan tetszéssel fogadott és lelkes tapssal honorált.

Sokat lehetne itt még irni a véletlenség-szülte vasárnapi kabaré müvészi eredményeiről, hatásáról és tanulságairól, de erre már nem jut itt helyünk.

Azt azonban tiszteletteljesen le akarja szegezni itt a kritikus, hogy közönséget, szinészgárdát, rendezést és nivót illetőleg még nem ért meg ilyen magyar szinházi estét hosszu amerikás élete alatt és ezért a maga nevében is bátorkodik itt

köszönetet mondani mindazoknak, akik neki ezt az élvezetet nyujtották. *SZ. Z.*

........Igy folyt le New Yorkban az utolsó magyar vasárnapi előadás. Soha többé magyar előadást vasárnap nem lehet tartani New Yorkban. Ugyanekkor pedig, amikor ez eljátszódott a Cort Theatreben, a szinházi negyed másik három szinházában, a Cort Theatre közvetlen közelében, nem kevesebb, mint három idegennyelvü előadás játszódott le. A görögök, spanyolok és oroszok zavartalanul tartották meg a maguk rendes szinházi előadását. A görögök, spanyolok és oroszok szinházi unionja ugyanis nem denunciálta saját szinészeit saját honfitársait a rendőrségen. A görögök, spanyolok és oroszok között nem akadt áruló. A magyarok között igen.

Endrey Jenő bejelentette a közönségnek, hogy a "Szökik az asszony" előadását Fellegi Teri vendégmüvésznővel a vezető női szerepben, szombaton este tartják meg a Gallo Theatreben. A közönség tapsviharral fogadta a bejelentést, amelyben Endrey azt is mondotta, hogy mindazok, akik a vasárnapi előadáson jelen voltak és az eltépett jegyet bemutatják Sipos Jenő managernek vagy bármely más jegyárusitó helyen, féláru jegyet fognak kapni. A vasárnapi előadás szünete alatt és az előadás után több, mint négyszázan váltották meg jegyüket szombatra. Mikor a közönség kifelé tódult a szinházból, mindenütt ezt lehetett hallani:

"Szombaton pedig olyan zsufolt ház lesz, amilyet nem igen láttak még magyar szinházban...... ."

Ötvös Adorján igy irt rovatában:

Az én kis hasábom

Ebben a rovatban, mint azt már megannyiszor kijelentettem — "nem lesz politizálva". Engem nem érdekelnek az egyletek, testületek, uniók vitái és harcai. Bennük részt nem veszek, főleg azért nem, mert — hál' Istennek — nem kérnek fel rá.

A sokat emlegetett magyar szinész unió ádáz gyülölködése azért nem tartozik rám, mert én csak — közönség va-

gyok. Ha én elmegyek egy magyar (vagy bármilyen más nyelvü) szinielőadásra, akkor a célom az, hogy mulassak, sirjak vagy nevessek, már amilyen a darab vagy az előadás.

Ha az előzetes jelentésekből és reklámokból az tünik ki, hogy egy élvezetes estére vagy délutánra van kilátásom, akkor elmegyek a szinházba tekintet nélkül arra, hogy a főszereplő szinésznek milyen a politikai felfogása és tekintet nélkül arra is, hogy a szinigazgató kifizeti-e a havi számláit és egyéb esedékes adósságokat.

Mindez pedig azért van igy, mert én — közönség vagyok.

A közönségnek semmi köze — és ne is legyen — ahhoz, hogy a szinigazgató mennyivel tartozik a tagjainak, a nyomdának vagy a diszletfestőnek. Ha egy szinház látogatása attól függne, hogy a közönség előbb adatokat szerezne be arról, hogy a manager tetőtől-talpig gentleman-e, akkor az angolnyelvü Broadway szinházak tátonganának az ürességtől és a new yorki szinészek cipőfüzők és ceruzák árulásával kereshetnék meg kenyerüket.

Lássunk cak egy példát.

A világ egyik legnagyobb szinházi vállalkozójának, William Foxnak az utóbbi hetekben sulyosabb és komolyabb anyagi bajai voltak, mint amilyeneket Endrey Jenő valaha is — remélhet magának.

Több, mint egy millió részvényes hangosan megtámadta Foxot, mert ugy érezte, hogy a részvénytársaság körül nincs minden rendben. Rendkivüli közgyülést hivtak össze, amely zajos botrányokkal volt tarkitva. Követelték, hogy Fox mondjon le, követelték, hogy ezt meg azt irja alá, miegymás . . ..

Befolyásolta ez a közönség szinházbajárási kedvét vagy hajlandóságát? Nem! Azokban a Fox szinházakban, AHOL JÓ KÉPEKET MUTATTAK BE, a közönség tódult, tolongott. A Roxyba nem lehet beférni, csak ha előbb egy félóráig sorba áll az ember. Pedig Fox bácsinak bajai vannak........

És ezért van az, hogy nem értek mindenben egyet még a mi lapunk propagandájával sem, amely BIZTATJA A MAGYAR KÖZÖNSÉGET, hogy "dacára" a duló harcoknak, igenis látogassa tömegesen a vasárnapi előadásokat.

Az ilyen propagandának feleslegesnek kellene lennie.

A közönség — közönség, amely mulatni, szórakozni akar, és ha Endrey azt hirdeti, hogy Fellegi Teri fel fog lépni a "Szökik az asszony"-ban, akkor én elmegyek a szinházba még akkor is, ha ugyanaznap Endrey apagyilkossággal vádolva a vádlottak padján ül.

Ha én szinházba megyek, nem azért megyek, hogy pukkasszam a szinészek unióját, hanem hogy magyar szót halljak a szinpadon tehetséges magyar müvészektől, amire olyan kevés alkalom van Amerikában. Ha pedig nem megyek el a szinházba, azt nem azért teszem, hogy a uniónak szivességet tegyek, hanem mert ugy érzem, hogy a hirdetett előadás nem érdemli meg a támogatásomat és nem kecsegtet egy kellemes szinházi estével.

Erről és csakis erről van szó.

Még egy cikk az "Amerikai Magyar Népszavá"-ban:

A szinész union "egyéni akciója" tovább folyik a dolgozó szinészek ellen

Az Amerikai Magyar Szinész Union néven ismeretes szervezetről szóló leleplező cikkeinket az amerikai magyarság széles rétegei nagy felháborodással és megütközéssel vették tudomásul. Most már mindenki előtt félreérthetetlenül tisztán áll a helyzet, amelyet a unióban tömörült egyének a magyar szinjátszás terén teremtettek. Ebből a megértésből ered a new yorki és környékbeli magyarságnak az az impozáns megmozdulása, amely a vasárnapi szinelőadás nagy sikere érdekében történik.

A unió vezetősége és tagjai, ugylátszik, átlátták, hogy a nagy garral behirdetett akcióik, amelyek az Endrey társulat előadásainak megakadályozását akarták elérni, nem fog célt érni és a békülékenység és engesztelődés szelleme vett a mérsékeltebb elemeken erőt. A német szinész unió elnökének közbenjárásával meghivták Endrey Jenőt és társulatát kedd estére egy rendkivüli közgyülésre. A Chicagoi Népszinház igazgatója és a szintársulat tagjai, dacára az ellenük inditott rágalomhadjáratnak, aknamunkának és végül a unionból való kizáratásuknak, megjelentek ezen az értekezleten.

A szinész union azzal az ürüggyel hivta meg Endreyt és társulatát, hogy békét akar teremteni. Ezzel szemben a béke ára az lett volna, hogy egy nyilatkozatot akartak aláiratni Endreyvel, amely ugy volt megfogalmazva, hogy előre látható volt, hogy Endrey ezt soha nem irhatja alá. Ennek dacára Endreyék megjelentek a közgyülésen.

Endrey Jenő a közgyülés megnyitása után azonnal szólásra emelkedett és kijelentette, hogy Szebenyei József, aki nem lévén sem szinész, sem pedig artista, nem lehet a szinész union tagja, tehát nem lehet jelen a unió közgyülésein, — távozzék onnan, mert az ő jelenlétében nem bocsátkozik semmiféle tárgyalásokba.

Endrey szavai után heves vita támadt, amelyben különösen Vass Jenő, Bodrogi Sándor, Sarkadi Gusztáv és Várady Márton képviselték az engesztelhetetlen gyülölet szellemét. Végül ugy döntöttek, hogy Szebenyei legyen jelen az ülésen, mire Endrey és társulatának tagjai kivonultak a teremből.

Endrey távozása után a tanácskozás tovább folyt arról, hogy miképpen akadályozzák meg a vasárnapi előadást. Különböző tervek merültek fel, azonban egyik sem látszott kivihetőnek. Végül megállapitották azt a tényt, hogy a szinész union hitelét az Endrey ellen vezetett harc annyira tönkretette, hogy legalább két esztendeig nem mutatkozhatnak a közönség előtt. Általában az a hangulat alakult ki, hogy a harcot a union elvesztette. Saját fölöttes hatóságaik előtt nincs többé hitele, a közönség pedig elfordult tőlük. Ennek dacára a radikális elemek a vörös terrortól tanult egyéni akciókkal próbálják folytatni a hajszát.

Az ember valóban nem tudja, nevessen-e azon, ami ebben az operettunióban történik, vagy kétségbeessék azon, hogy az amerikai magyar szinészet sorsa miféle "müvészek" kezében van? A négy vérbiró, aki arrogálja magának azt a jogot, hogy az amerikai magyar szinházi életet utálatos és erőszakos eszközökkel megakassza: Vass Jenő, Várady Márton, Sarkadi Gusztáv és Bodrogi Sándor urak. Ki hallott róluk, amikor valóban szinházat kellett játszani? Kik ezek a titokzatos müvészek, akiknek a létezéséről, munkájáról sejtelme sincs a szinházi közönségnek? Ennek az öt férfiunak diktátumától függ-

jön tehát az, hogy kinek szabad Amerikában magyar szinházat játszani? Ez az öt, akik között a titkos és nyilt kommunisták, pályát tévesztett szerencsétlenek és erkölcsileg sulyosan betegek vannak, akarja tehát megakadályozni azt, hogy az egyetlen dolgozó amerikai magyar szintársulat tagjai megkereshessék a száraz és könnyes kenyeret. És velük és mögöttük ott van, mint a kártyák titkos keverője, Szebnyei József, a "sajtó-titkár", akit azért fizetnek, hogy folytassa ezt a csunya harcot a végtelenségig. Ő ebben a játékban az a bizonyos kibic, akinek semmi se drága, mert neki aztán igazán nincs veszteni valója ebben a harcban.

Az amerikai magyar sajtó és az amerikai magyar közönség utálattal fordul ennek a négy kommunistának, fél-kommunistának és pályát tévesztett szerencsétlennek a hajszájától.

A szinész uniont meg kell tisztitani a nem oda való elemektől. Vagy tisztességesen, valóban a szinészek és a szinészet érdekében fog müködni a union, vagy — egyáltalában nem fog müködni.

Göndör Ferenc szenzációs cikke "Az Ember"-ben, amely a lap első négy oldalát foglalta el:

Amerikai magyar regénytöredék

Irta: GÖNDÖR FERENC

A legmélyebb szomoruság fátyolozott félhangján szeretném elbeszélgetni arról, ami mostanában történik szegény káprázó szemeink előtt. Minden harag és szenvedély nélkül, a rezignáció tompa fájdalmával, ázottan, hajszoltan és reményt vesztetten próbálok megörökiteni nehány kusza, könnyes fejezetet az amerikai magyar élet nagy regényéből. Évek óta járom magánosan ennek az örömtelen és exotikus életnek bus, napfénykerülte sikátorait és East Side cimü regényemben igyekszem lefotografálni belőle annyit, amennyit lehet és amennyit birok. Most megint azt kell látnom, hogy nincsen erőm leszállani abba a zordon mélybe, ahol ez az élet örvénylik és folydogál a maga véres, keserü, iszapos hullámzásával. Azt hittem, hogy engem már nem érhet meglepetés, hogy én

már ismerem a new yorki magyar életet és elkomorodva kell belátnom, hogy nem tudok én még arról semmit, ami ebben az országban és ebben a városban magyar vonatkozásokban történhet és bármilyen viharedzett, kérges szivü csavargója vagyok is a new yorki magyar életnek, oh van meglepetés az én számomra is. Bizony megesik itt olyasmi, amiről még én sem hittem el a magam sötét pesszimizmusában sem, hogy megeshetik. Hát megeshetik, kedves olvasó, akit arra kérek, hogy szenvedélymentesen, nyugodtan olvasd el az itt következő furcsa magyar történetet.

Nem szeretnék ismétlésekbe esni és nem akarom elsirni ujra, hogy mit jelent áldozathozatalban, kálváriajárásban, nélkülözésekben és szenvedésben, éhezésben és fázásban, amerikai magyar szinházat játszani. És arról sem beszélek, hogy az amerikai magyar szinészet halálvergődése megy végbe előttünk hosszu és keserves hónapok óta. Ezt mindannyian tudjuk. Azt is tudja e lap minden olvasója, hogy abból a földrengésből, amely az amerikai magyar szinészet vándorhadseregét valósággal lekaszálta, nehány lelkes és minden mártiriumra kész, tehetséges magyar komédiás ki tudta menteni azt a megtört és fáradt akaratát, hogy itt mégegyszer megpróbálja a magyar szinházi kultura elakadt szekerét kiráncigálni abból a feneketlen sárból, amelybe szinte végérvényesen és majdnem örökre elmerült. Ennek a lelkes és minden szeretetet megérdemlő szinésztársaságnak az élén megtépve, össze-vissza rugdalva,, ezerszeresen leleplezve és sokszorosan megbélyegezve, ott áll és birkózik az elsodró árral, egy egész ellenséges világgal: egy nem épen rokonszenves külsejü, vöröshaju, csunya komédiás, ama bizonyos sokat emlegetett Endrey Jenő. Kérem, nekem ez az Endrey nem zsánerem, se emberi, se szinészi halmazállapotában. Ismerem a hibáit, a tévedéseit, melyeket magam is keményen ostoroztam, de azt is tudom, hogy halálos szerelemmel csüng a magyar szinházjátszás mesterségén, hogy fanatikus rajongó lelkesedéssel tud és akar dolgozni azért, hogy Amerikában magyar szinészet virágozzék és hogy nincsen ma ebben az országban senki, aki a magyar szinház megteremtésének és vezetésének komplikált és hihetetlen önmegtagadást igénylő mesterséget, ha ugy tetszik tudományát,

jobban tudná, mint ez a nem tulságosan szimpatikus, hirtelen szőke szinész. Esztendők óta, amióta itt bolyongok, árván, e kegyetlen városban, csak akkor éreztem valamelyes szinházszagot, mikor Endrey Jenő vezényelte fel egyik-másik Broadway szinházba a maga szinésztruppját. Ez az erőszakos, furcsa és nagyon tehetséges ripacs érti a mesterségét, tud és akar dolgozni és produkált addig, amig mások, tehetségtelenek, irigyek és rosszmájuak a kávéházban rágalmaztak, hazudoztak, üvöltöztek és — napot loptak.

A legkomolyabb hibája és büne Endrey Jenőnek az, hogy pénz nélkül, alaptőke nélkül akart nagyszabásu szinházi vállalkozást csinálni Amerikában és ez természetesen nem sikerülhetett olyan arányokban, mint ahogy az ő bő fantáziája azt elképzelte. Egészen bizonyos, hogy jót akart, de elszámitotta magát és nem volt, mert nem is lehetett válogatós a pénzszerzési eszközökben. A részvényesek, akik a szinház céljaira pénzt adtak neki, elvesztették a pénzüket és akik kölcsönkép adtak neki segitséget, azoknak jórészt ma is tartozik csakugy, mint a nyomdászának és tartozik egy-két heti gázsival, egy-két orditozó Abbázia-beli álszinésznek, pár száz dollár hátralékos járulékkal a szinészunionnak és több hónapos gázsihátralékkal tartozik az ő ma is dolgozó talentumos igazi szinészeinek. Ez nagyon kellemetlen dolog, de Istenem, megesett már Endreynél nagyobb vállalkozókkal is. Fox ur többel tartozik, mint Endrey és azért mégsem huzták föl a hitelezői a Broadway valamelyik lámpavasára, mint ahogy Endreyt akarják a magyar szinész union vérszomjas tehetségtelenjei és pályatévesztettjei dühöngve felakasztani naponként többször a Second Avenue minden lámpavasára. És nekünk szabad tán megkérdeznünk régi barátunkat, Szebenyei Józsefet, aki a magyar szinész union "reprezentációs sajtó-titkárja"-ként aránylag csekély dijazásért vezeti hetek óta az Endrey szintársulat kenyerére, exisztenciájára, szabadságára és életére törő hajtóvadászatot: hát olyan szörnyüséges bün az, ha az ember kénytelen kölcsönkérni, ha nem tud pontosan fizetni a hitelezőknek ha nem lehet mindig kényesen válogatós a pénzszerzés módjaiban és eszközeiben, hát ezért halálra kell itélni az adósságcsináló Endrey Jenőt egy sereg kitünő magyar szi-

nésszel együtt? Szabad-e ilyen zordnak, ilyen vérszomjas és kérlelhetetlen erkölcsbirának lenni valakivel szemben anyagi ügyekben és illik-e halált orditani azért, mert nincsen pénze, mert tartozik és nem tud fizetni, szegény, mondja kedves Szebenyei, igazán szabad pénzdologban ilyen szigorunak, ilyen kőszivünek lenni? Szabad?......

*

Hát tudja meg az olvasó, hogy mi történik itt hetek és hónapok óta. Az Endrey Jenő és Pádly Margit szintársulatának szinészei március 16-án, vasárnap este a Cort Theatreben el akarták játszani a "Szökik az asszony" cimü operettet. A közönség a magyar szinészet iránt való lelkesedéssel és feléledő érdeklődéssel készült erre az előadásra. Az Abbazia kávéházban székelő magyar szinészunió azonban kimondta a vérbirósági itéletet, amely ugy hangzott, hogy ezt az előadást nem engedik megtartani s általában lehetetlenné teszik, hogy Endrey Jenő szintársulata többé ebben az országban szinházat játszon. E sorok irója a szakszervezet tiszteletének levegőjében nőtt fel és ugy érezte, hogy kötelessége megkisérelni hogy a szinészunió és Endrey Jenő közötti ellentéteket elsimitsa és lehetővé tegye, hogy a szinészunió égisze alatt dolgozzanak tovább is Endreyék. Ebből a célból érintkezésbe lépett Hegedüs Lajossal, a magyar szinész unió elnökével. Ezek a tárgyalások nem jártak eredménnyel, mert a szinészunió vérbirái ekkor már régen elhatározták, hogy az Endrey társulatot ők egyszerüen beszüntetik. Mosolyogni kell azon az ürügyen, amelyen ezt a lelketlen határozatot hozták. Hogy Endrey és szinészei tagdij hátralékban vannak a unióval szemben, ez volt a szörnyü vád. Endrey és szinészei kijelentették, hogy elismerik a tartozásukat és az előadások bevételei arányában törleszteni és fizetni fognak és a legnyomatékosabban kérték, hogy tekintsék őket a szinész unió hüséges tagjainak és ők minden kötelezettségüket teljesiteni fogják, ha erre időt és módot adnak. Tették ezt annak ellenére, hogy jól tudták, hogy Tóth István és szinészei szintén hátralékban vannak, sőt sokkal régebben vannak hátralékban és mindamellett a Tóth társulat a szinészunió pénzéből ismételten kölcsönöket kapott, amelyekkel ma is tartozik és ezenkivül ar-

ról is tudtak, hogy a tagok által befizetett összegekből egy igen tekintélyes summát a unió bonusok alakjában egyszerüen kiosztott a tagjai között. És tudtak még sok minden egyebet, ami a legélesebben beleütközik a szakszervezeti törvényekbe és erkölcsökbe, de mindezekre való tekintet nélkül jó tagjai és adósságukat törlesztgető védettjei akartak lenni a szinészuniónak.

A szinészunió vérbirái azonban erről hallani sem akartak és elkövették azt a gaztettet, hogy az Endrey társulat tagjait anélkül, hogy őket meghivták vagy kihallgatták volna, a távollétükben egyszerüen kizárták a unió tagjainak sorából és kimondották, hogy ez ellen a "scab" társulat ellen a legélesebb fegyverekkel az egész vonalon felveszik a harcot. Ennek az erkölcstelen harcnak a vezetésére szerződtették Szebenyei József kitünő hirlapiró társunkat, akihez e sorok iróját sok évtizedes benső és meghitt barátság füzi és akinek ez ügyben való szomoru szerepéről vérző szivvel, mély baráti részvéttel vagyunk kénytelenek megemlékezni. E sorok irója személyes csapásként könyveli el, hogy régi, hüséges barátját ilyen méltatlan szerepben látja, amikor ennek a kiváló hirlapirónak és tehetséges magyar irónak nem közönséges kvalitásai egészen más természetü hivatás betöltésére predesztinálnak. Soha nem esett még nekünk ilyen nehezünkre valakinek a szereplését nyilvánosan elitélni, mint a Szebenyei József müködését a szinészunió "reprezentációs sajtó-titkári" minőségében, amelyért — mert olyan sok pénze van a magyar uniónak — száz dollárt szavaztak meg a gavallér tagok honoráriumként. És mert a dolgozó szinészek legázolása olyan nemes cél, melynek elérésére a szinészunió nem kimél költséget ss fáradságot, külön száz dollár évi dijat szavaztak meg a tagok által kiverejtékezett pénzekből a new yorki egyletek hetilapjának is azért, hogy az Endrey-társulat ellen elkövetett förmedvényeket közzé tegye. Igy gazdálkodnak a magyar szinészunió pénzével Hegedüs Lajos ur elnöklete alatt.

*

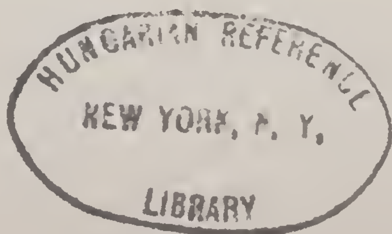
Megindult a hajtóvadászat. Az amerikai szinész unióhoz terjedelmes beadványt intézett a magyar unió Bodrogi nevü titkár ur aláirásával és ebben egyéb rágalmakon kivül az ön-

kényesen kizárt Endrey szinészekről megállapitják, hogy azok "scab"-ek és fölkérik az Equityt, hogy tegye lehetetlenné a március 16-iki előadást s tiltsa le a szervezett szinpadi munkásokat és a zenészeket a közremüködéstől. Ugyanekkor Hegedüs Lajos elnök ur aláirásával a szinpadi munkások szakszervezetéhez ment denunciáló irat, amelyben szintén scabeknek és minden egyébnek rágalmazták a legtehetségesebb amerikai magyar szinészeket és kérték az előadás megakadályozását. Egyidejüleg — és ez a leghátborzongatóbb része ennek a rémregénynek — a szinészunió az ő "reprezentációs sajtótitkárával" hivatalos unió levélpapiroson a new yorki rendőrségnél irásos feljelentést tétetett Endreyék ellen azzal denunciálván őket, hogy vasárnap hamis jótékonysági ürügyeken, rendes szinházi előadást akarnak tartani, ami beleütközik az ugynevezett kék törvénybe, a magyar szinészunió arra kéri tehát a rendőrséget, hogy ezt a törvénybe ütköző magyar szinielőadást tiltsa be. Miután mindezt a szörnyüséget elkövették, az unió álszinészei rendkivüli gyülésre ültek össze, ahova megidézték a "kizárt" Endrey társulatot és azzal az ürüggyel, hogy ők békét akarnak, egy egészen fantasztikus szövegü nyilatkozatot akartak aláiratni Endreyvel, ami azt jelentette volna, hogy Endrey aláirta a saját halálos itéletét. Ennek a megtárgyalására azonban nem is kerülhetett a sor, mert a gyülésen megjelenő Endrey társulat csak abban az esetben volt hajlandó részt venni a tárgyaláson, ha a jog- és törvényellenesen megválasztott "reprezentációs sajtótitkár" onnan előbb eltávozik. Erről azok a nagy és illusztris müvészek, akik az amerikai magyar szinészet sorsa felől diktátori hatalommal kivánnak dönteni, hallani sem akartak. Igy zután Endrey és szinészei elvonultak az amugy is reménytelen csatatérről és magukra hagyták a magyar szinjátszásnak nagynevü reprezentánsait: Hegedüs Lajos, Bodrogi, Vass Jenő és Váradi Márton urakat. Ők azután ismételten kimondották, hogy ebben a nagy városban, sőt ebben az egész országban az Endrey társulat dolgozó szinészei soha többé előadást nem tarthatnak.

Ekkor azután még példátlanabb méreteket öltött a magyar szinész unió terroristáinak denunciáló és rágalmazó had-

járata. Nemcsak irásban fordultak a rendőrséghez, hanem ismételten személyesen jártak a 47-ik utcai rendőrség kapitányánál és egyrészt a legnagyobb nyomatékkal hivatkoztak a kék törvényre, amely eltiltja a rendes vasárnapi előadásokat, másrészt azzal fenyegetőztek, hogy ha a rendőrség mégse tiltaná be az előadást, véres tüntetések szinhelye lesz a szinház, és az sem lehetetlen, hogy büzbombák és egyéb robbanó anyagok fogják halálra rémiteni a publikumot. Az amerikai rendőrkapitány nem habozott a besugóknak és denunciánsoknak kifejezni azt a véleményét, hogy mégis csak hitvány és piszkos dolog az, hogy amit ők, a törvény őrei évtizedek óta eltürnek New Yorkban, azt magyar emberek akarják minden áron megakadályozni. Telefonon is ostromolták a magyar szinészunió nagyjai a rendőrkapitányt, hogy vigyázzon a kék törvényre, akadályozza meg a vasárnapi előadást, mert baj lesz. Majd a Cort Theatre managerénél jártak el a szakszervezeti mozgalom ez apostolai és a kék törvényre és a fenyegető véres botrányra való hivatkozással figyelmeztették a szinház vezetőjét, hogy ki se merje nyitni vasárnap a Cort Theatre kapuit, mert borzalmas dolgok fognak történni. Azután ezt a fenyegetést naponként telefonon megismételték a Cort Theatrenél. Majd a rendőrkapitány nevében hivták fel a telefonon a szinház managerét, akinek megparancsolták, hogy vasárnap tartsa zárva a szinházat, azután a szinházi manager nevében felhivták a 47-ik utcai rendőrkapitányt, akivel közölték, hogy a szinház zárva fogja tartani a kapuit és a kapitánynak legyen gondja rá, hogy előadás valóban ne lehessen. Azután ismét deportálással fenyegették meg az Endrey társulat minden szinészét és naponként jött a rémitgető figyelmeztetés, hogy közvetlenül a vasárnapi előadás előtt össze fogdossák az Európából ide jött szinészeket és szinésznőket és viszik őket Ellis Islandra. Állitólag a szinészunió nevében történtek is feljelentések a bevándorlási hatóságnál és nem lehet tudni, hogy melyik nap lesz érvénye ezeknek a denunciáló feljelentéseknek. Norman Thomas szocialista vezér nevével is visszaéltek és telefonon próbálták félrevezetni az amerikai szakszervezetet.

*



De lehetetlenség felsorolni mindazt a gazságot és becstelenséget, amit a vasárnapi előadás ellen a magyar szinészunió szakszervezeti apostolai elkövettek. Közben az Endrey társulat szegény küzködő szinészei éhesen próbálták a "Szökik az asszony" jeleneteit és miközben verejtékezve dolgoztak, minden izükben remegtek a szakadatlanul érkező rémhirek hatása alatt. Rettegve gondoltak ezek a hősiesen küzdő talentumos magyar szinészek arra, hogy ez a denunciáló hadjárat, ez a lelketlen hajsza végül valóban megakadályozza a vasárnapi előadást és akkor ők nem tudják kifizetni már nagyon felszaporodott házbérüket és kidobják őket idegenben az utcára, hogy a rongyos cipőjük helyett nem tudnak ujat vásárolni, hogy nem lehet, ismét nem lehet vacsorázni és ebédelni, hogy a rongyokban leszakadó ruhájukat nem foltoztathatják meg, hogy valamelyik nap mégis csak jön a bevándorlási hatóság tisztviselője és viszi őket Ellis Islandra, holott nekik a világon semmi bünük nincsen, ők nem akartak semmi rosszat, ők éhezve, fázva, rongyosan, a besugó kopók által üzetve, becsülettel csak magyar szinházat szerettek volna játszani Amerikában. Az Abbáziában, a röhögő denunciánsok főhadiszállásán gőgös fogadások estek arról, hogy nem lesz hangulatos, szép magyar szinházeste vasárnap, mert a magyar szinészunió megvédi a kék törvényt, de kiüti a hivatásos szinészek kezéből és szájából a száraz falat kenyeret és örökre meggyilkolja az amerikai magyar szinészetet. Hegedüs Lajos ur, aki Európában más foglalkozást üzött és csak Amerikában lett szinmüvész, de aki évek óta elpártolt már a magyar szinészet rögös utjától és sovány kenyerétől, aki feleségével együtt egy német söreső sörcsarnokban énekelget éjszakánként nagyon rendes fix fizetés és külön jutalmak ellenében, Hegedüs Lajos ur, aki nemcsak gondtalanul él meg a német zengerájban, hanem szorgalmasan hordja a százasokat és az ezreseket a bankba is, Hegedüs ur ugy itélkezett, hogy Pádly Margitnak, Jávor Antalnak, Sárossy Mihálynak és a többieknek, akik Magyarországon is megbecsült szinészek voltak és akik a magyar szinészetből csak száraz kenyeret akartak keresni, — hát ez a Hegedüs ur a maga korlátlan elnöki hatalmával onnan a német sörcsarnok mélyéből ugy intézkedett, hogy ezek a hivatásos magyar szinészek ne kereshessék meg a kenyerüket, ellenben

dögöljenek meg éhen. Hegedüs ur nem érezte a sulyos erkölcsi összeférhetetlenséget, amely az ő jelenlegi német zengeráj-dalnoki mestersége és és a magyar szinészunió elnöki állása között véresen és orditón fenn forog. És nem érezte az irtózatos szégyent, hogy ő, a gondtalanul élő, mindennap zavartalanul és bőven ebédelő és vacsoráló, jól ellátott pénzgyüjtő német sörcsarnoki énekmüvész meg akarja fosztani a dolgozó magyar szinészeket a mindennapi száraz, sóhajos, könnyes kenyerüktől. Az amerikai magyarság nem fogja soha elfelejteni ezt Hegedüs urnak és a szinészunió egyéb titánjainak, akiknek magyar szinjátszó karrierjük örökre befejeztetett.....

*

Nem akarom részletezni, hogy milyen irtózatos erőfeszitésekkel próbáltuk ellensulyozni az amerikai magyar szinészet élére törő lelketlen hajtóvadászatot. Jártunk az amerikai szocialista párt kiváló vezérénél, Norman Thomasnál, jártunk az Equity elnökénél, jártunk a rendőrkapitányságon, a szinpadi munkások szakszervezetében, jártunk mindenütt, ahol a denunciánsok, besugók, a szivtelen följelentők jártak. Ismételjen jártunk a Cort Theatre managerénél és az utolsó percig harcoltunk azért, hogy a dolgozó szinészek vasárnap este zavartalanul eljátszhassák a "Szökik az asszony" cimü operettet. Az amerikai szocialista vezérnél és az Equity elnökénél nem volt nehéz eredményt elérnünk s a dolgozó szinészek oldalára terelni az ő szimpátiájukat, a denunciáló doprtálással fenyegetőző és a rendőrségnél följelentő szinészunióval szemben. Az Equity az egész vonalon dezavuálta a magyar szinészuniót és vasárnap este szervezett szinpadi munkásokat és zenészeket rendeltek az előadásra. A rendőrség azonban arra való hivatkozással, hogy ők kénytelenek tudomásul venni a tömeges feljelentéseket és nekik őrködniök kell a törvény rendelkezéseinek betartásán, a legnagyobb sajnálattal bár, de megtiltotta az utolsó percben, hogy a hirdetett operettet rendes szinielőadás keretében bemutassák. Ami azt jelenti, hogy a zinészunió örök dicsőségére nemcsak március 16-án, de vasárnap soha többé New York városában rendes szinházi előadást tartani nem lehet. A magyar szinészunió agyondenun-

ciálta, végleg megölte a vasárnapi magyar előadásokat és ezzel együtt tán örökre kivégezte a magyar szinészetet is.

*

A rendőrség csak azt engedte meg, hogy koncertet tartsanak a hirdetett előadás helyett a magyar szinészek. A szegény, amugy is halálosan kimerült magyar szinészek temetői hangulatban, sirva, zokogva fogadták öltözőikben ezt a halálos itéletet. Nem tudták mitévők legyenek és fogalmuk sem volt arról, hogy mi fog most történni. Hát csuda történt. Az történt, hogy a szinházat zsufolásig megtöltő közönség határtalan lelkesedéssel és megható szeretettel állt oda az üldözött szinészek mellé és egész estén át forró tüntetéseket rendezett a meghajszoltak mellett és megvetéssel bélyegezte meg a hitvány denunciánsokat. Este 9 óra tájban a szintársulat tagjai lehorgasztott fővel jelentek meg a szinpadon és Endrey Jenő igazgató bejelentette, hogy március 15-ikének megünneplésére Jávor Antal egy verset fog elszavalni. A népszerü szinész pompás szavalata viharos tetszést váltott ki, amire a szinészek elénekelték a magyar himnuszt. Ezután egy, a közönség soraiból alakult bizottság fölment a szinpadra és Barna Bertalan, az amerikai magyar közéletnek ez a régi érdemes tagja elfogódott hangon, keresetlen szavakban mondotta el, hogy a lelketlen denunciánsok a rendőrséggel megakadályoztatták, hogy rendes szinielőadást lehessen tartani és igy csak koncertet tudnak adni a szinészek. Természetesen, aki vissza akarja a pénzét, az a belépőjegyét a pénztárban visszaadhatja. Ő reméli, — mondotta Barna Bertalan rendkivüli hatást keltve, — hogy senkisem fogja elhagyni a szinházat. Leirhatatlan jelenet következett most. A közönség tuláradó lelkesedéssel percekig tapsolta és éljenezte a szinészeket és ugyanekkor megbélyegző kifejezésekkel illette a szinészunió denunciánsait. Egyetlen egy ember sem akadt, aki visszakérte volna a pénzét és mindenki a helyén maradt és lelkesedéssel tapsolták és éljenezték a Barna Bertalan után felszólaló Greenspan Béni magyar származásu amerikai ügyvédet, aki angolnyelvü beszédében mondott lesujtó véleményt a szinészunió kalózlobogója alatt elkövetett Judás munka fölött. Árulóknak, a magyar ügy orgyilkosainak nevezte a denunciánsokat.

Ezután Endrey Jenő mondott szivhez szóló beszédet, melyet gyakran szakitott meg a viharos tetszészaj. És megindult a koncert és a szinészek soha nem látott lelkesedéssel a közönség szeretetében megedzve és ujjászületve ugy játszottak, mint tán még soha. Endrey maga csupa ötlet volt a konferánszaiban. Fellegi Terit harsogó óváció üdvözölte a szinpadon és müvészi finomsággal előadott dalainak rendkivüli hatása volt. A kiváló vendégprimadonnát a közönség elárasztott virágaival és a Disznó Asztaltársaság elnöke, Nagy Lajos, egy élő kis malacot nyujtott át neki. Fellegi Teri szinpadra léptekor mindig megismétlődött ez a tüntető ünneplés. Ugyanilyen tomboló lelkesedés üdvözölte a szinpadra lépő Pádly Margitot a szintársulat méltán népszerü primadonnáját. Minden dala után felhangzott a harsogó taps és a viharos éljenzés. Pádly Margitot láthatóan mélyen maghetotta ez a rendkivüli szeretet. Jávor Antal, a közönségnek ez a becézett kedvence maga is egész este ünneplés központja volt. Szántó Gyula szenzációs sikert aratott rendkivüli énektudással, gyönyörüen előadott számaival, amelyekkel a közönség nem akart betelni. A nagyjövőjü fiatal énekmüvésszel párhuzamosan aratott forró sikert Nagy László, ez a nagyszerü muzsikus. Ürményi Mártát is taps és éljenzés kisérte és elragadó kedvességgel előadott számaival nem tudott betelni a közönség. Sárossy Mihály az ő disztingvált előadó müvészetével férközött ismét közel a publikum szivéhez, forró tapsokat aratva. Révész Béla ének és hegedüszámait is szeretettel tapsolták. Az egész müsor rendkivül gazdag, szines és ötletes volt és mindenkit megillet a legteljesebb elismerés, élén Endrey Jenővel, aki valósággal kifogyhatatlan volt az ötletekből. Ünnepi hangulatban ment végbe az egész este, a közönség fokozódó lelkesedéssel tüntetett szinészei mellett és ha a szinészunió örök dicsőségére el is temettük ezen a gyásznapon a vasárnapi szinházi előadásokat, bizonyos, hogy szombaton este demonstrativ módon vonul fel a mélyen sértett new yorki magyarság a GALLO THEATREben, hogy minden cselszövésen, intrikán és denunciáláson keresztül is gyönyörködjék a "Szökik az asszony" mintaszerü előadásában és tüntessen a dolgozó szinészek és az üldözött magyar szinészet mellett.

És folyik tovább az amerikai magyar szinjátszás szabadságharca.

*

Hogy ezeket a lassan sárguló ujságkivonatokat csoportositottam, hajnali hat óra van. Csend van körülöttem, mindenki alszik, boldog, nyugodt álommal. Én, aki már hónapok óta irom őszinte vallomásaim második kötetét, hónapok óta — nem alszom. Nem jön boldog, nyugodt álom a szemeimre. A nagy csendben nem vagyok egyedül. Emlékeim minden éjszaka velem élnek és — elviszik magukkal az álmomat. Jó lesz lassan befejezni már könyvemet, hogy én is aludhassam az igazak álmát. Iróasztalomon halomban csucsosodik a garmadára rakott rengeteg ujságcikk, levél, sürgöny, mindmegannyi fontos adalék irásomhoz. Mert semmit sem irok olyat, amire nincs adatom, nincs bizonyitékom.

Ma éjszaka megkönnyebbült az iróasztalom is, a lelkem is életem egy regénytöredékével. Nem egészen, csak részben. Van még egynéhány mondanivalóm. Oh, igen! Van! Fel kell szabaditanom magam végleg, a csunya álmatlanság gyötrő betegségétől; mert de rossz igy hosszu téli éjszakákon egyedül ébren maradni ebben a hideg országban, ahol egy cseppnyi melegség nincs a szivekben, ahol mindenki csak magáért és magának van. Ahol olyan éktelen a zaj, különösen igy éjszaka.

Jaj! Hol is van egy kis csend . . .?

Veszekszik a zaj
Tombol a lárma
Mintha árnyékként
Mind nyomomba járna
Zug és zakatol
Bömböl a zsivaj
Mindenfelől ez az
Éktelen nagy zaj
Mért érzek végtelen
Vágyat itt ugy bent
Hogy jöjön a csend
A csend

Mért rohan a csend
Hol dörög a robaj
Kattogása mért oly
Mohó és oly duhaj
Mért hogy ugy őrjöng
A tobzódó lárma
Mért van örökre
Minden itt kizárva
Mért nem lehet itt is
Akárcsak ott lent
Oly méltóságos csend
Csend

Mintha minden arra
Lenne berendezve
Hogy rohanjon az élet
Bután lelkendezve
Mintha minden sebet
Csak lárma gyógyitna
Mintha boldogságot
Csak zsivaj nagyitna
Mintha a végtelen
Mindenségben fent
Nem honolna csend
Csend

Jaj, hová is fussak
Merre menjek én
A vad lárma zsivaj
Őrült reggelén
Jaj, hol is van csak egy
Talpalatnyi tér
Vad Amerikában
Ahol zaj nem ér
Hol rohanó gép
Pusztulást nem jelent
Hol van egy kis csend
Csend!...... Csend! .....

Összeomlás

Kegyetlen ez a cim és kegyetlen a rideg papiros, amelyről olyan meredten néz rám ez a szó: összeomlás. Mégis áldom a papir türelmét, amellyel olyan jóságos akarattal hagyja magára róni lelkem terhét. Mit tehetnék, ha papiros sem lenne, kinek panaszkodhatnék, kivel beszélgethetnék?

Az a nagy harc, amelynek egyes fázisait az előbbi fejezetben megpróbáltam ugyahogy érzékeltetni és amely széltében-hosszában felkavarta ugy a tengeren inneni, mint tengerentuli magyar, sőt angolnyelvü sajtót is, az én teljes győzelmemmel végződött. Nem azért, mert rólam, az én személyemről volt szó, hanem mert az igazságnak kellett is végül diadalmaskodnia. Ha valamennyi ujságcikket ideiktattam volna, tán ezzel telt volna meg az egész könyv. Igy a háboruskodás befejezéséről csupán az "Amerikai Magyar Népszava cikkét irom ide, amely igy hangzott:

A szinház-háboru a dolgozó szinészek tökéletes győzelmével ért véget

Az Equity tanácsülésén vizsgálta meg az ügyet. — Endrey és társulata tagjait visszavették a Unionba. — A Union elnöke és titkára felelősségük tudatában lemondtak. — Az Equity titkára köszönetet mondott az Amerikai Magyar Népszavának

A harc, amelyet a Szinész Union a dolgozó szinészek ellen vezetett, csütörtökön este a dolgozó szinészek teljes győzelmével véget ért. Az amerikai Equity, amely a Magyar Szinész Union fölöttes hatósága, maga elé rendelte csütörtök délutánra a Szinész Union tisztikarát és Endréy Jenőt. Miután mind a két felet meghallgatta az Equity, az Endrey ellen emelt vádakat alaptalanoknak találta és felszólitotta a Szi-

nész Uniont, hogy Endreyt és társulatának tagjait iktassa ismét a Union tagjainak sorába. Néhány órával később a Szinész Union vezetősége nyilatkozatot adott ki, amelyben legmélyebb sajnálkozását fejezi ki a történtek fölött és közli, hogy az elnök és titkár a Unionban viselt tisztségükről lemondottak. Az amerikai magyar szinjátszás érdekében folytatott harc, amelyet az Amerikai Magyar Népszava a magyar szinészetért és teljesen ideális motivumokért vezetett, ezzel a méla akkorddal véget ért. A denunciálást, a személyi marakodást, a tisztátlan fegyverekkel való verekedést kiölte ezzel a harccal a Amerikai Magyar Népszava és az önzetlen, becsületes magyar sajtó és most azzal a tudattal zárja be ennek a küzdelemnek az aktáit, hogy olyan purifikáló munkát végzett, amelynek az egészséges hatását hamarosan érezni fogja az amerikai magyarság nemcsak a szinházi életben, hanem a közéletben általában.

MI TÖRTÉNT AZ EQUITY TANÁCSÜLÉSÉN?

Az Equity tanácsülése, amelyen a harc végleg eldőlt, csütörtök délután két órakor folyt le az Equity helyiségének tanácstermében. Az elnöki emelvényen Mr. Dullzell, az Equity titkára, Mr. McNeill és Mr. Steinert, a német union elnöke foglaltak helyet. A Szinész Uniont Hegedüs Lajos, Bodroghy Sándor és Lukács Márton képviselték. Endrey egyedül jelent meg. A tanácskozáson az Equity titkárának, Mr. Dullzellnek kifejezett kérésére megjelent Déri Imre, az Amerikai Magyar Népszava főszerkesztője is. Az ülést Mr. Dullzell vezette azzal a finom tapintattal és energikus határozottsággal, amely mindvégig jellemezte ennek a kitünő embernek a magatartását a magyar szinészet harcában.

Mr. Dullzell felhivására először Endrey adta elő álláspontját. Kijelentette, hogy nacsak, hogy be akar lépni a magyar szinész szervezetbe, hanem ma is a szervezet tagjának érzi magát.

A Szinész Union álláspontját Bodroghy titkár képviselte. Konkrét vádat egyet hozott fel Endrey ellen: azt, hogy Endrey huszonegy dollárt tagdij cimén beszedett tagjaitól és ezt a pénzt nem szolgáltatta be a unionnak. Mr. Dullzell kérdé-

seire azonban kiderült, hogy ezt a vádat semmiféle bizonyiték nem támogatja alá és annál inkább el kell ejteni, mert nem tehető fel, hogy Endrey, aki száztizezer dollárt kezelt, épp a Union huszonegy dollárját akarja elsikkasztani és emiatt a huszonegy dollár miatt vállaljon bármiféle harcot.

Még néhány jelentéktelen ügyet tisztázott a tanácskozás, amelynek végén a Szinész Union kötelezte magát, hogy ujra fölveszi tagjai sorába Endreyt és tagjait. A dolog anyagi részében Endreynek a legmesszebbmenő anyagi megkönnyitéseket adták, annál inkább, mert az Equitynek az volt az álláspontja, hogy amikor az egész magyar szinházi élet ilyen siralmas helyzetben van, egészségesebb és tisztább állapotokat kell teremteni a magyar szinházi életben. Meleg szavakban köszönte meg Mr. Dullzell az Amerikai Magyar Népszava főszerkesztőjének nemcsak azt, hogy a tanácskozáson megjelent, hanem azt a sulyos, önfeláldozó munkát is, amelyet ebben az ügyben végzett.

Déri szerkesztő néhány szóban ugy az Amerikai Magyar Népszava, mint a new yorki magyar sajtó köszönetét és hálájbody tolmácsolta Mr. Dullzellnek és Mr. Steinertnek, akik valóban végtelen megértéssel és jóindulattal karolták fel a magyar szinészet ügyét. "Mi ezt a harcot" — folytatta Déri — "ideális célok eléréséért folytattuk. A mi célunk az volt, hogy egészséges és tisztességes állapotokat teremtsünk az amerikai magyar szinészetben, amely vagy egészséges alapokon fog tovább élni, vagy egyáltalában megszünik létezni. Az, ami itt most történt csak kezdete lehet az egész amerikai magyar szinházi élet ujjászervezésének. A new yorki magyar ajtó tudomásul veszi az itt kötött megállapodást, de a maga részéről a purifikáló harcot tovább folytatja mindaddig, amig a szinházi életben tökéletes rendet nem teremt. Hogy mik azok a lépések, amelyeknek a megtörténtét kivánjuk, arra vonatkozólag azért nem tehetek itt nyilatkozatot, mert bármennyire is minden elismerésem az Equityé, bármi csodálattal és hálával adózzam is Mr. Dullzellnek és kitünő kollégáinak azért, amit tettek, az Equity nem lehet a mi fórumunk. Kijelentem azonban a new yorki magyar sajtó nevében, hogy száz százalékos támogatást vagyunk hajlandók adni ahhoz, hogy a Magyar

Szinész Uniont ujjászervezzék és semmiféle áldozattól nem riadunk vissza, hogy a romokon egy uj, virágzó magyar szinházi életet épitsünk fel és felrázzuk a közönséget a magyar szinházzal szemben tanusitott szomoru közönyösségéből". ....

A UNION ELNÖKSÉGE NYILATKOZIK

Néhány órával az Equity tanácskozása után a Szinész Union elnöksége a következő nyilatkozatot juttatta az Amerikai Magyar Népszavához:

Az amerikai magyar szinészetben az utóbbi hónapok alatt áldatlan testvérharc folyt. Ez a harc odáig fajult, hogy a mult vasárnap az egyik társulatot a rendőrségen is följelentették és ezzel nemcsak az előadás megtartását tették lehetetlenné, hanem az amerikai magyar szinjátszásnak is sulyos károkat okoztak.

Ez a harc most hála Istennek véget ért.

A Szinész Union elnöke és titkára legmélyebb sajnálkozásukat fejezik ki afölött, hogy a testvérharc messzebb ment, mint ameddig szabad lett volna és miután ugy érzik, hogy az ő vezetőségük alatt történt eseményekért, mint alkotmányosan megválasztott tisztviselőknek vállalniok kell a felelősséget, a mai napon a Szinész Unionban viselt tisztségükről lemondtak.

New York, március 20.

SANDOR BODROGHY, p. ü. titkár
LOUIS HEGEDÜS, President.

*

Az Amerikai Magyar Népszava jóleső elégtétellel állapitja meg, hogy heteken át tartó küzdelmével sikerült biztositania az amerikai magyar szinjátszás szabadságát és főkép sikerült elérnie azt, hogy egézségesebb, jobb irányba terelődik végre a magyar szinészet ügye. Nem volt kedvünkre való ez a harc, de bármennyi áldozatunkba került is, meg kellett inditanunk és állnunk kellett egészen a teljes győzelemig, mert az amerikai magyar szinészet ügye és a magyar szó, a magyar szinjátszás, a magyar kultura dolgán kellett segitenünk. Egyszer és mindenkorra vége van annak az időnek,

amikor az amerikai magyar szinészet ügyét egy east sidei kávéházból intézik hivatlanok és avatatlanok. A Magyar Szinész Unionnak rá kell lépnie az alkotó munkára és ez az alkotó munka a sajtó és a nyilvánosság kontrollja és támogatása mellett fog folyni. A béke, kiengesztelődés és önzetlenség szellemében kell dolgoznia a szinész unionnak és a szinészeknek a magyar szinházért és a magyar müvészetért. Nem szabad többé megtörténnie annak a szégyennek, hogy a szinház mostoha gyermeke legyen az amerikai magyarságnak. Ez az ujság teljes erejével akarja és fogja támogatni a jövőben is a magyar szinházat, de ugyanakkor teljes erejével szembefordul mindenkivel, aki bármiféle okból gáncsot akar vetni a magyar szinjátszás fejlődésének.

A közönséget pedig most még egyszer és nyomatékosan felszólitjuk, hogy ne engedje elbukni a magyar szinház ügyét. Pecsételje meg a békét a new yorki magyar közönség azzal, hogy az utolsó helyig megtölti ma este a Gallo Theatret, kenyeret ad a magyar kultura munkásainak és megteremti egy szebb és jobb jövő alapját az amerikai magyar szinészet számára.

Legyen ez a mai este ne csak a béke és engesztelődés ünnepe, hanem egyuttal az amerikai magyar szinészet és kultura ünnepi estéje is!

*

Szomoru győzelem volt ez, mert a harctér pontosan ugy nézett ki utána, mint a világháboruban a győzők frontján. Mindenütt hulla és hulla . . . vér és vér . . . és pusztulás.

GUERILLA HARCOK

Ami ezután következett, az már minden lehetett, csak nem koncentrált, szisztematikus munka. Amig eddig bizonyos diplomáciai manőverrel birtam bizonyos erőket csoportositani, ezután csak apró kis guerilla csatározásokban vivtam az utolsó élet-halál harcot. Jöttek a martalócok, rugdaltak jobbról, vagdaltak balról, legtöbbször hátulról, sohasem elölről. Jöttek a rémhirterjesztők, a hazugsággyártók, az intri-

kusok, a sajtóbetyárok, a bosszuállók, a sötétbenbujkálók. Ez még mind nem lett volna baj, ha mindez lassan, láthatatlanul ki nem ölte volna a közönségből azt a rajongó szinész szeretetet, amelyet lángralobbantani amugyis a kihült hamu alól kellett. Hiszen oly nehéz volt őket ujra szinházba szoktatni. Nem volt itt Amerikában a magyarnak ugysem szokása a magyar szinház. Mesterségesen kellett itt mindig biztatni legtöbbjét a magyar szinmüvészet istápolására. Ebben az oktalan marakodásban elkeserényésedett itt mindenkinek a szájaize, sokan nem láttak tisztán, véleményük pártoskodóvá tette őket.

Belémette magát a csendes utálat. Menteni szerettem volna a magam lelkét legalább a lelketlen felhőkarcolók között. Magam ellen is harcoltam. Éjszakákon át kóboroltam. Nem tudom miért? Szabadulást kerestem egy fekélyes keléstől, amely ott ült a gyomrom mélyén és ingerelte a szájam izét. Keserüvé vált minden, amit ettem, amit lélegzettem, amit beszéltem, amit hallgattam.

Ebben a periódusban, amikor már félrebiggyentettem a szám egy-egy orvtámadásnál, amikor az emberek rosszaságán, gonoszságán inkább már csak filozofálni volt kedvem — jött az összeomlás. Nem féltem már tőle. Sőt! Kivántam! Mint a tisztitótüzet, amelyből csak én kerülhetek ki tisztán — magam előtt. Nem kivántam én már akkor senki emberfia elismerését, megértését, csak a magamét. Magamnak kellett a magam tisztasága. Csak egy vágyat éreztem csak egyet, lerázni magamról minden rámtapadt szennyet, sarat, mocskot és — farkasszemet nézni mindenkivel.

RÉSZVÉNYESEK GYÜLÉSE

Összehivtam a részvényeseket egy közgyülésre. Benyujtottam üzleti könyveimet, elszámolásomat és lemondásomat.

Mi történt?

Álljon itt a sajtó jelentése.

"Amerikai Magyar Népszava":

Bizalmat szavazott Endrey Jenőnek a Chicagoi Népszinház R. T. Közgyülés

A részvényesek kimondották, hogy a vállalkozást folytatni kell. — A magyar kultura ügyét látják az amerikai magyar szinjátszás boldogulásában

A minap tartotta közgyülését New Yorkban a Chicagoi Népszinház R. T. A közgyülésen, amelyen Endrey Jenő igazgató beterjesztette az üzleti év mérlegét és részletes jelentést tett a részvénytársaság helyzetről, a rszvényesek általános lelkesedéssel bizalmat szavaztak az igazgatónak és arra buzditották, hogy lankadatlan erővel folytassa a megkezdett munkát. A felszólalásokban az a meggyőződés nyert kifejezést, hogy a magyar szinház ügye Amerikában — a magyar kultura ügye — és ezt veszni hagyni nem szabad.

A közgyülésen ötszáz részvény volt képviselve. Jelen voltak a következők:

Balogh Jenő, Gyulay János, Vitárius Gyula, Tabacsko Lajos, Nagy Lajos, Véghső Gyula, Márkus Lajos, Hoffman József, Hoffman Józsefné, Szuknovics Alajos, Oroszy László, Fröchlich Lajos, Balogh Jenőné, Gyulay Jánosné, Kiss Katie, Mernyák Józsa, Ganzinger Jánosné, Friedmann Ethel, Friedmann I., Sipos Jenő, Csontos Istvánné, Dudás Sándor, Stamford, Conn., Kelemen József, Stamford, Conn. és Frey Lajos.

A megjelent részvényesek Balogh Jenőt választották meg a közgyülés elnökévé, a jegyzői tisztet Gyulai János látta el. Endrey Jenő részletes beszámolóban ismertette a részvénytársaság helyzetét, azokat a küzdelmeket, amelyeken a szinházvállalkozás kersztülment. Ennél is nagyobb baj azonban az, hogy a lejegyzett részvények árát nagyon sokan nem fizették le. A részvénytársaság tehát már megalakulása pillanatában azzal a handicappel indult, hogy a lejegyzett alaptőkének csak egy töredéke állott rendelkezésére. Miután arra, hogy a jegyzések nem folynak be, nem számithatott, szélesebb alapokon szervezte meg a szintársulatot, mint ahogy szabad lett volna.

Szinészeket hozatott ki Magyarországból, két társulatot alakitott és amikor a lejegyzett részvénytőke nem folyt be, kénytelen volt sulyos kötelezettség vállalása mellett kölcsönöket felvenni.

Ezután beterjesztette a pénztári jelentést. A jelentést kiadták Vitárius Gyula, Nagy Lajos és Véghső Gyula számvizsgálóknak, akik a kimutatást teljesen rendbenlévőnek találták. A számvizsgálók azt inditványozták, hogy a közgyülés százszázalékos bizalmat szavazzon Endrey igazgatónak. Az inditványt a közgyülés elfogadta.

Ezután hosszu és alapos eszmecsere indult meg arról, hogy e pillanatban miképpen leehtne a részvénytársaság helyzetén javitani és hogy lehetne biztositani a vállalkozás további zavartalan munkáját. A vita során, amelyben Véghső Gyula, Fröhlich Lajos, Gyulay Jánosné, Kiss Kate, Ganzinger Jánosné, Friedman Etel, Friedman I., Sipos Jenő, Dudás Sándor, Fekete József, Kelemen József és Hoffman Józsefné vettek részt, a felszólalók rámutattak arra a példátlan agitációra, amelyet különböző körök folytattak és még mindig folytatnak a Chicagoi Népszinház ellen. Megállapitották azt is, hogy semmi szükség budapesti vendégmüvészek kihozatalára, mert hiszen Kosáry és Király vendégjátékai okozták a legnagyobb anyagi veszteséget és kézzelfoghatóan bebizonyult, hogy a közönségnek nem kellenek. Az eddiginél szerényebb keretek között kell folytatni a vállalkozást, le kell vágni a költségeket.

12 TAGU SZINÜGYI BIZOTTSÁGOT ÁLLITOTTAK ENDREY MELLÉ

A közgyülés végül elhatározta, hogy az igazgató mellé egy tizenkét tagu szinügyi bizottságot állit, amely részt fog venni az igazgatásban és Endreynek segitségére lesz.

A közgyülés amelynek egész lefolyása egyébként rendkivül lelkes volt, kimondotta, hogy minden fennálló tartozást elismer és minden hitelezőt az utolsó centig kielégit. Miután pedig rögtöni anyagi segitségre volt szükség, a megjelentek azonnal nagyobb összeget bocsájtottak kölcsönképpen Endrey rendelkezésére.

Göndör Ferenc cikkében többek között igy ir:

"....... *Megható jelenet volt, ahogy a részvényesek egymásután felállva, lelkes szavakban biztatták a nehéz helyzetbe került szinigazgatót. Ott nyomban jelentékeny összeget adtak össze a részvényesek és azonkivül vállalták, hogy további anyagi támogatást is rendelkezésre bocsájtanak*".

A "Daily Mirror" részletes beszámolójában igy irt a közgyülésről:

Creditors pour cash on Endrey

By Hettie Cattell

Soft Hungarian gypsy music, floating from the restaurant downstairs at No. 1528—2nd Ave., changed into a tearful, contrite group, 50 stockholders of the Chicago Hungarian Theatre Co., who gathered Tuesday evening in a vengeful mood against Eugene Endrey, president of the company.

The emergency meeting to discuss the affairs of the organization facing a deficit of $42,000, due to the failure of Emmy Kosary and Ernest Kiraly, famous Budapest light opera stars, and other Endrey attractions, began with reproaches hurled at Endrey.

It concluded with old women kissing him, the hardworking Hungarian stockholders tossing money on the table before him.

A jóindulatu részvényesek kisebb csoportja azonban korántsem tudta helyrebillenteni azt a hibát, amit azok a részvényesek okoztak, akik egyáltalában nem fizettek. Komoly alaptőke nem volt és a részvénytőkéből $10,000 soha be nem folyt.

Ennek dacára az "Uj Előre" például a következő cikket irta:

Ézrekre rug az Endrey-féle károsultak száma

Mi lesz azokkal, akik néhány megtakaritott dollárjukat — az Uj Előre figyelmeztetése ellenére is — Endrey-féle "szinházi részvényekbe" fektették?

Ilyenek pedig sokan vannak. Hozzávetőleges számitás szerint ezrek vásárolták Endreytől részben 1 dolláros, részben 10 dolláros részvényeket. Sokan vannak, akik egy összegben százdollárokat adták át Endreynek részvényekért.

Endrey, Amosz-vezér, az Uj Előre minden más leleplezését elviselte volna. De részvénycsalásainak szellőztetése sulyosan érintette a zsebeit és ezért, állitólag, tizezer dolláros kártéritési pört inditott az Uj Előre ellen.

Az Amosz fasciszta lapjai, igy köztük "Az Ember" is, Endrey mellett foglalnak állást. "Az Ember" legutóbbi számában leszögezi, hogy Endrey tiszteletreméltó eredményeket produkált. De amikor arra kerülne a sor, hogy a tiszteletreméltó eredményeket fölsorolja Göndör Ferenc, akkor kénytelen megerősiteni az Uj Előre állitásait és az eredmény, ami kijön, éppenséggel nem tiszteletreméltó.

ANGOLNYELVÜ ELŐADÁS A BROADWAYN

Kiutat kerestem a káoszból. Nem a magam, hanem a szinészeim számára. Ahelyett, hogy beszüntettem volna az előadásokat és befejezettnek nyilvánitottam volna a szezont, még mindig a szinészek sorsával törődtem. Kaptam is érte később hálás — rugásokat. Ahelyett, hogy magammal és kizárólag csakis magammal törődtem volna, mindig és mindig a szinészek baja fájt nekem. Amagam bajával, fájdalmával szemben érzéketlen voltam, mint a szobor, de fájt minden "tagom", hogy a költő szavával és ezzel a fanyar humorral enyhitsek a visszaemlékezések keserüségein.

Hiven örökké dolgozó fantáziámhoz, a menekülést is csak felfelé tudtam elképzelni. Még a bukásomban is a nagystilü

ideák kavarogtak körülöttem és vinni akartam, ragadni magammal őket a Broadwayra, az amerikai közönség elé. Magyar előadás a Broadwayn, az amerikaiaknak . . . hetekig . . . Isten tudja meddig . . . "Sári" (Kálmán Imre "Cigányprímása") . . . Hajós Mitzi, a kicsi és mégis "nagy" primadonnával . . .

Hajós Mitzinek nagyon tetszett az idea. Elfogadta ajánlatomat. Sajnos, mikor próbára került a sor, Sárossyt, Jávort, Ürményit gyengéknek találta egy ilyen nagy előadásra. Igy azután "Mitzi" kivánságára megváltoztattuk az eredeti tervet és angolnyelvü előadás lett belőle angol szinészekkel. Az előadás finanszirozását Hajós Mitzi vállalta magára.

Mialatt az angolnyelvü előadás előkészületei folytak, magyar szinészeimet roadra küldtem Horváth Lajos helyettes igazgató vezetésével. Ez a road sem sikerült, sőt távollétemben felütötte fejét a szinészek között a pártoskodás szelleme. Frey Lajost is a társulattal küldtem, aki Toledoból sürgönyzött, hogy a társulat nem rendelkezik elég pénzzel és igy nem utaztak el Clevelandba, ahol az előadás el is maradt. Közben a clevelandi előadás managere kénytelen volt a megjelent nagyszámu közönségnek a pénzt visszafizetni, mert a szinészek — nem jöttek!

Én minderről New Yorkban persze csak akkor értesültem, amikor már minden késő volt. Az elégedetlenség szelleme kétfelé robbantotta a társulatot, amelynek egy része Chicagoba utazott, más része hozzám sürgönyzött pénzért.

Ez a "vereség" Toledoban sok hirlapi polémiára adott okot később, amelyekben igazságtalan vádakkal illettek engem, aki New Yorkhoz voltam szegezve angol vállalkozásommal. Ez az angol "show" volt a biztatóbb és elvégre nem hagyhattam cserben most már Mitzit sem, akit én vittem bele a vállalkozásba. Érdekesnek tartom itt szembeállitani azt a két tényt, hogy mialatt ugyanebben az időben az amerikai kritikusok *"magyar genius"*-nak neveztek kritikájukban a premier után, addig a magyar lapok igy irtak:

A "Bérmunkás" cikke az első oldalon igy szólt:

Endrey Jenő becsapta és faképnél hagyta a magyar szinészeket

A Chicagoi Népszinház Rt. alkalmazottjainak pénzéből kezdte angol társulatát

Hetek óta foglalkoztatja a new yorki magyarságot az az ujabb szélhámosság, melyet egy Endrey Jenő névre hallgató és önmagát szinigazgatónak nevező magyar szélhámos követett el.

A Bérmunkás hasábjain már néhányszor lelepleztük ezt bohócot, de figyelmeztetésünket nem vették komolyan az amerikai magyarok, legalább is nem azok, akik kaphatók voltak Endreynek pénzt bizni kerére és részvényeket vásároltak.

A nagy garral beharangozott és kitünő perspektivának elébe néző szinházi vállalat mesterségesen előkészitett Endrey terv szerint roppant össze. A jóhiszemü magyarok részvényeivel alátámasztott vállalat jól menő üzletnek bizonyult és autentikus forrásból arról értesültünk, hogy alig egy év leforgása alatt, Endrey Jenő közel huszezer dollárt harácsolt össze.

HOGYAN JUTOTT A PÉNZHEZ?

Endrey az amerikai magyar szinészek javát szerződtette a társulatához. De kihasználta a kedvező alkalmat a szerződések megkötésénél. Ugyanis tudott dolog az, hogy az angol szinpadokon elhelyezkedni képtelen magyar szinészek — sok kal többen vannak ma Amerikában, mint amennyit a magyar szinházak eltartani volnának képesek. Azok közül válogatott Endrey, de csak azokat, akik saját rossz gazdasági viszonyaik miatt kényszerülve voltak szerződés értelmében igért éhbérekért is elmenni dolgozni.

Kivételt csak néhány magyar Star képezett. Ezeknek nagyobb fizetéseket IGÉRT a szélhámos "igazgató".

A szinészek veritékéből és az amerikai magyarok részvényeiből guruló dollárok hamar felgyültek annyira, hogy Endrey már csak a Broadway levegőjében érezte jól magát. Igy történt azután, hogy Hajós Mici igazgatójával került össze.

Az események ettől az időtől kezdve gyors egymásutánban peregtek le.

Ilyen és efajta támadó, pocskondiázó és bosszuálló cikk itt-ott felbukkant a sajtóban többfelől. Ezek között lehetetlen meg nem emliteni például Drozdy Győző cikkét chicagoi lapjában, az "Irás"-ban. Ha az olvasó még emlékezik könyvem első kötetére, amelyben megirtam, hogy Drozdynak hogyan ajándékoztam oda a "Magyar Élet" cimü lapomat és hogy később miképen vált egyik halálos ellenségemmé akkor meg lehet érteni, hogy Drozdy ezt az alkalmat a legnagyobb gyönyörrel igyekezett megragadni — a bosszura. Egyébiránt kritikán aluli támadásának egyetlen részletére kitérek, mert ez azután több lapban is napvilágot látott, amelyek jóhiszemüen átvették az "Irás" cikkét.

A cikk ezen része igy hangzik:

"Endrey ur szinészei Toledoban rekedtek, mert nem volt elég pénzük arra, hogy kifizessék szállodájukat és utiköltségüket. Endreyt napok óta sürgönyök tömegével keresi fel a társulat, de a nagyszáju és nagyhangu "igazgató" ur nem válaszol és nem található sehol. Endreyné Pádly Margit talán még most is várja a kenyérrevalót, az utiköltséget".

Drozdy Győző cikke volt tehát az, amely az egész országban elterjedt pletykának a forrása volt, hogy én Toledoban elfelejtettem nemcsak a szinészeket, hanem a feleségemet is. Csak természetes, hogy a hir dagadt, a pletyka felfujódott és a szimpátia tőlem — elfordult.

Hát ki csodálkozik azon, ha eddig a percig, amig annak a 100 dollárnak a lefényképezett nyugtáját ide nem mutathatom, — amit azonnal, sügönyileg küldtem Toledoba Frey Lajos cimére a társulat részére — hogy nézzétek, nézzétek hát, nem igaz és százszor is nem igaz a gyalázkodástok, hogy mindeddig nem volt s nem is lehetett nyugodalmas jóéjszakám. Sikerült Drozdy Győzőnek akkorát ütni rajtam, hogy alaposan belesántultam. Én most nem tehetek egyebet, minthogy ideiktatom a sürgönyhivatal nyugtájának fényképmásolatát és minden gondolkodni tudó ember itéletét kérem az

olyan ujságiróra, aki tollát az igazság álarcában bosszuállásra használja fel.

Receipt for Telegraphic Money Order

PLACE AND DATE

Received from EUGENE ENDREY

ONE HUNDRED------00/100 Dollars

to LOUIS FREY at TOLEDO OHIO

subject to the terms and conditions of the Money Order Servi

THE WESTERN UNION TELEGRAPH

Charges
Paid $ 1.51 By

MONE

Már csupán a persziflázs kedvéért is ideiktatom a "Sári" angol bemutatójáról az egyik kritikát:

"Sari" revived at the garrick

MITZI ONCE MORE WITH THE ROLE THAT ENDEARED HER THIS COUNTRY

Production Under the Direction of Eugene Endrey Proves Delight

Judging from the buzz of conversation in the lobby before the rise of the curtain and during the intermission, two things were of chief interest to those who attended the revival last night. One of them, of course, was to see Mitzi (known here first as Mizzi Hajos) in her old role; the other to compare the former production with the new pesentation directed by Eugene Endrey, the genius of the Hungarian Art Theatre, which, in its artistic effort, is conducted somewhat along the lines of the Moscow organization.

To begin with the projection itself, the confession must be made that so much water has passed under the bridge since the play was first produced over fifteen years ago, that it is quite impossible to parallel in detail both performances, although the impression was gained last night that there is a more faithful reproduction of the spirit of Hungary in the revival than was felt in the old. Perhaps that is merely imaginative, but it matters little if it is. Certainly there is a fragrant breath of of old-world perfume in this Endrey effort, an atmosphere that makes one hope the director will turn his hands to further development of authentic Hungarian art in this country.

Most, hogy ideiktattam a megtörtént premier angolnyelvü kritikáját, amelyben a kritikus ur kifejezetten annak a reményének ad kifejezést, hogy több ilyen produkcióval fogom itt Amerikában az igazi magyar müvészetet képviselni, mondom, most ide mellékelem egy typikus példáját annak, hogy hol kell keresni a legtöbb magyar betegség csiráját itt, messze idegenben.

Még mielőtt a "Sari" bemutatója meg lett volna, Göndör Ferenc "Az Ember cimü lapjában Halász György tollából a következő cikk jelent meg:

Ez már mégis csak sok

Irta: HALÁSZ GYÖRGY

A napokban azt olvastam a kedvenc reggeli lapomban, a "World"-ban, hogy a budapesti Magyar Müvész Szinház (Hungarian Art Theatre) New Yorkba jön vendégszerepelni.

Nyomozni kezdtem, hogy hogyan került ez cikk a Worldba. Már megint egy ujabb attack készül a magyarok müvészi hirneve ellen, amelyet, tudja Isten, elég nehezen és elég sok fáradsággal épitettek itt fel egynehányan. Egy attack, amelynek valószinü vége nem lehet más, mint hangos és nagyon gunyos kacaj.

Ez az irás olyan klasszikus, hogy nem állhatom meg azt, hogy legalább is részben le ne forditsam. Ime:

"A magyar Müvész Szinház egy intézmény, amelyet ma-

gyar szinészek, irók és zeneszerzők alapitottak MAJD EGY ÉVSZÁZAD ELŐTT és amely főleg felelős a magyar Szinház müvészi fejlődéséért, Amerikába jön. Endrey Jenő, aki TI-ZENEGY ÉVE igazgatója ennek az organizációnak, amely ugy müködik, mint a Moszkvai Müvész Szinház, azzal a különbséggel, hogy nemcsak prózai, hanem zenés müveket is előad, már megérkezett Amerikába. A társulat egy része már próbál itt, a többiek uton vannak"

Egy előadását láttam az Endrey társulatnak itt New Yorkban és ezt az előadást nevetséges volna Broadway-mértékkel mérni. Ha ezt az előadást négyezerszeresen megjavitják, akkor is csak egy nyolcadrendü Broadway produkció lesz belőle, amely semmi esetre sem fog dicsőséget hozni a magyar névre. Olvastam "Az Ember"-ben, hogy Endrey társulata állandó anyagi zavarokkal küzd. A szerény keretek között mozgó magyar előadásokat is csak nehezen tudja megtartani. Hát akkor hogyan akar csak egy félig is elfogadható Broadway operett produkciót csinálni, ahol, ha CSAK 50,000 dollár áll a producer rendelkezésére, sikerre nincs sok kilátás? Ahol Zigfielddel, Schubertékkal, Cochrannal, Schwab és Mandellal, Aarons és Friedleyvel és egyéb, nagytőkéjü "backer"-rel rendelkező producerrel kell konkurrálnia? És ne feledje el, hogy még ezek a producerek is megbuknak néha.

Bármennyire is star Mitzi, egy star nem csinál "müvészetet". És Mitzi csillaga, legalább is New Yorkban, némiképen hanyatlóban van. Itt már nem az a vonzerő, ami volt. A legutolsó két darabjának premierjén nem volt kiárusitva a szinház. És bármennyire is tisztelem Pogány Willyt, a diszletek egyedül nem menthetnek meg egy produkciót.

Én ugy látom és ezt a véleményemet félévtizedes new yorki szinházkritikusi müködésemre alapitom, hogy ez a kaland meg fog bukni. Mint ahogy meg kell buknia minden oly brodwayi operett vállalkozásnak, amely mögött nincs pénz. És mint ahogy meg kell bukni minden olyan vállalkozásnak, amely ilyenfajta publicity-vel kénytelen elindulni.

Mi lesz tehát az eredmény? Bukás. És a bukás nyomában gunyos kacaj: "Hát ez a Magyar Müvészi Szinház? EZ?"

És most egész mellékes, hogy magyarul adnak elő vagy angolul. Angolul még rosszabb lesz. Egy gunyos megjegyzést már láttam egy lapban a Magyar Müvész Szinház angolnyelvü előadásáról. Majd jön több is.

Ezt nem lehet hagyni! Hogy Endrey ur meg akarja hóditani a Broadwayt, ahhoz semmi közöm és senkinek semmi köze. Kivánok neki sok szerencsét, ismeretlenül, ahogy kivánok sok szerencsét mindenkinek, aki többet akar, mint amennyire képes. Csináljon társulatot és támadja meg a Broadwayt. Legyen sikere is, mert kivánom Pogány Willynek, hogy ne legyen még egy bukásba belekeveredve. Szkeptikusan bár, de kivánok Endrey Jenőnek sok szerencsét.

De vegye le a Magyar Müvész Szinház nevet a vállalkozásáról! Egyáltalán minden olyan cégjelzést, amihez nincsen joga, vegyen le! Mert ha félrevezeti a jóhiszemü amerikai szinházi világot, ahol eddig a magyar név, a szinházzal kapcsolatban, hála Molnár Ferencnek és egy pár másnak, aranynyal volt egyenértékü és tönkre teszi a magyar hitelt, akkor nem lehetünk kiméletesek hozzá. Ez már mégis csak sok. Eddig csak otthon linkeltek az amerikai sikereikről, ahol a kontrol kicsit komplikáltabb volt. De most már itt is kezdik. A körmükre kell koppintani, mielőtt késő lenne!

Hát én nem ismerem ezt a Halász Görgy urat, aki ezt a nevezetes förmedvényt előre megirta, a bukást és a blamázst előre megjósolta és akiben annyi emberség nem volt, hogy amikor a darab hosszu hónapokon keresztül szinrekerült, — bocsánatot kért volna tévedéséért, vagy piszkolódásáért, amit a medve bőrére előre csinált. Magán Göndör Ferencen, aki ezt a cikket lapjában leközölte, akkor még csodálkoztam, most, hogy a történelmi távlatból látom a dolgot, még talán meg is értem. Jó üzlet voltam én az ujságoknak, amig hirdetési számláimat fizetni tudtam. Tizesztendős amerikai-magyar szinigazgatóságom alatt $27,824.68-t fizettem ki hirdetésekért. Az "Ember"-ben sokszor egész és féloldalas hirdetéseket közöltettem, amikor jelentékenyen kisebb hirdetés is megtette volna. Segiteni akartam a sajtót, amely maga is küzködik a pusztulás veszélyével. Volt olyan eset is, amikor Göndör Ferencnek egyedül $160.00-t fizettem hirdetésért egy előadásra.

Valószinüleg többet érhettem, mint *magyar* szinházigazgató.

Itt most megmondom Göndör Ferencnek is, hogy ez a cikke oltotta belém azt az érzést, amely őt leszállitotta szememben arról a piedesztálról, ahol ő jogot formál magának itélkezni elevenek és holtak felett. Én Göndör Ferencet nagyon sokban részesnek tartom a magyar egyenetlenség örök bünében, sokszor egész egyéni önző szempontokból eredő kritikái, cikkei miatt. Nem tartom bölcs politikusnak azt, aki nyitott kaput dönget és "fokosa nyelére támaszkodva mondja, mért is adtam fejem tilalmas dolgokra".

Ugyanekkor nem átallotta Göndör Ferenc lapjában két hasábon keresztül áradozva megirni "Kosáry Emmy fényes amerikai szerződését", amely cikkben többek között ezeket is irja:

"Mint feltétlenül megbizható forrásból értesülünk Kosáry Emmy a Schubert Theatre and Co.-val olyan előkelő feltételek mellett kötött szerződést, ami kevés magyar primadonnával történt meg idáig. A feltételek szerint szepember hó elsejétől kezdve egy évre leszerződtették Schuberték Kosáryt azzal, hogy legalább husz hétig rendszeresen fellép az év során heti 1000 (*egyezer*) *dollár fix fizetés, tehát összesen huszezer dollár ellenében. Megállapithatjuk, hogy ilyen fényes feltételek mellett magyar operette primadonna még nem igen indult el a Broadway meghóditására".*

Az már azóta köztudomásu, hogy Kosáry Emmy megbukott, Philadelphiában a darab, amelyben fellépett egy hétig ment és Kosáryt elküldték Schuberték. Ugyanis volt a szerződésben egy pont, hogy Schubertéknak jogában áll felmondani, amikor nekik teszik. Ezt Göndör egyszerüen kifelejtette, sőt azt is kifelejtette, hogy előre sem a sikert, sem a bukást megirni, megjósolni nem lehet. Halász György ur is elfelejtett előre segitségért kiabálni. De még utólag is.

Különben ere vonatkozólag, mintegy válaszul Göndör Ferencnek, Dr. Aczél, a "Philadelphiai Függetlenség" főszerkesztője lapjában a következő igen érdekes vezércikket irta:

Magyar sikerek? Magyar elgáncsolások

Egy meglehetősen egyöntetü hajsza indult meg nemrégiben a Chicagoi Magyar Szinház igazgatója, Endrey Jenő ellen. Nem akarjuk védelmezni Endreyt, mert az ellene felhozott vádak valódiságát vagy valótlanságát megállapitani nincsen módunkban. Lehetséges, hogy e vádak részben igazoltak, mert különben nem lenne az ellene megindult uságkampány annyira általános, hogy különböző irányu lapok egyértelmüleg állapitsák meg, hogy Endrey nem a legszerencsésebben oldotta meg nagy hangon hirdetett igéreteit.

Azonban még a legreálisabb alapokon álló üzletekben is előfordulhatnak előre nem látott akadályok, amik sikertelenségeket eredményeznek, annál könnyebben elszámithatja magát egy amerikai magyar szinigazgató, akinek számitását a közönség jóakaratu támogatásának hiánya teljesen keresztül huzhatja. Ha a közönség elhidegülésének okait kutatjuk, valószinüleg visszavezethejük a hibákat részben a szinigazgatóra is. Ha Endrey hibás volt, megkapja érte azt, ami kidukál neki. Azonban ennek is van határa.

A magyar szinházi ügyeket Amerikában mindig bizonyos jóakarattal kell kezelni, mert még igy is egy meglehetősen életképtelen kulturtényező létét hosszabbitjuk meg. A rosszakaratu, gunyos hajsza az amerikai magyar szinészet lélekharangjának a megkonditása. Nem is olyan régen még tömjénezték Endreyt, ma pedig ugyanazok már kigyót-békát kiáltanak reá. Ha az amerikai magyar közéletben elesik valaki, nincs, aki segitse talpra állni, ellenben akad elég, aki segit ütni, hogy ami fáj, fájjon jobban.

Mig Endreyt a magyar szinészet sikertelensége miatt támadják, nem szóltunk semmit, mert ehhez a magyar ujságoknak kétségtelenül van hozzászólási joguk. Azonban a magyart — sajnos — ősidőktől fogva emésztő csuf irigység és egymás boldogulásának utját álló "haza mentés" nem ismer határt.

Mint a legtöbb ember, ugy Endrey is sokra vágyott. Talán többre mint képességei megengednék. Ez inkább számitási hiba, mint bün. Megtörténhetik bármelyik ambiciózus em-

berrel. Elvégre mindazok a szerencsések, akik karriert csináltak, kezdetben mind nagyon kicsinyek voltak. Ha sikerült nekik dicsőségben uszkálnak, ha elbuknak, visszaesnek a névtelenség homályába.

Endrey mint szinigazgató a Broadway-t ambicionálta. Ez egy bizonyos mértékig sikerült is neki. Ezt nem annyira a szerencséjének, mint ügyességének köszönhette. Ha a magyaroktól függött volna, bizonyára ennyire sem jut el. Mégsem volt elég szerencséje, hogy tervét megvalósithassa. Azonban tényekkel lehet bizonyitani, hogy szégyent nem hozott a magyarságra. Mire való tehát az a hangos nagyképüskődés, a mit többek között egy komolynak tartott ujságban is olvashatunk. "A körmükre kell koppantani, mielőtt késő lenne", "ezt nem lehet hagyni" és ehez hasonló barátságos biztatások. (Itt Göndör "Az Ember" c. lapjára céloz a cikk. — A szerző).

A magyar tollforgatók egy része féltette a magyar müvészet reputációját. Hacsak ezért akarták Endreyt lehetetlenné tenni, ugy megnyugodhatnak. Endrey amerikai bemutatkozása miatt nem kell szégyenkezni egy magyarnak sem és nem kell fenyegetőzni leleplezésekkel. Ha Endrey a saját személyében meg is bukott, a neve alatt bemutatott előadás dicsőséget hozott a magyar müvészetnek. Pennsylvania állam egyik legtekintélyesebb ujságja a "Philadelphia Inquirer" az előadás után, — tehát nem közvetlenül azok után a sérelmezett bluffok után, amit az összes helyi amerikai lapok egyes magyarok szerint rosszhiszemü félrevezetések alapján leközöltek, — vastag betükkel headline-ban a következőket irta: "Production Under the Direction of Eugene Endrey Proves Delight". (Endrey Jenő igazgatása alatti előadás élvezetesnek bizonyult). Az előadásról irt kritikában összehasonlitja a kritikus "Sári"-nak (ezen a cimen játszák az amerikai szinpadon a Cigányprimást, Kálmán Imre gyönyörü operettjét) 15 *évvel ezelőtti előadását a mostanival és a többek között ezeket irja: "the impression was gained last night that there is a more faithful reproduction of the spirit of Hungary in the revival than was felt in the old. Certainly there is fragrant breath of oldworld perfume in this Endrey effort, an atmos-*

phere that makes one hope the director will turn his hands to further development of authentic Hungarian art in this country".

Hát kedves jó uraim, ti derék jó, — csak kissé irigy — magyar testvéreim, micsoda nagy nemzeti sérelem esett, hogy leleplezésekkel ijesztgetnek egy boldogulni akaró magyart?

Hogy egy kicsit elvetették a sulykot, mikor olyan hangzatos nagy cikkeket közöltettek az amerikai sajtóban, ez még nem olyan nagy bün, hogy fejét követeljük a tuldicsértnek. Mi, akik nem ismerjük más szinpadi eseményeknek a kuliszszatitkait, elhiszünk mindent, amit a publicity agentek leadnak. A "Sári"-nak, illetve Endreynek talán egy kicsit a kelleténél jobban is ütötték a nagy dobot, de még ezért a feltétlenül ügyes és tehetséges press agent, Hubay felett sem kell pálcát törni. Ő utasitva lett a jól elvégzett munkája teljesitésére és ha éppen tudni akarják, azoknak az amerikaiaknak volt a kivánságuk Endreyt naggyá tenni és kimelni, akik a show anyagi és erkölcsi sikerében érdekelve voltak. Ők jobban ismerik az amerikai közönséget, mint mi talpig becsületes magyarok és valószinüleg még ma sem okoz nekik lelkiismeret furdalást, hogy Endreyről annyi sokat és "nagyot" irtak az amerikai ujságok. A magyarok ugyis igyekeznek majd ezt ellensulyozni.

Még csak egyet. Endreynek nem volt elég pénze végigvezetni a show-t. Eladta jogát egy másik igazgatónak, akinek valószinüleg több joga van szinházat igazgatni, mert több pénze van. Ha bármit is irnak majd róla az amerikai ujságok, nem fogják megemliteni, hogy valamikor plumber (bádogos) volt. Tehát szidni sem fogja őt senki, mert olyan kutya szerencséje van, hogy még csak — nem is magyar.

*

Az ilyen s ehhez hasonló elgáncsolások magánszemélyektől is értek. Talán nem is érdektelen, ha rövidesen jelzem, hogy például olyan közismert emberek, mint Kurucz János, a hirneves zeneszerző, milyen módon agitált ellenem akkor, amikor már — késő volt. Egyik nyilatkozata a chicagoi "Irás"-ban igy hangzott:

"Múlt év december első napjaiban megérkezvén az óhazá-

ból, nem voltam nagyon meglepve, hogy Endrey Jenőnek egyik társulata, amelyikkel Kosáry és Király szerepeltek, megszünt, a másik pedig agonizál. Nem voltam meglepve, mert mielőtt hazautaztam, láttam Endrey nagyképü és észnélküli szervezkedését . . . most, hogy Toledoban letört a társulat, nem igaz, hogy Endrey küldött nekik pénzt, hogy New Yorkba mehessenek. És ezekután az amerikai magyarság még mindig türi garázdálkodását. De ennek a lelkiismeretlen, lelketlen zseninek nem szabad szinházat játszania".

Kurucz János,
zeneszerző, zongoraművész.

Talán az sem lesz egészen érdektelen, ha idecsatolom Kurucz Jánosnak egy levelét is, amelyet Budapestről irt hozzám, három hónappal a fenti nyilatkozatánakmegjelenése előtt.

Kedves Endrey! 1929, szept. 16.

A napokban kaptam levelet Máriától, melyben elmondja, hogy a második társulat eszméjéről és ezzel kapcsolatban rólam is komoly formában beszélgettetek. Én, amint irtam neked legutóbb, szivesen mennék veletek (de semmiesetre sem Kosáryékkal). Na, most az a fontos, hogy mikor alakulna meg az a másik társulat, amelyiknél szükséged volna rám.

Persze az anyagi részét is szeretném tudni. Well, ezen a részen nem veszünk össze. Jövök, amikorra kell.

Szervusz! Üdvözöl, *Kurucz.*

Ehhez a levélhez és az előbbi ujságnyilatkozathoz, amely mindkettő Kurucz Jánostól ered és annyira elütő tartalmuak, hozzá kell füznöm, hogy a két irás között csupán annyi történt, hogy Balázs Máriát, aki társulatom tagja volt (és Kurucz János menyasszonya) elküldöttem a társulattól és Kurucz Jánost magát sem szerződtettem, mert akkor ő halálos haragban volt Király Ernővel, nekem pedig ahhoz a társulathoz kellett volna. Később persze, amikor Királyék nagy lármával tőlem elmentek, kibékültek, csináltak is egy közös turnét, ahonnan azonban alig tudtak visszautazni New Yorkba,

mert a legtöbb helyen nem is birták az előadást megtartani közönség hiányában.

*

Lassanként megszoktam ezeket a személyes támadásokat is, amelyeknek rugóját persze rendesen csak én ismertem. A nagyközönség csak magát a támadást látta, olvasta, hallotta, Én magam már hét sebtől vérezve csak vánszorogtam, vonszoltam magam előre . . . mindig csak előre . . . mint ahogy azt egyszer régen szegény Stadler barátom tanácsolta: előre . . . mindig csak előre . . .

Hová? Merre?

PLETYKAHADJÁRAT

A nyilt támadásokon kivül egyidőben megindult egy titkos, ellenőrizhetetlen pletykahadjárat is, amelynek romboló ereje végképpen, feltartóztathatatlan volt. Valóságos rémhirek keringtek a levegőben szegény árva fejem fölött, amelyeknek ha csak tizedrésze is igaz lett volna, akkor is hétvármegye legbitangabb betyárja lettem volna. Sokáig ugy tévelyegtem itt az emberek között, mint a számkivetett, akinek mi keresnivalója van errefelé.

Nem tartom egészen érdektelennek idézni Kun Andor egyik cikkét a pletykáról, mint divatos betegségről.

"Dehogy is divatos" — irja Kun Andor — öröktől örökkön való. Olyan öreg, mint az emberiség és amig ember lesz a földön, pletyka is lesz. Nem zörög a haraszt, ha nem fujja a szél — mondják és de sok embernek dulta fel ez a rosszindulatu alattomos közmondás lelki nyugalmát, boldogságát. A pletyka sokkal veszedelmesebb a vádnál és a rágalomnál. A vád és a rágalom ellen lehet védekezni, mert azok nyiltan támadnak. A pletyka azonban a sötétség leple alatt szük sikátorban bujkáló gyáva orgyilkos cselekedethez hasonlitható. A pletykaterjesztő azt cselekszi szóval, amit a névtelen levéliró irásban. Védekezni azonban ellene törvénnyel sem lehet, mert mint Mikszáth mondta, ha valaki egy skatulyából kiereszt száz bolhát, ember legyen, aki azokat össze tudja fogdosni és vissza tudja terelni a skatulyába".

Amerikai Magyarok

A rémhirterjesztők, gáncsoskodók, pletykálók és intrikusokon kivül természetesen vannak itt seregestül olyanok is, akik a magyar faj méltó reprezentánsai a tengeren innen is akikkel igenis lehet komoly munkával alkotni, termelni. Sajnos, ezeknek a jóérzésü, jóindulatu embereknek is elkesernyésedett a szájuk ize a többi gyászmagyar handabandázásától. Találtam én itt rengeteg barátot is, akik még ma is áldozatkészen várják a hivó szót. Szeretném csokorba kötni azoknak nevét, akik mindig és mindenütt megteszik a maguk kötelességét. Sajnos, hiába. Megkondult itt már a magyar egység lálharangja. Egyesületeink, testületeink, magyar sajtónk váza recseg-ropog, omladozik-bomladozik. Tehetséges második nemzedékünk az amerikai olvasztóban válik el a magyar törzstől. Hull a magyar kéve a kősziklák naptüzében, amelynek óhazai televényes földünkből ideplántált fajnemes hajtásából hadd próbáljak ugy ahogy bokrétát fonni.

ARCKÉPEK

Jőjjetek hát, kedves, jóságos nagyszivü, áldozatkész magyarok tollam hegyére, ugy ahogy eszembe jutnak szivem szerint . . . jőjjetek . . . jőjjetek . . .

REV. ZÁKÁNY GYULA

Lackawannán, valahol Buffalo mellett egy kicsiny magyar faluban kis emberek lelkipásztoraként él ez a nagy ember. Bölcs ember, jó ember, nagyszerü. Azok közé a papok közé tartozik, akik elhivatottságukból nem üzletet préselnek ki. Inkább ad, mint kér. A müvészet nagy barátja Zákány Gyula tiszteletes, aki soha nem mulasztotta el utazó szintársulatok előadásainak alkalmával buzditó beszéddel istápolni a

vándorapostolok megbecsülését. Hej, de sok pap tanulhatna ettől az embertől, de sokan, akik csak gáncsolni tudják az idegen földön nehezen boldoguló "kulturnapszámosok"-at. Nem egy pap a szószékről tiltotta már el, hogy hivei a hivatásos szinészek előadásain megjelenjenek. Inkább hordják csak az obulusaikat az egyház mükedvelő előadásaira. Zákány tiszteletes még a teremdijat is elengedte, sőt nem egyszer pénzbeli ajándékozással is segitette Thalia nehezen gördülő szekerét. Valóságos oázis volt Lackawanna a magyar szinészeknek.

Sajnálom, mélyen sajnálom, hogy tizesztendős vándorutamon nem találtam hasonló papra. Mint a pusztaságban utmutató, ugy emelkedik magasra Rev. Dr. Zákány Gyulának puritán alakja, mutatva az utat, amelyen a magyar egység felé lehetne haladni.

Lehetne! Milyen reményteljes szó és mégis mennyire reménytelen. Magyar egység . . .!?

A new yorki egyházak lelkipásztorai között, mintha a 82-ik uccai katholikus egyház uj papja, Father Raffinszky egészen uj hangot ütne meg a magyar müvészettel szemben. Talán vele uj szellem költözik a lelkekbe is — adná az Isten. Elődje — sajnos — mereven elzárkózott minden kooperációtól.

Marton Sándor tiszteletes, a 11-ik utcai "Független Ref. Egyház" volt lelkipásztora, is liberális gondolkodásu ember, őt csak a maga nehézségei nem engedik saját kerületén kivül. Péter Antal református pap már ennél többet is tesz a magyarság tömöritéséért, egy akolba hajtásáért.

Az amerikai-magyar társadalom két jelentékeny tényezője: az egyletek és üzletemberek. Egyleteink — sajnos — egészen önző alapra helyezkedve, szigoru korlátok közé szoritják magukat és csak magukkal törődnek. Több esztendeje már, hogy megpenditették a sajtóban az egyleti erők tömöritését. Nem sikerült. Igy a magyarság ereje széttagolva, erőtlenül rohan a pusztulás, a megsemmisülés felé. Csak éppen a napokban jött a jelentés, hogy egyik legnagyobb országos szervezetü egyletünk változtatta meg a nevét, elhagyva a

"magyar" jelzőt belőle, hogy átszervezve, beolvadjon az amerikai kohóba.

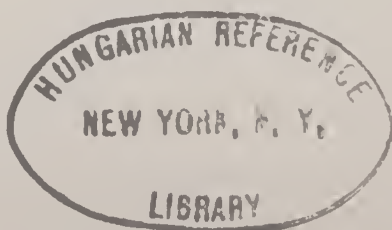
Egyleti vezetőink, tisztviselőink inkább ellenségei, mint barátai a magyar szinészeknek. Sok ezerre rug azoknak száma, akik esztendőkön át, soha egyetlen magyar előadáson meg nem jelennek. Hála Istennek, ezzel szemben vannak olyanok is, kik nem egyszer erejükön felül hoznak áldozatot a magyar kultura magyar nyelven való terjesztésének lehetőségéért. Lusztig Lajos, tekintélyes "real-estate" vállalkozó hosszu évtizedek óta ott áll az elsők között, ha zsebbe kell nyulni. Nehéz ezekben lehetne csak felbecsülni Lusztig bácsi jótékonyságát, magyar szivét, áldozatkészségét a magyar egység megteremtéséért. Nem egy ujság, nem egy könyv, nem egy szinházi vállalkozás, nem egy egyleti tömörülés köszönheti neki létezését. Ez az ember még ma is, amikor már életének javát leélte, kenyerének javát megette és száz és száz kisérlet keserü kudarcba fulladásáról csak bánatos letargiával tud beszélni, még ma is megnyitja szivét, zsebét, ha segitségül hivják.

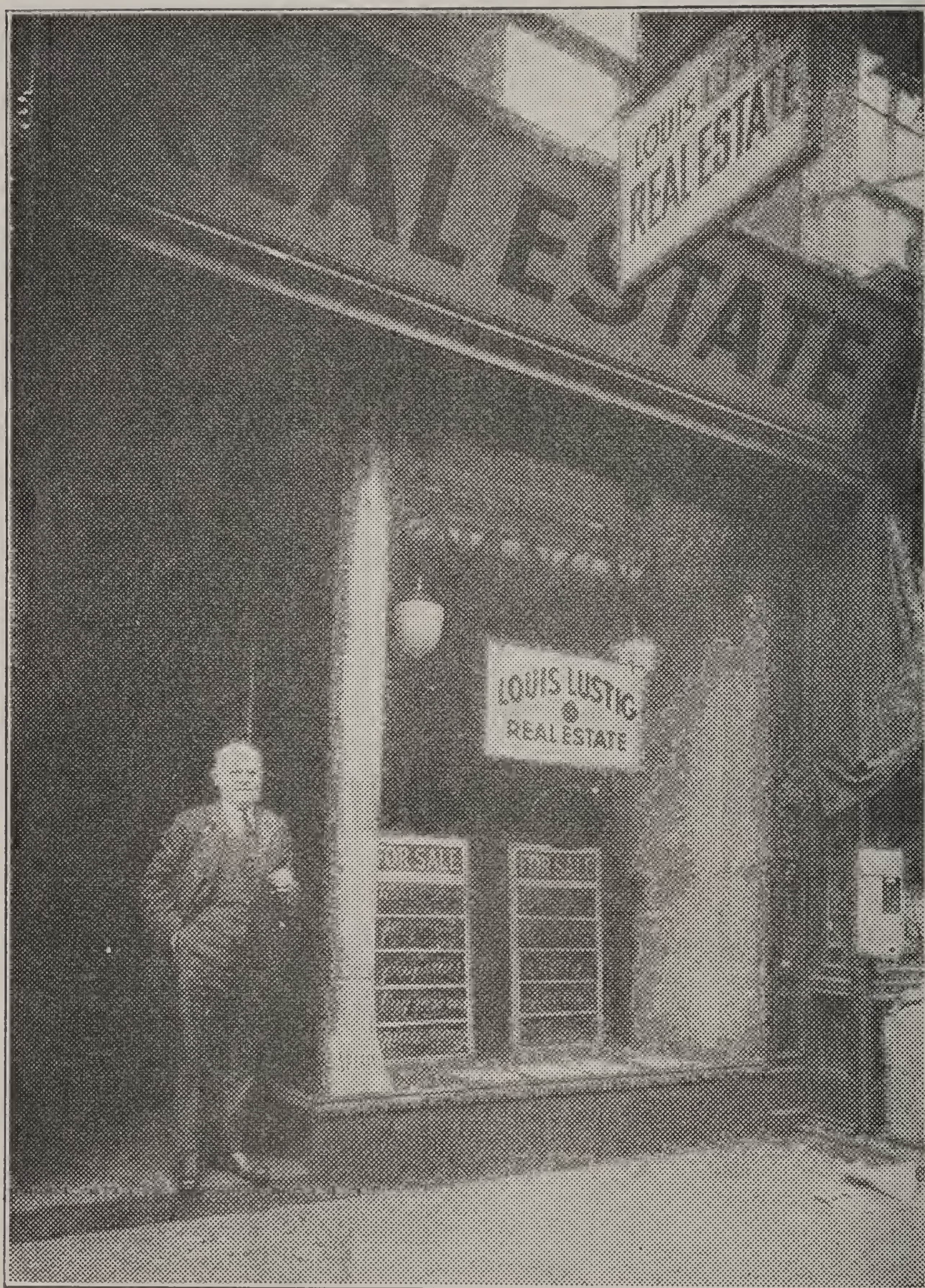


A WOLTER'S HÁZASPÁR
Corona, L. I.

Vagy hogyan beszéljek meghatottság nélkül Mrs. Käte Kiss-ről, aki esőben-hóban, lelkes törzsvendége a szinháznak. Letörésem szomoru napjaiban ezüstös hajával napsütést hozott be sötét szobámba. Ott segitett, ahol legnagyobb volt a baj, ahol jóért jót nem várhatott. Ezt a pár meghatott sort nyujtom át neki virág helyett...... .

Ha már a törzsvendégekről szólok, nem tartom érdekte-





LUSZTIG LAJOS
tekintélyes üzletember New Yorkban, a 1543 Second Avenuen

lennek elsőnek felsorakoztatni Dr. Deruha Jánost, aki Egertől kezdve kisért pályámon idáig a tengerentulig. Dr. Deruhának, aki egyetlenegy "Endrey-előadást" sem mulasztott el, hozzávetőleges számitás szerint vagy 500 dollárjába kerültek csupán a szinházjegyek. Nem volt olyan előadásunk, amelyen nyolc—tizedmagával meg ne jelent volna, volt légyen bár egy zsöllye ára három dollár....



DR. DERUHA JÁNOS

Ugyanigy vagyok Mrs. Majorossy Eleonorral, aki Miskolcról származott ide és vette ki részét a szinház és a közügyek lelkes támogatásából. Még ma is, mikor a legtöbbje visszahuzódik az áldozathozataltól, ott lehet látni Majorossynét az elsők között. Jelenleg a Queensi Demokrata Club egyik vezető, irányitó tagja, a magyar közügyek, a magyar szinház istápolója...

Vagy a páratlan Wolter's házaspárral, akiknek Corona, Long Islandon ruhagyáruk van. Magyar szivük megbecsülhetetlen érték ebben a rohanó életforgatagban, ahol nem érnek rá az emberek, csak magukkal törődni. De bizony Woltersék törődnek mindennel, ami magyar. Lelkes, áldozatkész tagjai a Pro Hungária Világszövetségnek, nyitottszivü mecénásai a magyar müvészetnek........

Majdnem lehetetlen lenne itt ezen a szükreszabott helyen mindenkit értéke és érdeme szerint felsorolni, értékelni. Ez az irás nem is ezt a célt szolgálja, hiszen ezzel egy külön könyv meg is telhetne (pedig érdemes lenne megirni egy ilyen könyvet). Blaskovitz Lajos és neje, akik az elsők között, voltak, amikor áldozni kellett. A lelkes és fáradhatatlan müvész-

barát, Linder Leó a Bronxból, aki talán egyetlen magyar szinházi előadásról sem hiányzott. Vagy a meglehetősen nagyszámu Szilágyi-familia Astoriából. Szilágyiék mindig 10—15 jegyet jelentettek, ha felvonultak. Kiválóan nagy érdemeket szerzett magának a lánglelkü Körösfőy János, Alliance, Ohioban, aki mint a magyar kultura barátja addig nem nyugodott, amig Alliance-on, az alig 80 magyar családot számláló kicsiny telepen ott nem állott Magyar-Amerika legmintaszerübb Magyar-Háza. Az utazó társulatok nem egyszer anyagi támogatást is nyertek ettől az izig-vérig magyar embertől, akinek tekintélyes üzleti vállalata Ohio államban becsülést szerzett a magyar névnek. Másik ilyen nagynevü honfitársunk a passaici Krámer Sándor, aki viszont New Jersey államban örvend nagy tekintélynek. Krámer Sándor üzlete magyar központ, ahonnan nem egy magyar kezdeményezés indult ki. Tabacsko Lajos new yorki üzletember szintén egyik részese a magyar mozgalmaknak szivével, lelkével és — zsebével.



MAJOROSSY ELEONOR

A Schlésinger házaspár Flushing, Long Islandon, hervadhatatlan érdemeket szerzett a magyar ügyek felkarolásában. A müvész-szeretetükről hires jótékony Schlésingerék nemrég ünnepelték aranylakodalmukat, amelyen az amerikai társadalom nem egy jelentékeny alakja is részt vett. A kiterjedt Schlésinger familiához tartozik az amerikai üzleti világ egyik legnagyobb "beauty parlor" üzletcsoport országos hirü "Mme Fischer Beauty Salon". Ötven esztendős évfor-

dulójuk alkalmából a sajtó hosszan méltatta a jeles házaspár érdemeit. Schlésingerék még ma is ott állanak nyitott szivükkel és nyitott zsebükkel minden magyar mozgalomnál, dacára a jól megérdemelt visszavonult életüknek flushingi kastélyukban.



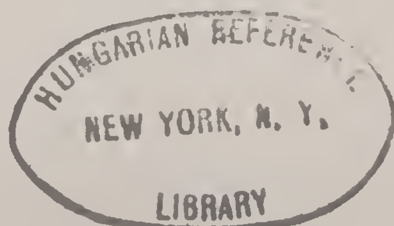
BLASKOVITZ LAJOS és NEJE

ÜZLETEMBEREINK

Az amerikai magyar üzletemberek között nem egy komoly karriért csinált külföldi értelemben. Teljességgel kizárt dolog mindegyiknek akár még csak a nevét is felsorolni, annyian vannak. Inkább csak azokat próbálom érinteni, akik amerikai sikereik között sem feledkeztek meg magyar voltukról, szeretik a magyar kulturát, a magyar szinházat.

Julius B. Braun kontinentális hálózatu "International Detective Bureau"-ja egyike a legnagyobbaknak a maga nemében.

Rozgonyi Andor a "National City Bank" astoriai fiókjának igazgatója, mint politikus is szerepet játszik.





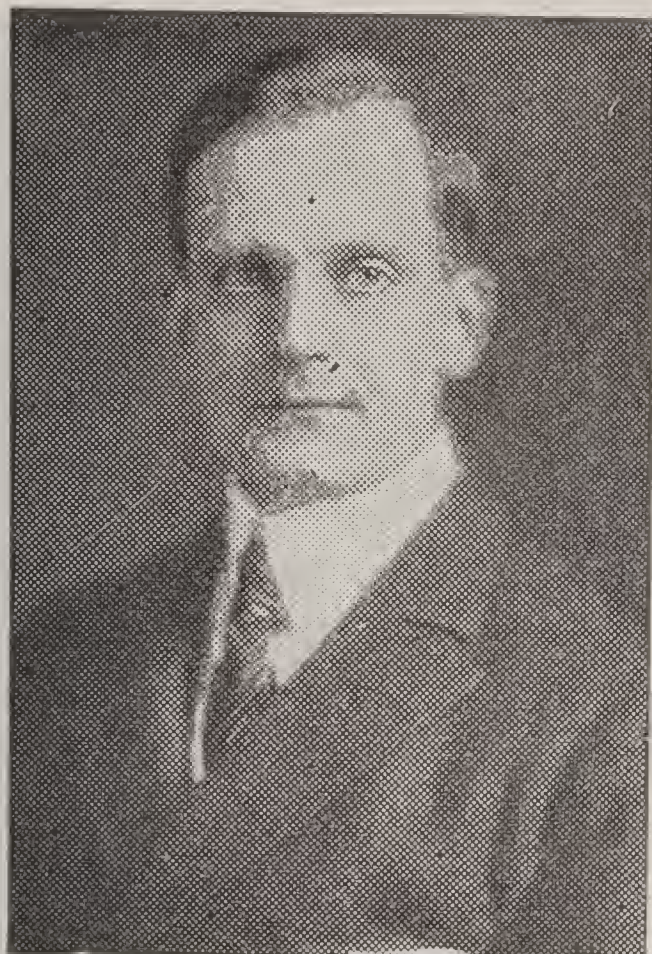
FATHER RAFFINSZKY



REV. DR. MARTON SÁNDOR



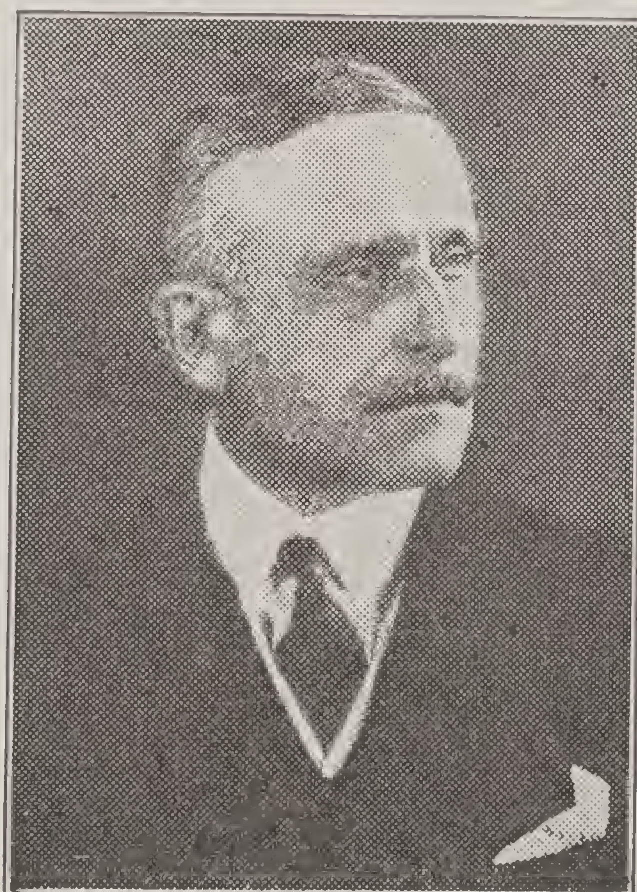
PÉTER ANTAL
ref. lelkész



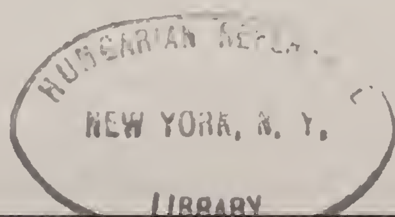
PELÉNYI JÁNOS
Magyarország washingtoni nagykövete



GHIKA GYÖRGY
magyar főkonzul

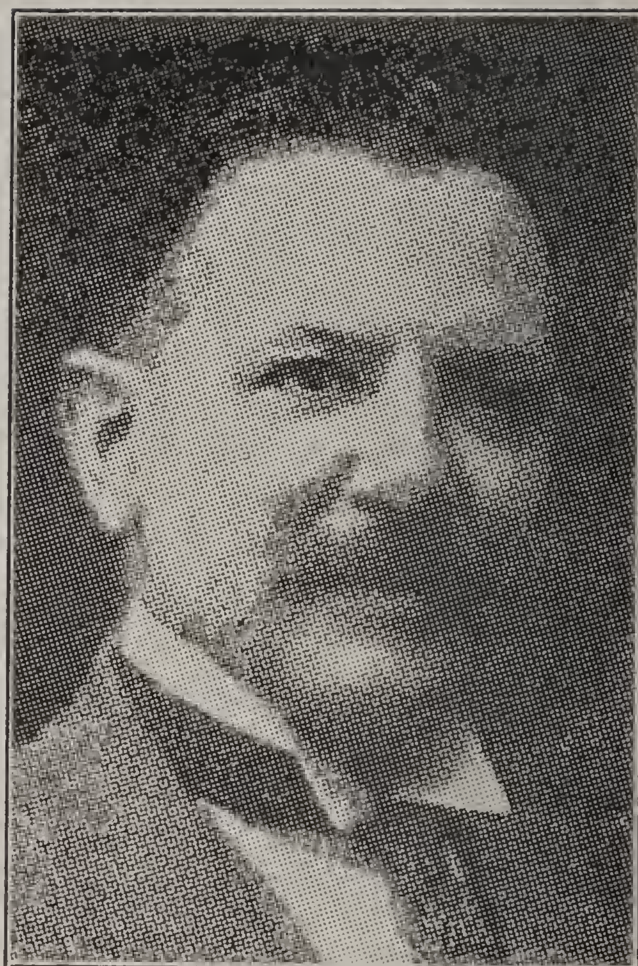


JOSIKA HERCZEG IMRE
lap-tulajdonos

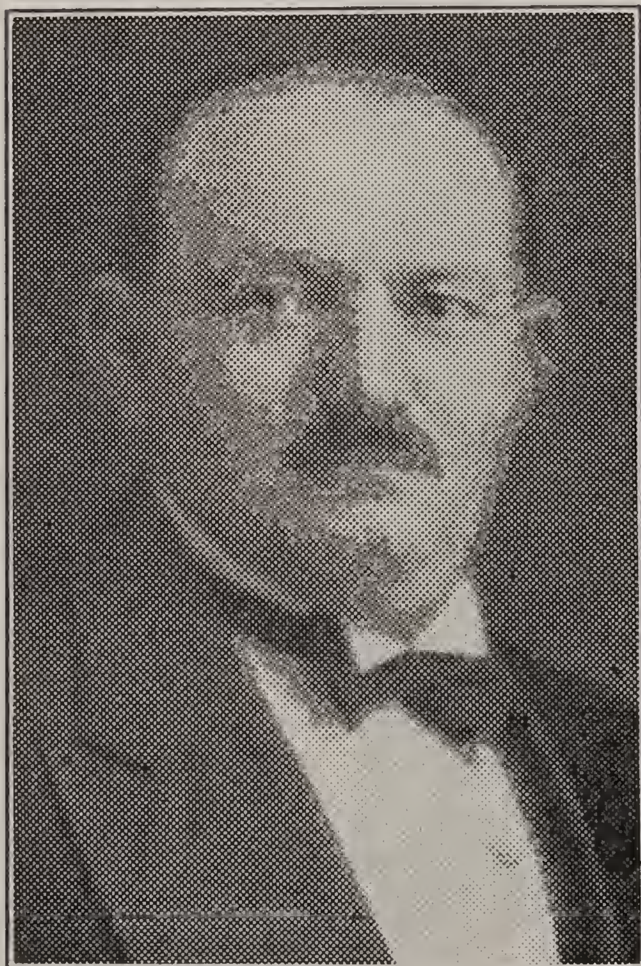




KÖRÖSFŐY JÁNOS
Alliance, Ohio



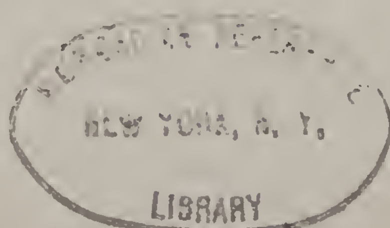
KRAMER SÁNDOR
Passaic, N. J.

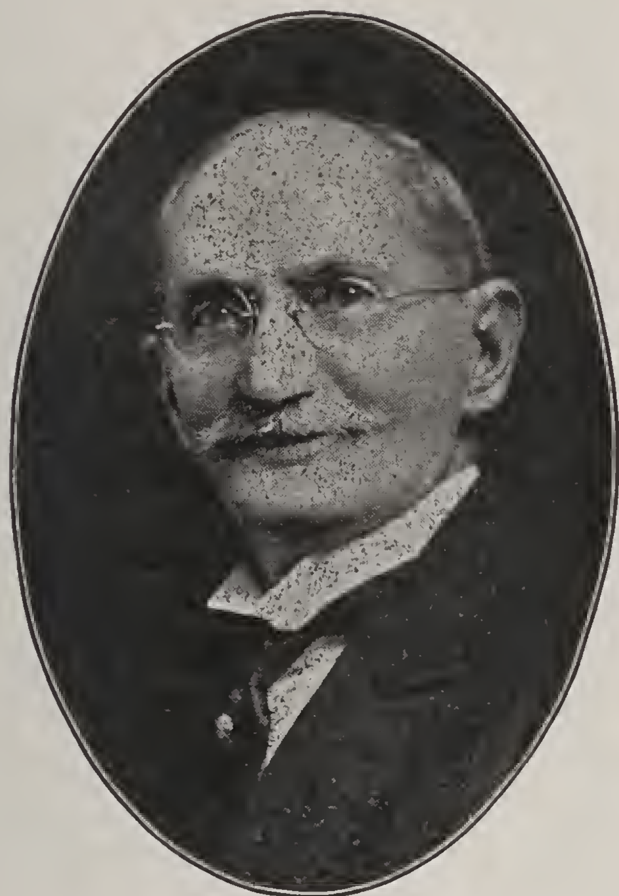


† RAÁB KÁROLY



ROZGONYI ANDOR





I. SCHLÉSINGER



MRS. I. SCHLÉSINGER



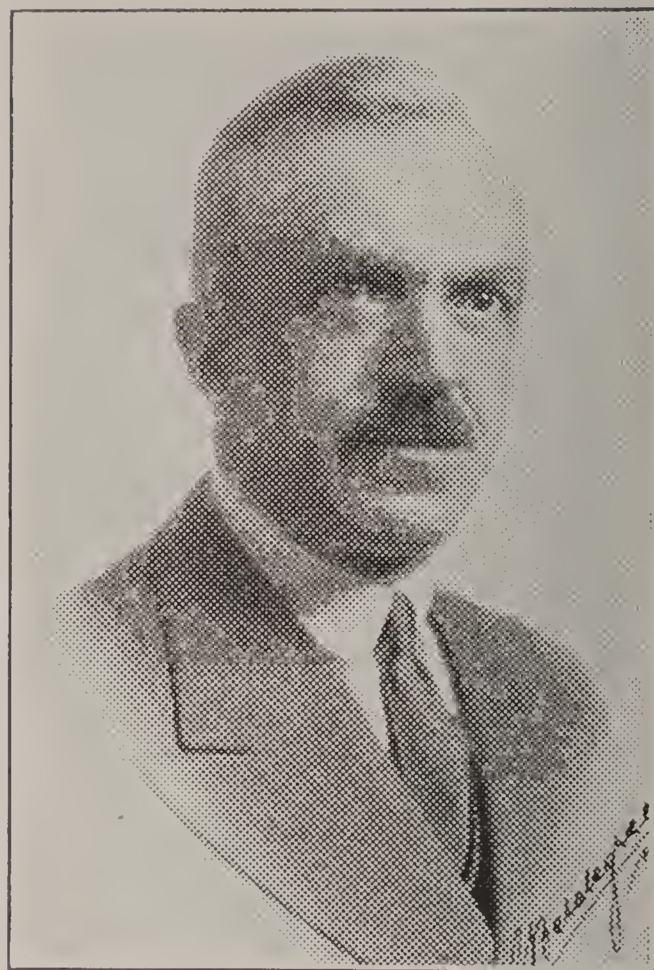
TABACSKO LAJOS és NEJE



SZILÁGYI ÁRPÁD és NEJE



EUGENE KAHN



JULIUS B. BRAUN



DR. SÁRKÁNY GÉZA
orvos



DR. JULIUS M. MARTON
világhirü feltaláló



MOLNÁR S.
fényképész



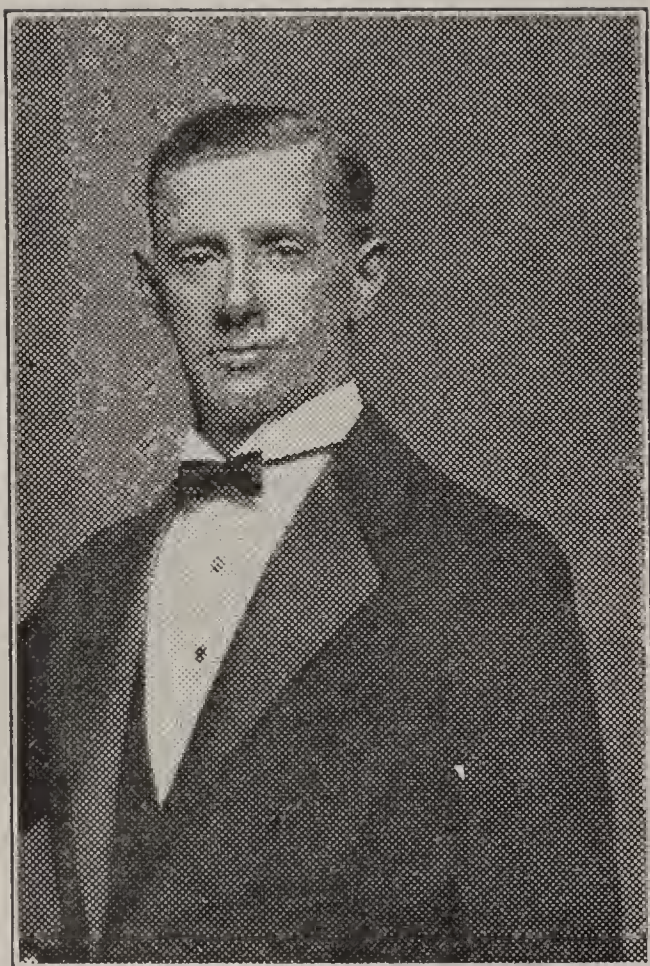
JACOB I. HOROWITZ
ügyvéd



KLEIN ZOLTÁN
szállitó



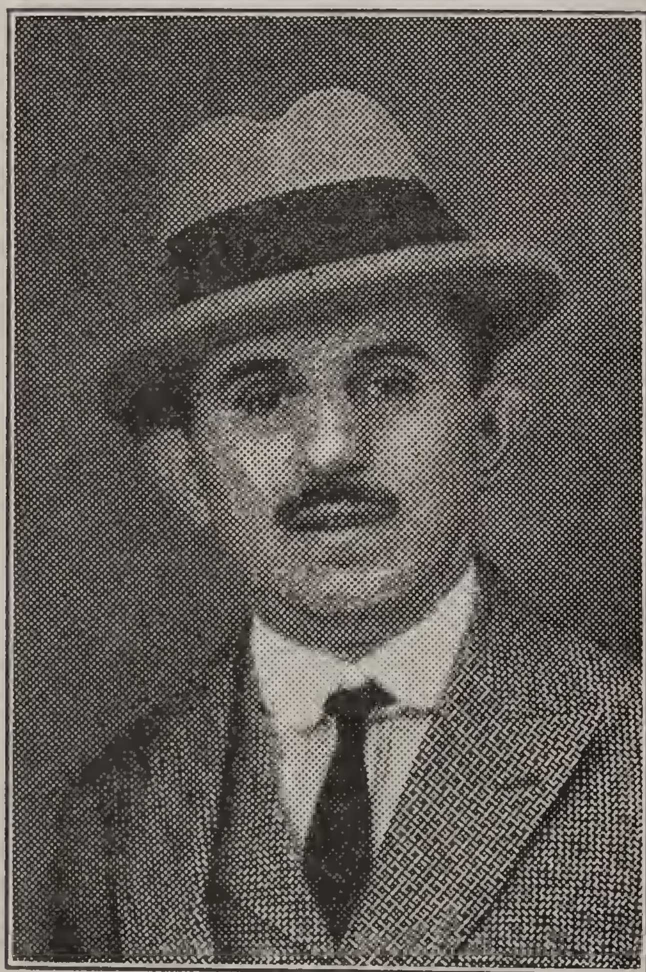
GEIGER FERENC
az Első Magyar Önképző Egylet elnöke



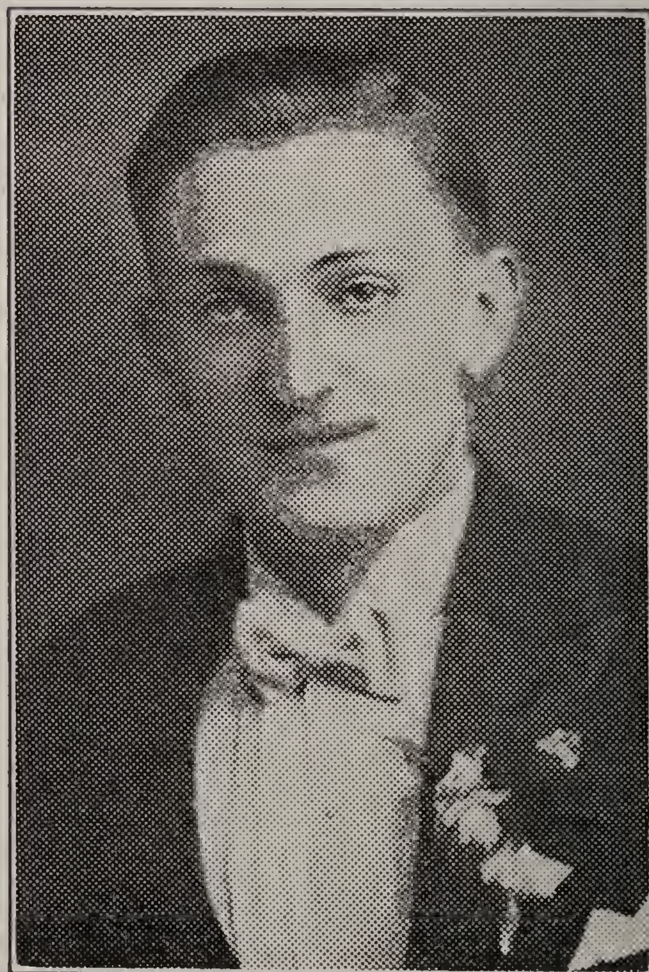
FERBER VILMOS
likőr és borkereskedő



ALEX M. KLEIN
ékszerész



SCHÖNFELD A.
szállitó



MADARÁSZ G.
kötszerész



LINDER LEO



FISCHER



HORVÁTH TESTVÉREK
(husáru üzlet) Zoltán, Gábor, Ferenc, Béla, Imre



NOSZKA ELVIRA



NOSZKA GÁBORNÉ (Buday Lilly)



MARGARET NAGY



ELSIE NAGY


GYÉMÁNT LAJOS


GYÉMÁNT LAJOSNÉ


PERRY KÁROLYNÉ


GREEN MALVIN
a "Kossuth Egylet" v. alelnöknője



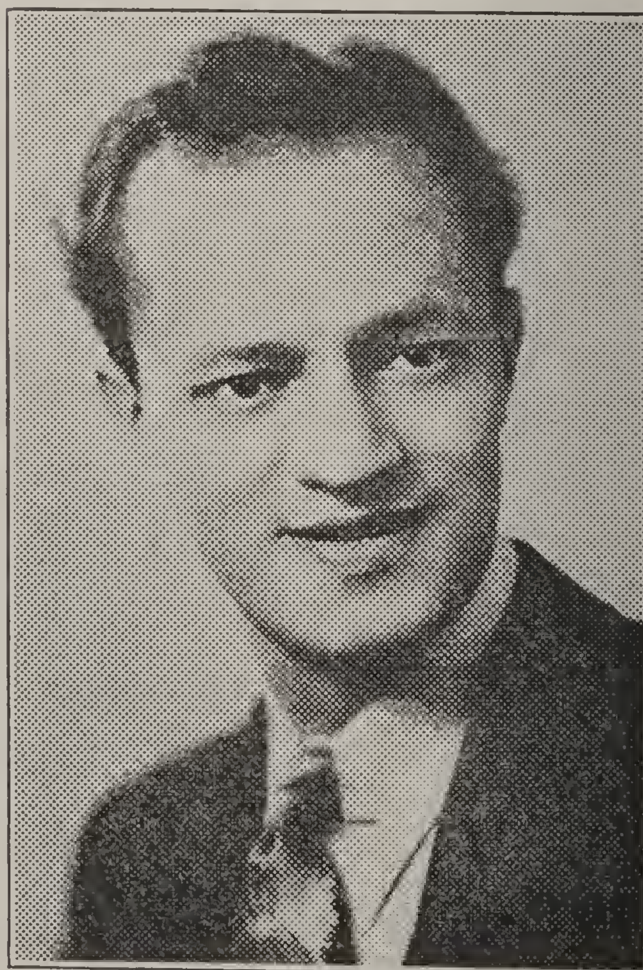
SYLVIA GREENFIELD



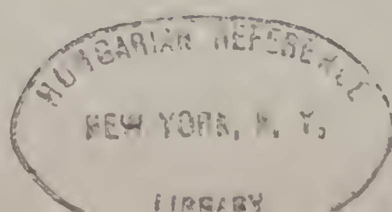
CHOSSA ÁDÁMNÉ



VARGYAS ANNA
31-12 04th St., Jackson-Heights

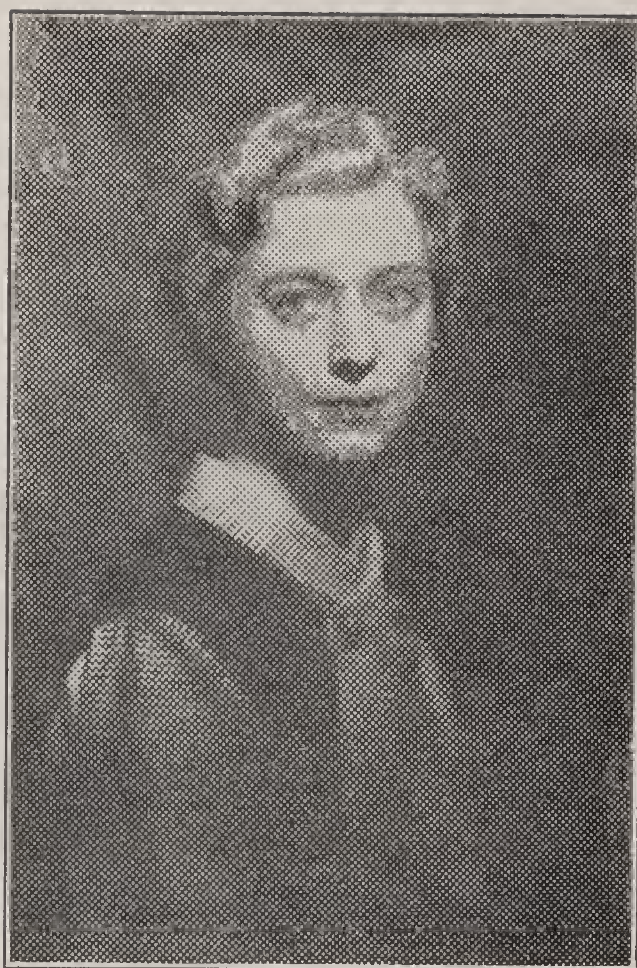


VÉKONY ANTAL
telepatikus fenomén





HORVÁTH KLÁRI
énekesnő



FEKETE MARGIT
a jövő szinésznője



BARNA MARISKA
a legszebb bridgeporti leány



BREINER KATÓ
szépségdijat nyert



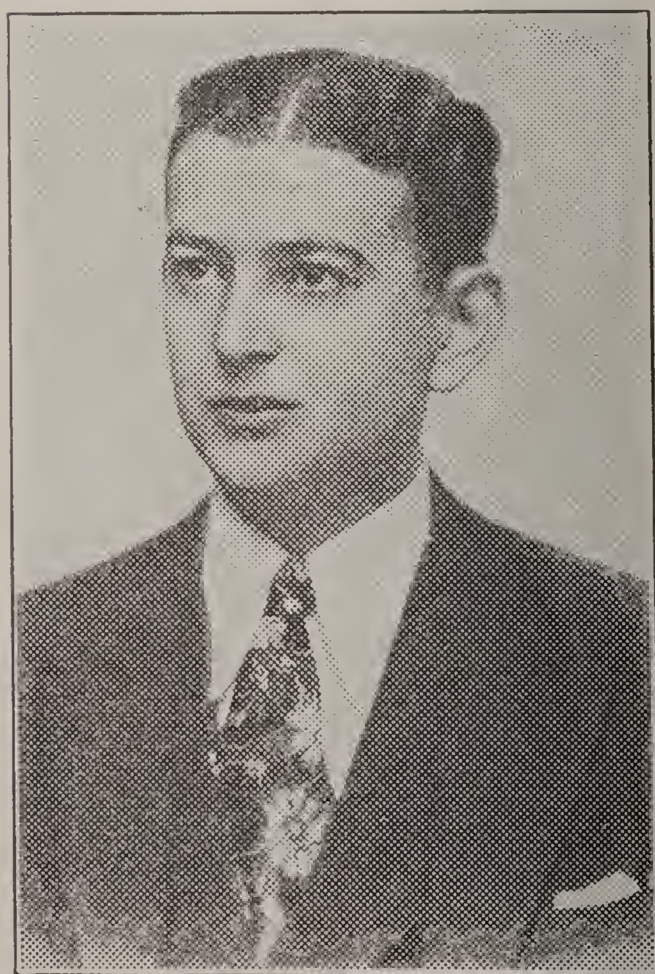
SUROVY IRMA
tanitónő



SOBÓ EMMA
szépségkirálynő



KARIKÁS MAGDA



SUGÁR L. LEÓ



ŐZE GÉZÁNÉ



L. BARTÓK



DOBOS RÓZSI



HONIG ANTAL



MÁRTAY BÉLA
hegedümüvész



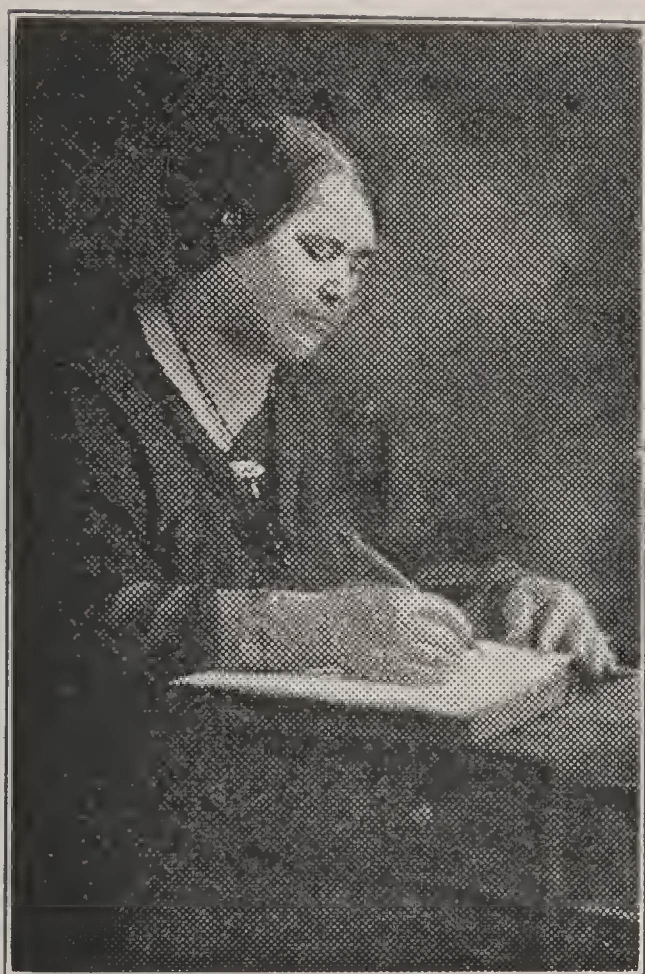
BIBOR OLGA
zongoramüvésznő



SZIGETHY JÓZSEF
hegedümüvész



NAGY ERNŐ
festőmüvész



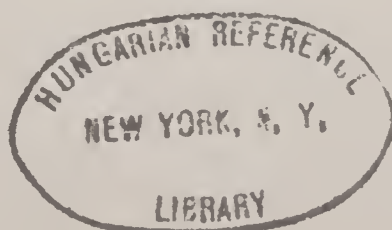
FEIMER L. VILMA
irónő



ALEXA J. ANDRÁS
iró



BODNÁR BÉLA, hegedümüvész





LOEB IRENE
zongoraművésznő



IRSAY NORMA
a csodagyerek



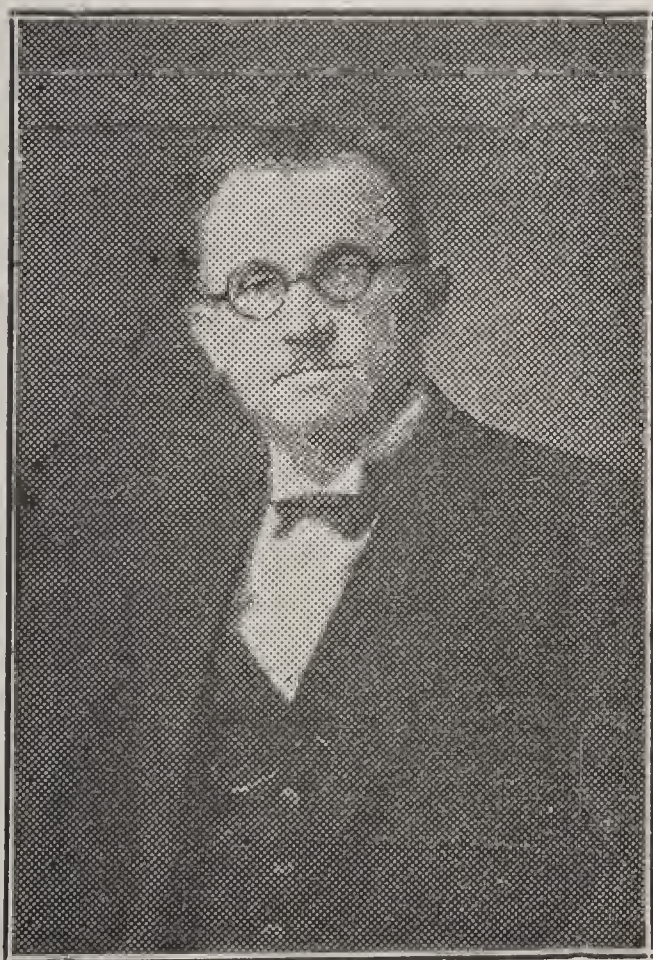
MEDVECZKY GYULA



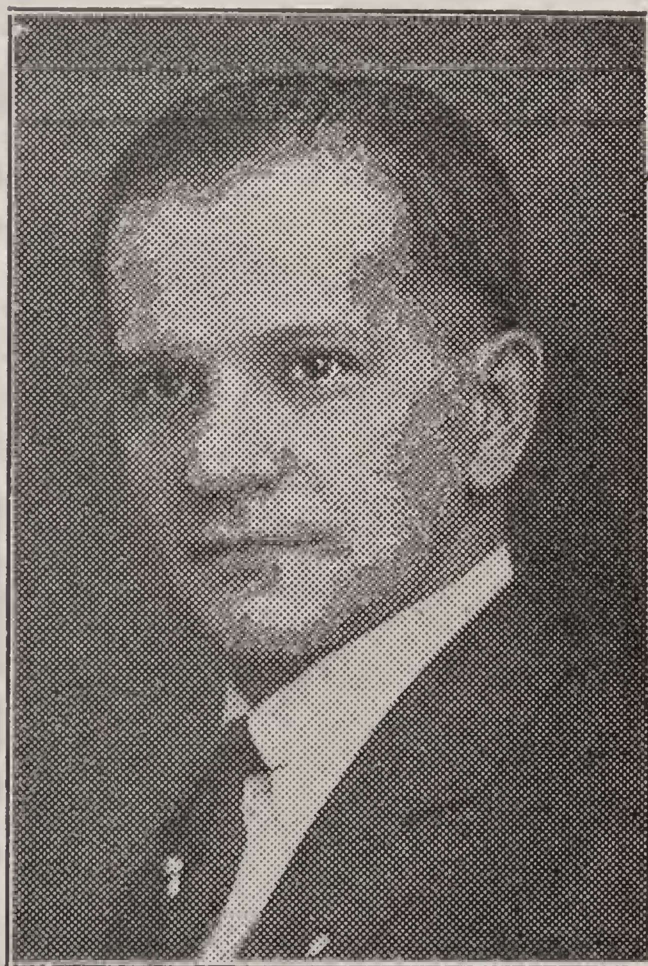
SIPOS JENŐ
szinházi manager



LILLY NEWMAN
zeneszerző



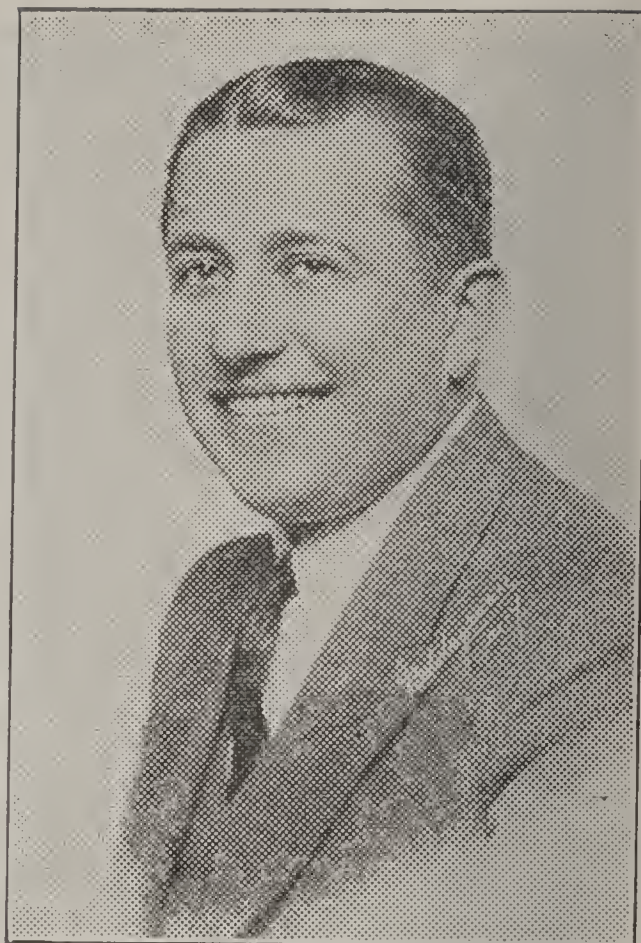
HÖRCSÖKY JÓZSEF
szinházi manager



HARMATH MÁRTON
étterem-tulajdonos



OROSZ OLGA
táncmüvésznő



NYÁRAY KÁROLY
énekes



MEDVECZKY FERENC
zongoramüvész



KONDORAY GYÖRGY
iró



FRIDA GANZ
az R. K. O. szépségverseny jelöltje



HERCZEG MIHÁLY
az amerikai hadsereg v. tisztje



AMERIKAI MAGYAROK PIKNIKJE
MRS. BÁDIG, GRUBER KÁROLY, HEVESI JÓZSEF,
ÉLES PISTA, LUKÁCS



MILDRED QUITTNER
a jövő táncosnője



ERCSEY MITZI
csodatáncosnő



BREZA ILUS
12 éves táncosnő

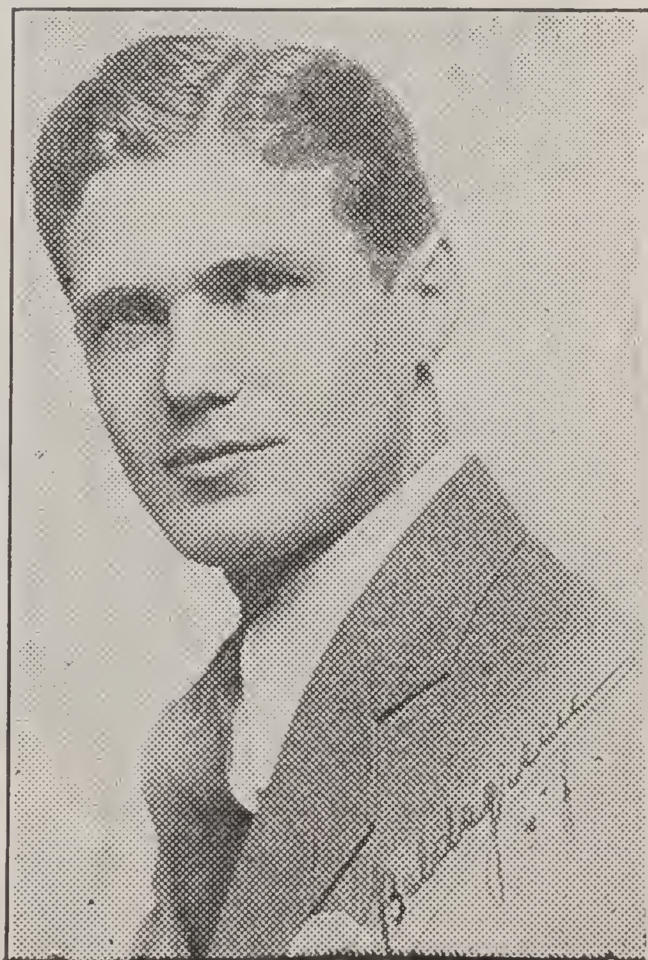


ELAINE KUNSTADTER
tánctanárnő


MULATÓ MARGIT
mükedvelő


BARABÁS KÁROLY
szinmüvész


PROCKL RÓZSIKA
tehetséges mükedvelő


FARAGÓ ÁRPÁD
az "Intim Szinház" tagja

BIBOR EPSTEIN KAROLA
a 80 esztendős zenei géniusz.
Liszt Ferenc egyetlen élő női tanitványa



WISZTREICH EDWARD
a "Kossuth Egylet" egyik vezetője



FARKAS PIRI
szül. Munkácsy Piroska



KOVÁCS GYULA
villanyszerelő



KAMMERMEYER JÓZSEF
villanyszerelő



KLINGER EDITH
az "Intim Szinház" tagja



BESZTERCZEY ILONKA
irónő



LESSNER LUCY
szinmüvésznő



PONGÓ ILUS
szinmüvésznő



SWEET PÁL



SZÁZVAY ELEONOR



BALLA BÉLA
énekes



G. BELDEGREEN
fényképész


PÁDLY MARGIT


HORVÁTH LAJOS
az "Intim Szinház" főrendezője


R. TÓTH JÓZSEF
az "Intim Szinház" tagja


KOVÁCS LILLY
az "Intim Szinház" tagja



ROOSEVELTET üdvözli két magyar lány. (Balról): GOLDIE KOSZTA, (jobbról): PROCKL RÓZSIKA. ROOSEVELT elnök mellett áll MRS .ROOSEVELT



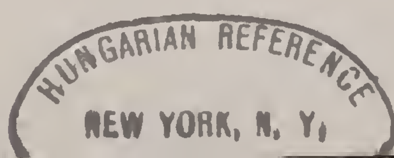
SZABÓ JÁNOS
hajójegy iroda tulajdonos



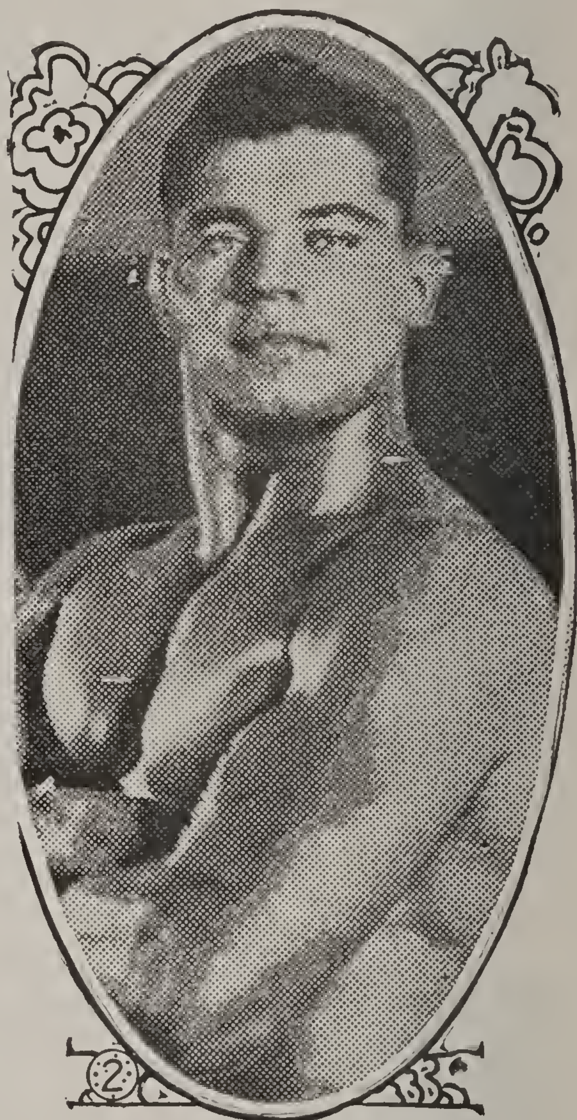
DR. JACOB BURGER
fogorvos



WIESINGER Á.
zenekereskedő



Amerikában a sport hazájában nem egy magyar névhez füződik dicsőség, siker. Az utóbbi időben kedvező reményekkel küzd a világbajnoki titulusért Szabó Sándor birkózó, aki legyőzte Amerika összes birkózóit, majd Jim Londossal került szembe a világbajnokságért. Managere, Jack Curley, aki Tex Richard után a legnagyobb a sport terén. Szabó Sándor, aki legyőzte Shikatot, Jim McMillent, Joe Markovicsot, Strangler Lewist, az 1924-es és 1928-as Olympiász után Signum Laudist kapott. Nevére ma is nem egyszer megtelik a hatalmas new yorki Madison Square Garden. Szabó Sándor egyik legjobb s legerősebb anyag a magyar propaganda terén, melyen a magyar müvészek némelyike sikerrel müködik a magyar név dicsőségére.



SZABÓ SÁNDOR

Ugyanigy ujabban Ruby Berty a "bihari óriás" verekszik rendkivüli sikerrel, nagy reményekkel. Kocsis mint boxoló müködött egy időben. Az automobil sport terén Medveczky Gyula ért el jelentékenyebb erdményeket saját maga által gyártott kocsijával.

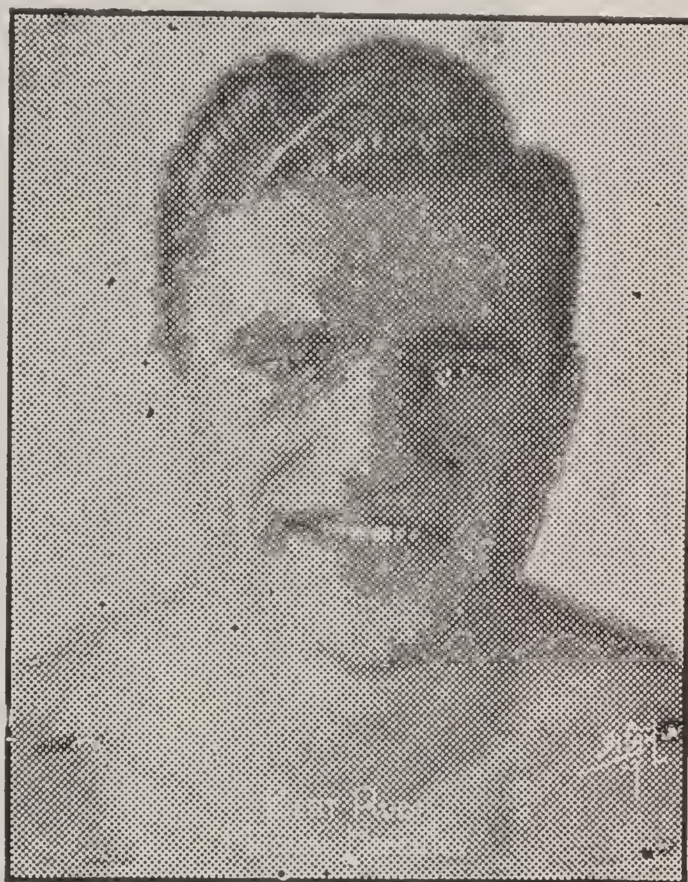
MAGYAR MÜVÉSZEK AMERIKÁBAN

Magyarország müvészvilága nem csekély mértékben van képviselve az Egyesült Államokban és ha a szimpátia felkeltésében, a rokonszenv ápolásában, barátok, hivek szerzésében Magyarországnak van erős béke-fegyvere, ugy az feltétlenül az a müvész-hadsereg, amely különösen a háboru utáni időkben önzönlött ki külföldre. A zene, a film, az ének, a szinjátszás katonái közül nem egy tábornoki rangig is felvitte. A

hollywoodi nagyságok között márkát jelent Kertész Mihály, Korda Sándor, Lukács Pál, Lugosi Béla; iróink: Molnár Ferenc, Biró Lajos, Lengyel Menyhért, Vajda Ernő; zeneszerzőink: Lehár Ferenc, Kálmán Imre, Romberg Zsigmond; énekeseink: Anna Roselle (Gyenge Anna); karmestereink: Rappée Ernő; szinpadi nagyságok: Hajós Mitzi; festőink: Pogány Willy; ujságiróink: Dr. Lengyel Emil, Dr. Fényes Lajos, aki különösen a reviziós cikkeivel szerzett nagy nevet magának.



KOCSIS GYULA
boxoló



RUBY BERTI
a "bihari óriás"

*

EPILÓGUS

Minden ilyenfajta könyv végén jön egy szabályos epilógus, amelyben illik valami szép szabályosat mondani a szerzőnek, valami bucsufélét az olvasó részére. Az én bucsum az, hogy: *jónapot kivánok, itt vagyok, megérkeztem.* Messzi utról jöttem, lassan, sokáig. Nehéz teher volt a vállaimon, lel-

kemen, szivemen. Sokáig tartott, mig az ág-bogáncsos kálvárián keresztülvergődtem. Sürü tövises volt az ut, kevés volt a napsütés rajta, de most itt vagyok, terhemtől megkönnyebbülten, frissen, telve munkakedvvel, energiával, ambicióval.



FOTHY-FISCHER ERNŐ
zeneszerző, aki Endrey Jenő "Amerikai kánkán" és "Hallelujah" cimü verseit hatalmas sikerrel megzenésitette

De jó, hogy mindent elmondhattam, meggyónhattam, hogy végre elérkezett az a pillanat is, amikor én is rendes ember módjára fekhetem le és aludhatom az igazak álmát. Hát végre nekem is lesznek nyugodalmas éjszakáim, nem kell ezentul már álmatlanul forgolódnom, reggelekig virrasztanom az iró-

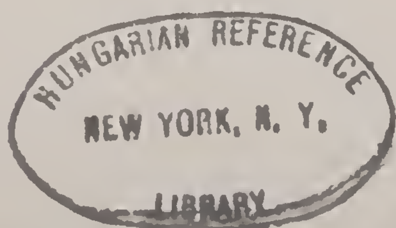
asztalom fölé hajolva, rónom papirra régen történt dolgokat, amelyek nekem mindig ujak voltak, mert bennem hevert elintézetlenül, leszámolatlanul. Nagy nap nekem ez a mai, amikor ezeket az utolsó sorokat rovom itt, befejezéséül őszinte vallomásaimnak. Minden egyes sor után belémköltözik egy uj, fölényes nyugalom, amely nélkül nem lehet müvészetet akarni, amely nélkül a müvészet csak mesterség, fáradságos, nehéz, lelketölő munka.

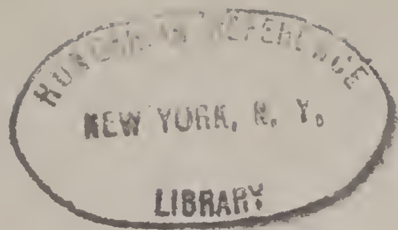
Én tehát a vádiratomat benyujtottam, ezennel átadtam a nyilvánosságnak, a közönségnek. Most az ezerfejü cézáron a sor, hogy itéletet hozzon. Bölcs itéletet kérek, igazságosat! Igazságosat akkor is, ha sajátmagát kell elitélnie. Hiszen elvégre nincs ember hiba nélkül, igy a közönség maga sem mentes a hibáktól és én, az én véges emberi szempontomból látva véges embertársaim ellenem elkövetett hibáit, józan megfontolás után azokat im, megbocsájtom.

Valahogy a napsütés ma
Ragyogóbb mint máskor
Muzsika szól a szivemben
Virágfakadásról
Kacagni van kedvem
De szép ez az élet
Halleluját zengni
Az egek Istenének
Halleluját zengni
Az egek Istenének

A szivemben mintha nyilna
Száz szál piros rózsa
Mintha minden siró nóta
Csak kacagva szólna
Van egy álmom szebb a
Hajnalhasadásnál
Áldom az Uristent
Minden imádságnál
Áldom az Uristent
Minden imádságnál

—VÉGE—




NEW YORK, N. Y.
LIBRARY


Bindery

